

นิทานชาดก

พระเทพเมธี วัดทองนพคุณ

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท่านเนียร สพานุกรม

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร

๓๓ สิงหาคม ๒๕๓๓

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961132384

นิทานชาดก

วันที่ ๗ 10๑ B๗
เลขทะเบียน ๐๕๔๐
เลขหมู่ ๐๗
๖๘๕๘๔

พระเทพเมธี วัดทองนพคุณ ๒๕๑๑

เรียบเรียง

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
มอบให้ห้องสมุดรัฐสภา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท่านผู้เลื่อมใสศรัทธา
ท่านผู้เลื่อมใสศรัทธา
ท่านผู้เลื่อมใสศรัทธา

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร

๓๓ สิงหาคม ๒๕๑๓

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณนายเนียร ลพานุกรม ซึ่งกำหนด ณ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๑ ข้าพเจ้าเป็นรูปหนึ่งที่ท่านได้ ถวายความอุปถัมภ์เมื่อเวลาอุปสมบท และได้ถวายความอุปการะด้วย จกับังจายตามคราวตลอดมาเป็นเวลา ๔๐ ปี จนอวสานแห่งชีวิตของท่าน ใครจะพิมพ์หนังสือสักเรื่องหนึ่ง เพื่อเป็นหนังสือสมทบชำระ งานนี้ จึงได้เก็บความจากเรื่องมหาสุตโสมชาดกในอัสติณีบาต มา เรียบเรียงเป็น นิทานชาดก สาธกธรรมคดี เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุตโสม ตกไปอยู่ในอำนาจของพญาปรีสาท ผู้กินคน แต่สามารถทรมานให้เลื่อมใสเลิกกินคนได้ ด้วยสัจจะและ เมตตา มีคติธรรมที่น่าศึกษาและปฏิบัติหลายประการ จัดพิมพ์ขึ้นใน งานนี้ ๖

อนึ่งในการพิมพ์นี้ นอกจากนิทานชาดกแล้ว ได้นำตำนานพระ ธรรมเทศนาของ เจ้าประคุณ สมเด็จพระวันรัต (ปุ่นฺณสิริมหาเถร) วัดพระเชตุพน พระนคร แสดงในงานบำเพ็ญกุศลหน้าศพ ประจำ สัปดาห์ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นเจ้าภาพ เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๑ กับ เรื่อง ดวงประทีปแห่งพุทธธรรม และ หลกัยสูตร อัน พระมหา เสฐียรพงษ์ ปุณฺณวณฺโณ ป.ธ. ๙ วัดทองนพคุณ ผู้ศิษย์เรียบเรียง มารวมพิมพ์ไว้ด้วย ๖

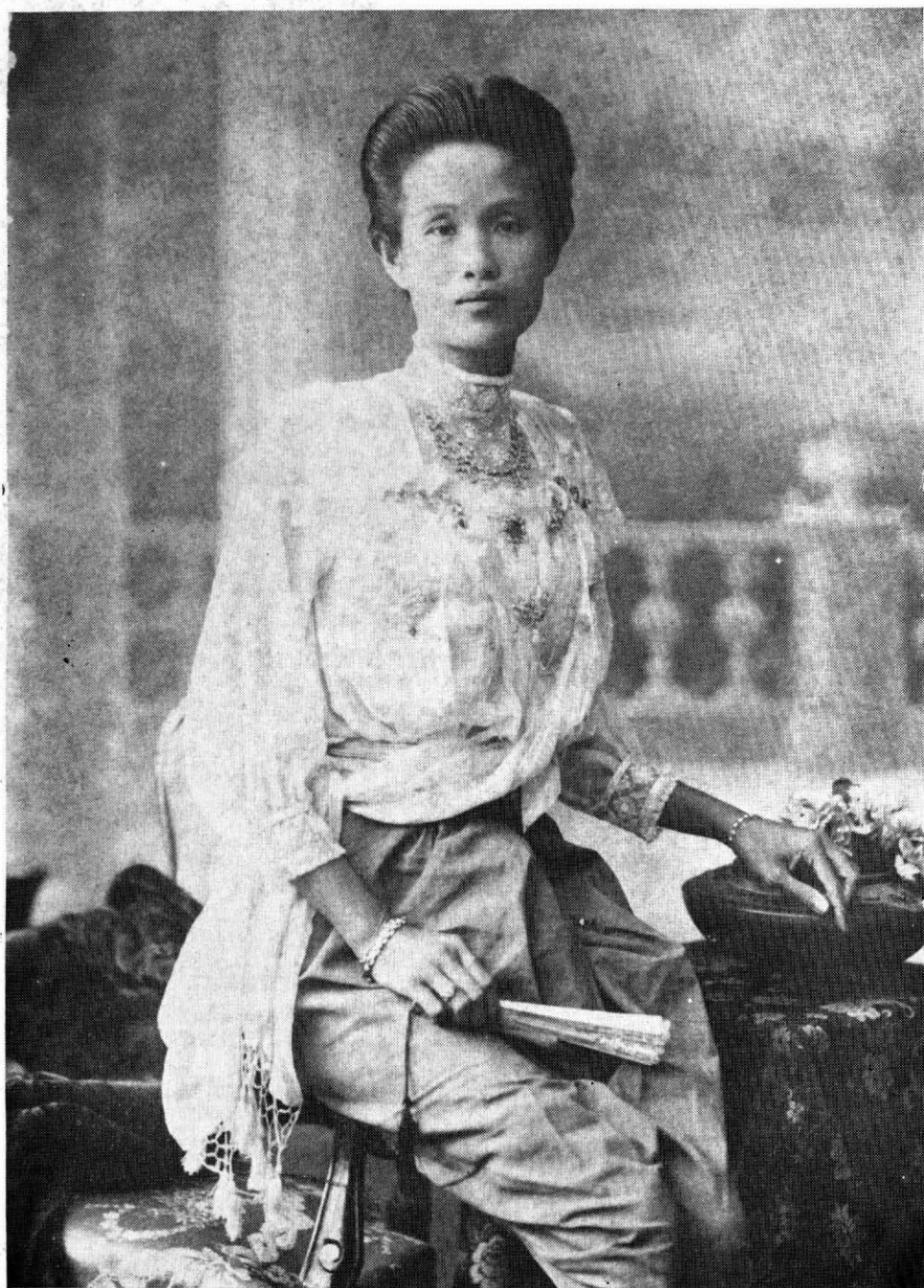
(๔)

คุณนายเนียร ลพานุกรม นี้ ตามความรู้เห็นของข้าพเจ้า รู้สึกว่าท่านเป็นผู้มีกัมมัสสกตาศรัทธามั่นคง บำเพ็ญทานมัยกุศลมิได้ขาด โดยเฉพาะที่วัดทองนพคุณ ได้บริจาคทรัพย์สมทบปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ๑๒,๐๐๐ บาท บริจาคซื้อพรมปูอาสนะสงฆ์ในพระอุโบสถ ๑๓,๘๐๐ บาท บริจาคสร้างกุฏิติก ลพานุกรม หนึ่งหลัง เป็นเงิน ๒๕๐,๐๐๐ บาท กุฏินี้จักเป็นอนุสรณ์สถานบุญนฤิของท่านสืบไปชั่วกาลนาน ฯ

กุศลใดที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญแล้วมิอยู่ และกุศลใดอันจะพึงเกิดจากการพิมพ์หนังสือนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศกุศลนั้น ฯ บูชาอุปการคุณของท่าน และขออำนาจแห่งกุศลที่อุทิศแล้วนั้น ฯ จงอำนวยผลตามสนองให้ท่านประสบความสำเร็จสุขเกษมสำราญทุกชาติทุกภพ เทอญ ฯ

ไพฑูริย์เมธี

วัดทองนพคุณ ธนบุรี
๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๑

ชาทะ พ.ศ. ๒๔๒๓
 มรณะ พ.ศ. ๒๕๑๑

ประวัติ

นางเนียร ลพานุกรม เกิดเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๒๓ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ เป็นบุตรหลวงวารีราชายุทธ์ (โป้ โปษยานนท์) ข้าราชการในกรมท่าซ้าย และนางวารีราชายุทธ์ (เสงี่ยม) เกิดที่บ้านโปะกี๋ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางลำภูล่าง อำเภอลองสาน จังหวัดธนบุรี ได้ทำการสมรสกับนายเจริญ ลพานุกรม มีบุตรและธิดา ดังต่อไปนี้

๑. หลวงลพานุกรมพิพัฒน์ (โต ลพานุกรม) ถึงแก่กรรม
๒. พระดุษฎีกรมมราทร (ใหญ่ ลพานุกรม)
๓. ดร. ตวั ลพานุกรม ถึงแก่กรรม
๔. ท่านผู้หญิงมานวราชเสวี (ศรี ณ สงขลา)
๕. นายศุจิน ลพานุกรม

ในชีวิตของท่าน เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งสุขภาพยังดี ได้ทอดกฐิน และอุปสมบทสามเณรเป็นพระภิกษุ ในพระนครและต่างจังหวัดเป็นประจำทุกปี พระที่ท่านได้อุปสมบทสอบไล่ได้ถึงเปรียญ ๔ ประโยค ก็มี จนได้เป็นคณาจารย์ ท่านได้สร้างตึกเป็นกุฏิถวายหนึ่งหลัง เป็นเกียรติยศแด่ท่านให้ท่านได้ตั้ง **สมุดหอสมุดธรรมสภา** **ทุนลพานุกรม** ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อทำบุญอายุครบเจ็ดรอบ ก็ได้สร้างตึก **เจริญ-เนียร ลพานุกรม** ให้สภากาชาดไทย สำหรับใช้

(๖)

เป็นที่กลตบุตรสำหรับคนไข้อนาถา ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์หนึ่ง
หลัง เป็นเงินแปดแสนบาท เมื่อถึงวันเกิด ได้ส่งเงินไปสมทบทุนที่
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และส่งเงินไปบำรุงโรงพยาบาลต่าง ๆ เป็น
ประจำทุกปี

เมื่อสมัยที่เคย ได้ป่วยเป็นโรคอัมพาต นายแพทย์ได้พยายาม
รักษานหายเกือบเป็นปกติ ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ เมื่อมีอายุได้
๘๕ ปี แพทย์ตรวจพบว่ามีแผลที่กระเพาะอาหาร ได้เข้ารักษาที่
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ถึงต้องทำการผ่าตัดจนหายเจ็บมาได้อีกครั้ง
หนึ่ง พอมีชีวิตดูการเบียดจิก เจริญ—เนียร ลพานุกรม ได้

ต่อมา เมื่อต้นเดือนพฤษภาคม คณนี้ ได้ป่วยเป็นโรคชรา
รับประทานอาหารไม่ได้ ในตอนหลังได้ให้น้ำเกลืออยู่ถึง ๑๗ วัน
ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๑ ท่ามกลาง
บุตรหลานและมิตรสหายด้วยอาการสงบ กำนวดยุได้ ๘๘ ปี กับ
๑ เดือน.

ภาพวาด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

อปปมาทธรรมกถา

สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน

แสดงในการนำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานประจำสัปดาห์

ศพคุณนายเนียร ลพานุกรม

โดยพระเทพเมธี วัดทองนพคุณ เป็นเจ้าภาพ

๒๓ สิงหาคม ๒๕๔๐

อามนุตยามิ โว ภิกขเว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน
สมฺปทาเถถาติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา อนุโมทนากุศลทักษิณานุประทานพิธี โดยที่พระเทพเมธี วัดทองนพคุณ ได้มาปรารภถึงอุปการคุณของคุณนายเนียร ลพานุกรม ที่ได้เคยมีมาแล้วแก่ตนในกาลก่อนหากเตือนใจ เมื่อคุณนายเนียร ลพานุกรม มาล่วงลับดับขันธไปตามวิสัยของสังขารเช่นนี้ ไม่มีทางใดจะปฏิบัติกระตอบแทนบุญคุณได้เว้นไว้แต่ทักษิณานุประทานกุศลตามหลักของพระพุทธศาสนา จึงพร้อมด้วยกุศลเจตนาบำเพ็ญทักษิณากุศล เพื่ออุทิศผลวิบากสมบัติให้คุณนายเนียร ลพานุกรม ตามวิสัยของผู้นับถือพระพุทธศาสนา

แท้จริงคุณนายเนียร ลพานุกรม อันท่านทั้งหลายกำลังเคารพศพออยู่ ณ บัดนี้ ประภาภว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่เป็นคนใจบุญสุนทานเป็นคนพทานแม่เรือนผู้สามารถ ฉลาดในการปกครองตน และขยันในการประกอบอาชีพ รู้จักทางแสวงหาทรัพย์และรักษาทรัพย์สมบัติ

(๘)

ว่าทางใดเป็นทางได้มาซึ่งทรัพย์สินสมบัติ ทางใดเป็นทางเสื่อม ตั้งตนไว้ในทางเจริญ ไม่นำตนไปสู่ทางเสื่อม โดยอาศัยปัญญาพิจารณาเหตุผล รู้จักทางเจริญและทางเสื่อม เป็นแม่เรือนที่มีธรรมย์ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในการครองเรือน ทั้งมีธรรมาศัยประกอบด้วยเมตตาปราณี อุપการะแก่ผู้ที่ยกอุปการะ สงเคราะห์แก่บุคคลผู้ควรสงเคราะห์

ในทางพระศาสนา คุณนายเนียร ลพานุกรม ย่อมมีศรัทธาปสาทะประกอบด้วยเหตุผล ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาสมควรแก่กาลและโอกาส นับว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในการสร้างคุณงามความดีทั้งส่วนตัวและสาธารณสถานและสาธารณชน เช่น พระเทพเมธีเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลบั้ง ก็เพราะเมตตาปราณีนันประกอบด้วยศรัทธาปสาทะของคุณนายเนียร ลพานุกรม โดยที่คุณนายเนียร ลพานุกรม ได้เป็นเจ้าภาพจัดการให้พระเทพเมธีเมื่อครั้งเป็นสามเณรได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา

เนื่องจากศรัทธาปสาทะอันประกอบด้วยเมตตาปราณี ของคุณนายเนียร ลพานุกรม นั้น เป็นกำลังส่งเสริมให้พระเทพเมธี มีโอกาสเล่าเรียนศึกษาตามสติปัญญา ทำให้เกิดอุตสาหะวิริยะเล่าเรียนศึกษาจนสอบได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค คือเรียนจบหลักสูตรของคณะสงฆ์และพระเทพเมธี ก็ได้ใช้ความรู้นั้น ๆ ให้เป็นประโยชน์แก่พระภิกษุสามเณรสืบต่อมา ทำให้สำนักวัดทองนพคุณขึ้นชื่อลือชาว่าเป็นสำนักเรียนที่มีการศึกษาคดี เป็นที่นิยมของพระภิกษุสามเณรทั่วไป ตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ พระเทพเมธี ก็ได้รับการยกย่องจากคณะสงฆ์ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส เจ้าคณะอำเภอ ปกครองคณะสงฆ์ บริหารกิจการ

(๕)

ของพระพุทธศาสนา และได้รับยกย่องในตำแหน่งสมณศักดิ์ตั้งแต่นั้น
ตำแหน่งพระราชอาคันตุกะสามัญ จนถึงพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ชั้นเทพอยู่
ณ บัดนี้

การที่ยกเอาพระเทพเมธีมาเป็นตัวอย่างนี้ ก็เพื่อแสดงคุณสมบัติ
อันเป็นผลแห่งเมตตาปรานีของคุณนายเนียร ลพานุกรม ที่ได้ถวาย
แก่พระเทพเมธีมาแต่เบื้องต้น อันวยผลให้พระเทพเมธีมีสติปัญญา
สามารถทำงานให้เป็นประโยชน์แก่คณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป แสดง
ให้เห็นว่า การสงเคราะห์คนให้ดีขึ้นแม้เพียงคนเดียว คนดีนั้นย่อม
ทำประโยชน์ให้เกิดแก่เพื่อนร่วมชาติร่วมศาสนาเป็นจำนวนพันจำนวน
หมื่น การอุปการะคนให้ดีขึ้น ย่อมมีประโยชน์ไพศาล ฉะนั้น
กัลยาณชนทั้งหลายจึงนิยมการสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ช่วยเหลือ
เพื่อแผ่แก่กันและกัน เป็นการแบ่งปันความสุขให้แก่บุคคลผู้ควรให้
พระเทพเมธีย่อมระลึกถึงความจริงเรื่องนี้ จึงมีแก่ใจบำเพ็ญกุศลตอบ
สนองพระคุณท่านผู้มีคุณ เป็นปฏิบัติที่สมบูรณ์ตามหลักของพระพุทธ
ศาสนา แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ตรัสสอนเป็นแนวทางไว้ในติโร
กุกกาสสูตรว่า

ปุพฺเพ กตมฺหุสุสฺริ เมื่อสาธุชนมาระลึกได้ว่า ในกาลก่อน
ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้ให้แก่เรา ผู้นี้เป็นญาติสนิทมิตรสหาย
ของเรา ครั้นระลึกได้อย่างนั้นแล้ว เปตานิ ทกฺขิณํ ทชฺชา พิงฺบําเพณฺ
ทกฺขิณาเพื่อบุคคลผู้ล่วงลับไป ควรบรรเทาความโศกเศร้าเสียใจเสีย
เพราะการโศกเศร้าเสียใจนั้นไม่เป็นประโยชน์แก่คนที่ตายไป ญาติที่
ล่วงลับไปแล้ว จะมีความสุขหรือความทุกข์อย่างไร เขาก็คงเป็นอยู่

อย่างนั้น แม้คนที่ล่องลับไปได้รับความทุกข์ จักไม่ได้รับความสุข เพราะการโคกเสรำของญาติในโลกนี้ แม้เขาตายไปได้รับความสุขก็คง จักไม่ได้รับความทุกข์เพราะความโคกเสรำของญาติทั้งหลายในโลกนี้

ครั้นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนใจพุทธบริษัท อย่างนั้นแล้ว ทรงชี้ทางให้เกิดความสุขแก่ผู้ล่องลับต่อไปว่า อยญจ โย ทกฺขิณา ทินฺนา สงฺฆมฺหิ สุปฺปิฏฺฐิตา ทักขิณาทานการุศลที สารุชนบํ้าเพ็ญไว้ดีแล้วนั้นแหละ หิตายสฺส จานโส อูปกปฺปติ ย่อมสำเร็จเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ล่องลับไป โดยสมควรแก่ฐานะ ดังนี้

ตามที่พรรณนามานี้ เมื่อบุคคลมาระลึกถึงคนที่ตายไป ถ้ามุ่ง ประโยชน์และความสุขแก่เขา ควรวางใจไว้ที่กุศลทักษิณา หิตายสฺส จานโส อูปกปฺปติ ย่อมสำเร็จเป็นความสุขแก่บุคคลผู้ล่องลับ ไปโดยสมควรแก่ฐานะ ฉะนั้น การที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญกุศลทั้งนี้ ชื่อ ว่าวางใจไว้ดีแล้วในกุศลทักษิณานั้น บุชากรรมอันยิ่งชื่อว่าได้กระทำ เพื่อผู้ล่องลับไปแล้ว ชื่อว่าได้เพิ่มกำลังให้แก่พระภิกษุทั้งหลายแล้ว ชื่อว่าเราทั้งหลายได้ชวนช่วยแล้วในการกุศลมีประมาณไม่น้อย

ทักษิณาแปลว่าทานสมบัติเป็นเครื่องเจริญ คือเจริญความสุข แก่ผู้ล่องลับไปด้วยแก่ผู้บำเพ็ญด้วย การบำเพ็ญกุศลทักษิณาก็คือการ ทำบุญ การบำเพ็ญกุศลที่สารุชนกระทำกันทั่วไป แต่เมื่อมาบำเพ็ญ เกี่ยวแก่งานศพ กลายเป็นต้นตตินิยมเรียกว่ากุศลทักษิณา การกระทำ ที่เรียกว่า กุศลทักษิณานั้น มีวิธีทำมากมายหลายสถาน ณ โอกาสนี้ จะนำมาแสดงเพียง ๓ ประการ แสดงพอสมควรแก่กาลสมัย

ทักษิณานุปทานประการที่หนึ่ง ได้แก่การเสียสละจตุปัจจัยไทยทานในที่ที่เป็นสาธารณสถาน มีช่วยเหลือโรงพยาบาล สร้างอาคารโรงเรียนเพื่อการศึกษา บำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริมศีลธรรมให้ดำรงอยู่และเจริญต่อไป หรืออุปการะคนไข้ คนพิการ อนุเคราะห์ หรือชดเชยต่อประปาให้เป็นสาธารณประโยชน์ ครั้นเสียสละในทิศนั้นแล้ว ทั้งสติรวบรวมกุศลนั้นไว้ที่ดวงใจ แล้วอุทิศน้ำใจอันประกอบด้วยกุศลนั้นตรวบน้ำให้แก่บุคคลผู้ตายไป จานโส อุปกุปปติ ย่อมสำเร็จเป็นความสุขแก่ผู้ล่วงลับไป นี่เป็นทักษิณานุปทานประการที่หนึ่ง สำเร็จเป็นทานมัย

ทักษิณานุปทานประการที่สองนั้น ได้แก่การสมათานมนต์หรือตั้งใจอธิษฐานไว้ ไม่ล่วงวิติกัมโทษอันเกิดมีทางกายวาจา คือองคเวทียไม่ประพฤติกายทุจริต วาจิทุจริต ไม่ทำผิดทางกายวาจาแม้มีโอกาสนี้ทำได้ แต่ไม่ทำจนเสียด่างอย่างเช่นมีโอกาสนี้จะใช้กายวาจาทำร้ายร่างกาย ทำลายชีวิต และทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นได้ แต่ไม่ทำจนเสียด่างถึงคราวจะกล่าวคำไม่เที่ยง เช่นจะกล่าวคำเท็จหรือคำล่อลวงผู้อื่นได้ แต่ไม่ยอมกล่าว ไม่ยอมใช้กายวาจาให้เป็นภัยแก่คนและสัตว์ ใช้ขันติอดกลั้นต่ออนุญารมณ์เสียได้ กายวาจานั้นไม่มีโทษ กายวาจานั้นเป็นสุจริต แล้วทั้งสติรวบรวมกุศลนั้นไว้ที่ดวงใจ แล้วอุทิศน้ำใจอันประกอบด้วยกุศลนั้น ๆ ถววน้ำให้แก่ผู้ตายไป จานโส อุปกุปปติ ย่อมสำเร็จเป็นความสุขแก่ผู้ล่วงลับไปโดยสมควรแก่ฐานะ นี่เป็นทักษิณานุปทานประการที่สอง สำเร็จเป็นศีลมัย

ทักษิณานุประทานประการที่สามนั้น ได้แก่การสังวรจิตไม่ใช่ความคิดเบียดเบียนชีวิตร่างกายสรรพสัตว์ ไม่เบียดเบียนทรัพย์สินสมบัติของใครผู้ใด ตั้งความปรารถนาในดวงใจว่า อเวโร อพฺยาปชฺโฌ สุจี อุตฺตมน์ ปริหฺรามิ เราไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท รักษาตนเป็นสุข อยู่ฉันใด สพฺเพ สดฺดา อเวรา โหนตุ ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายจงหาเวรหาภัยมิได้ อย่ามีความพยาบาทอาฆาตต่อกัน จงรักษาตนเป็นสุข ปลอดจากความทุกข์ หากความคับแค้นมิได้ ฉะนั้น ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายจงอย่าพลัดพรากจากสมบัติอันตนได้แล้ว สัตว์ทั้งหลายล้วนมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรมที่ตนทำไว้ มีกรรมนำให้เกิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมที่ทำไว้เป็นเครื่องอยู่อาศัย ทำกรรมใดไว้ ดีหรือชั่ว จักต้องรับผลของกรรมนั้น ๆ

การสังวรระวังจิตไม่ให้ตกไปในอำนาจแห่งราคะ โทสะ โมหะ หรือความโลภ ความโกรธ ความหลง ดำรงตนอยู่ในคุณธรรมมีเมตตาจิตเป็นต้น ย่อมจะอำนวยผลให้ใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอาฆาต วิหิงสา พยาบาท เมื่อจิตปลอดโปร่งจากเวรและภัย และเครื่องเศร้าหมองอันเป็นเหตุให้ทำผิด พุทฺธิต กิณฺณิต ดวงจิตอันเกิดจากสังวรนั้นเป็นกุศลจิต แล้วอุทฺทิกกุศลอันเกิดจากความสงบของจิตนั้น กวอดน้ำให้แก่บุคคลผู้ตายไป จานโส อุกฺกปฺปติ ย่อมสำเร็จเป็นความสุขแก่บุคคลผู้ล่วงลับไปโดยสมควรแก่ฐานะ คำว่าโดยฐานะนั้น หมายความว่าผู้ตายไปย่อมได้รับอนุโมทนา แม้ผู้ตายไม่ได้รับอนุโมทนา หรือได้รับอนุโมทนามีตาม ทายกา จ อนฺนปฺผลา ผู้ให้ ผู้บริจาคย่อมได้ผลแห่งกุศลที่ได้ทำแล้วนั้น ๆ เสมอกัน คือทำมากก็ได้ผลมาก ทำน้อยก็ได้

ผลน้อย ผู้ไม่ทำก็ไม่ได้อะไร นี่เป็นทักษิณานุประทานประการที่สาม
สำเร็จเป็นภาวนามัย

ฉะนั้น ประเพณีแห่งการบำเพ็ญกุศลเกี่ยวแก่งานศพ คณะ
เจ้าภาพถวายทาน ก็เป็นทานมัยทักษิณานุประทานประการที่หนึ่ง คณะ
เจ้าภาพรับศีล ก็ชื่อว่าบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานประการที่สอง
สำเร็จเป็นศีลมัย คณะเจ้าภาพตั้งใจฟังพระสวดพระธรรมบ้าง ตั้งใจ
ฟังพระภิกษุเจริญพระพุทธมนต์บ้าง ตั้งใจสดับฟังพระธรรมเทศนา
บ้าง ล้วนเป็นอุบายทำใจให้สงบ ให้ได้ความสังเวชสลัดจิต คึดถึง
สภาวะธรรมอันมีความเกิดเป็นเบื้องต้น มีความเปลี่ยนแปลงในท่าม
กลาง มีความแตกสลายในที่สุด ดังนั้นเป็นทักษิณานุประทานประการที่
สาม สำเร็จเป็นภาวนามัยกุศล แม้จะบำเพ็ญได้เพียงเวลาเล็กน้อย
ก็ยังดีกว่าไม่บำเพ็ญเสียเลย

โส ภาติธมโม จ อโย นิสสโต การบำเพ็ญทักษิณานุประทาน
ทั้งวิสัยขนาดนี้ ชื่อว่าเจ้าภาพได้แสดงอนุภาติธรรม คือการสงเคราะห์
ญาติ ออกประกาศให้ปรากฏแล้ว ทั้งวิสัยขนาดนี้

คุณนายเนียร ลพานุกรม แม้มีดวงใจประกอบด้วยเมตตาปรานี
เพียงไร แม้มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาเพียงไร ในที่สุดก็ต้อง
ไปสู่วิสัยของสภาวะไม่มีทางใดจะหลีกเลี่ยงได้ ต้องไปสู่วิสัยของคติ
ธรรมคา สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง แต่ความตายเป็นของเที่ยง
ความเป็นมนุษย์ขนาดคุณนายเนียร ก็หาได้ยาก คือเกิดเป็นมนุษย์
แล้วมีความสุขจนตลอดชีวิต แม้สิ้นชีวิตแล้วยังมีบุคคลบำเพ็ญกุศลให้
แสดงความอัครรรยของความเป็นมนุษย์ให้ชาวโลกเห็น ซึ่งตรงกัน

ข้ามกับมนุษย์จำนวนมาก ที่ไม่ได้รับความสุขและความอุปถัมภ์อย่างนี้ มีชีวิตเป็นอยู่อย่างแห้งแล้ง ทกระกำลังบาก แสดงให้เห็นความเป็นอยู่ของบุคคลว่าแตกต่างกันเพราะอำนาจของกรรม

แม้ชีวิตของมนุษย์จะแตกต่างกันอย่างไร ทางศาสนาก็ยังกล่าวว่า เกิดเป็นมนุษย์นั้น เพราะบุญนำมาให้เกิด สัตว์ที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันนี้มี ๒ จำพวก คือมนุษย์และสัตว์เดียรฉาน ทั้ง ๒ จำพวกนี้มีเกิดมีตาย มีสุขทุกข์เหมือนกัน แต่ความเป็นอยู่ต่างกัน มีอาหารต่างกัน เกิดในโลกเดียวกัน แต่มีความเป็นอยู่ตรงกันข้ามเหมือนฟ้าและดิน

การเกิดเป็นมนุษย์นั้นเกิดได้ยาก เกิดเป็นเทวดาเกิดยากกว่า การเกิดเป็นมนุษย์ การเกิดเป็นสัตว์นรก เปเรต อสุรกายและเกิดเป็นสัตว์เดียรฉานนั้นเกิดได้ง่าย อันสัตว์จะเกิดเป็นมนุษย์ได้นั้น ต้องอาศัยเหตุอันสำคัญนำมาให้เกิด เหตุอันสำคัญนั้นทางศาสนากำหนดว่า ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ก่อสร้างไว้ในชาติก่อนนำมาให้เกิด เมื่อพิจารณาตามพระพุทธานุญาตในมงคลสูตรนี้ ได้ความว่ามนุษย์นั้นบุญนำมาให้เกิด ถ้าจะพิจารณาตามภาษาของกรรมที่ว่าชนกกรรมนำมาให้เกิด เมื่อเกิดเป็นรูปร่างตัวตนแล้ว จะมีความสุข มีสมบัติมีอย่างไร มีความทุกข์ยากอดอยากยากจนอย่างไร ตกอยู่ในอำนาจของอุปถัมภ์ภกกรรม แล้วแต่กรรมเข้าอุปถัมภ์ส่งเสริมให้เป็นไป ถ้าอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายกุศลมีกำลังมากเข้าครองเลี้ยงดู ก็มีความสุขความเจริญมาก มีโภคสมบัติมาก มีบิรवारมาก

(๑๕)

ถ้าอุปถัมภ์ภกรรมฝ่ายอกุศลมีกำลังสูงกว่า มนุษย์ผู้หนึ่งก็ตกทุกข์ได้ยาก ปราศจากทรัพย์สมบัติ ชาวผู้อุปการะ เป็นอยู่อย่างอนาถาหาที่พึ่งมิได้ แม้มนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างอนาถาอย่างนี้ ก็ยังดีกว่าสัตว์เดียรฉานที่มิมีความสุข เพราะมนุษย์มีสติปัญญาพอจะสร้างความดีได้ เพื่อความดีต่อไปในอนาคต

ความสุขความมั่งมีสมบัติของมนุษย์ต้องมี ปุพเพกตปุญญตา เป็นทุนเดิมมาแต่อดีตชาติ บุญนั้นเพียงคอยเปิดโอกาสให้แก่ผู้มีบุญ ความสุขและสมบัติจะเกิดก็ต้องอาศัยเหตุปัจจุบันนี้ช่วยเหลือ ถ้าไม่สร้างเหตุในปัจจุบัน ความสุขนั้น ๆ สมบัตินั้น ๆ จะเกิดมิได้ เหตุอันสำคัญในปัจจุบันนั้นทางศาสนากำหนดไว้ว่า “อตุตฺสุมมาปณิธิ ความวางตนไว้ชอบ” เข้าประกอบกับเหตุในอดีต เมื่อเหตุสองอย่างนี้ประกอบกัน ความสุขและสมบัติอันเป็นส่วนอริยผลก็เกิดตามสนองสมควรแก่เหตุ คนลักษณะนี้เหมือนดอกไม้ที่แย้มกลีบจะบานอยู่แล้ว พอได้นำค้ำก็ขยายกลีบบานเต็มที่ ฉะนั้น

อตุตฺสุมมาปณิธิ การวางตนไว้ชอบในปัจจุบัน เป็นเครื่องประกันให้ความเป็นอยู่ในปัจจุบันรุ่งเรืองสุกใสสมควรแก่เหตุ ถ้าได้บำเพ็ญไว้มากก็เป็นเครื่องประกันให้พ้นจากอติภาพสัตว์นรก เปต อสุรกาย และสัตว์เดียรฉาน เรามองเห็นอยู่แล้วเช่นสัตว์เดียรฉานมี ความเป็นอยู่อย่างไร ก็อย่าพยายามเดินไปสู่อบายภูมิ จงพยายามหลีกเลี่ยงหนีคนให้ห่างเสีย

อดุตสมมาปถิระ ความวางตนไว้ชอบนั้น ปริยายหนึ่ง
การใช้ความเพียรพยายาม ตามพระพุทธพจน์อันปรากฏในมหาสติ
ปัฏฐานสูตรว่า

อิธ ภิกขเว ภิกขุ ทูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรม
วินัยนี้ ฉนทํ ชนติ ย่อมยังความพอใจให้เกิด ย่อมพยายาม
ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิตตั้งมั่นไว้ อนุปฺปณฺณํ ปา-
ปกาณํ อกุสลาณํ ธมฺมาณํ อนุปฺปาทย เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็น
บาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

ทูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมยังความ
พอใจให้เกิด.....ย่อมประคองจิตไว้ตั้งมั่น เพื่อละอกุศลธรรมอัน
เป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว

ทูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมยังความพอใจ
ให้เกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิตไว้ ตั้ง
ใจมั่น เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

ทูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมยังความพอใจให้
เกิด ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิตไว้ ตั้งใจ
มั่น เพื่อให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดำรงมั่นคงอยู่ ไม่ให้กุศลเสื่อม
สูญไป เพื่อให้กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น เพื่อให้กุศลธรรมนั้น ๆ เกิดมี
ไพบุลย์ยิ่งขึ้น ผู้หวังความสวัสดิ์แก่ตนในปัจจุบันและอนาคต หรือใน
โลกนี้และโลกหน้า ก็ต้องพยายามวางตนไว้ชอบ ในระบอบของความ
เพียร ๔ ประการ ตั้งไว้ด้วยสันมาณะนี้

เมื่อได้มาบำเพ็ญกุศลเกี่ยวแก่ความตายเช่นนี้ ควรยกเอาสภาวะนี้เป็นอารมณ์ของดวงใจ คือให้พิจารณาถึงความจริงของทุกชีวิต กล่าวคือจะต้องรู้สึกตนว่า เมื่อเกิดมาแล้วต้องมีความตายเป็นที่สุดเช่นเดียวกัน ความตายไม่เว้นชีวิตใคร พระพุทธเจ้าทรงเตือนพุทธบริษัท ตรัสเป็นพระปัจจุสมโฆวาทิในวันเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

อามนฺตยา มิ วั ภิกขเว วยชมฺมา สงฺขารอ ปุปฺปมาเทน
 สมฺปาเทถ คุฏฐภิกขุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า
 สังขารทั้งหลายมีอัน เสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังกุศลให้ถึง
 พร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด ทั้งนี้ เพราะวิสัยของสังขารต้องมียัน
 สิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพระโอวาท
 ตรัสเตือนใจพุทธบริษัท เพื่อเป็นอนุภาครธรรมแก่ความไม่ประมาท
 ดังบาลีอาทตฺตานในปัฟโพนคาคาว่า ยถาปี เสลา วิปฺลว นภี
 อาหจฺจ ปฺพพฺตา ดังนี้ เป็นต้น แปลความว่า ภูเขาล้วนแล้วด้วยหิน
 เป็นแท่งทึบ สงเี่ยมเทียมฟ้า กลิ้งบดทับสัตว์มาแต่ทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น

ธรรม โดยพยายามประกอบแสงสว่างคือปัญญากำจัดความมืดนั้น คือ
กำจัดมัจฉริยะและโลภะด้วยการเสียสละ พยายามกำจัดโทสะด้วยการ
สังวรในศีล พยายามกำจัดโมหะด้วยปัญญาพิจารณาเหตุผล กำจัด
ความลุ่มหลงอันเป็นเหตุให้เกิดโลภะและโทสะ เมื่อได้ใช้ปัญญากำจัด
โมหะได้มากเพียงไร ชื่อว่ากำจัดความมืดได้มากเพียงนั้น การกำจัด
โมหะนี้เป็นสำคัญ แต่จะกำจัดได้ก็ต้องอาศัยอัปปมาทธรรม ทั้งวิสัย
นา มา ฉะนี้

ขออานิสสัททกษิณานุประทานนี้ จงสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนา
มัยกุศล แก่คุณนายเนียร ลพานุกรม สมควรแก่คติในสัมปรายภพ
ทุกประการ

ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์จตุรวรรคจะได้สวด
ธรรมคาถา เพิ่มพูนอัปปมาทธรรมแก่สมาคมพอสมควรแก่เวลา

วิสัยนาพระธรรมเทศนา พอสมควรแก่กาลนิยม ยุติลงแต่
เพียงนี้ เอิ๊ว ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

กฤษณ์ ลพบุรีกรม วัดทองนพคุณ

นิทานชาดก สำนกธรรมคดี

นภณฺจ ทูเร ปจฺวี จ ทูเร
ปาริ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร
ตโต หเว ทูรตริ วทนฺติ
สตนฺจ ฌมฺโม อสตนฺจ ราช.

ฟ้าและดินไกลกัน ผ่งโน้นของสมุทร เขาก็กล่าวว่าไกล
ข้าแต่ท่านบพิตร ธรรมของสัตบุรุษ และธรรมของอสัต
บุรุษทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นแด

[หน้า ๔๘]

โปรดแก้คำผิดก่อนอ่าน

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๔๔	๙ ๒๕	พระศอ	พระศก
๔๘	๕ ..	๕ ๕ ตงแต ๕	๕ ๕ ตงแต๕
๘๘	๓ ..	สารัตถ์ปีน	สารัตถ์ปกาสนี

นิทานชาดก สาธกธรรมคดี

ความเป็นผู้มีสติจะ หรือความสัตย์ เป็นคุณสมบัติของคนมีใจ
สูงอย่างหนึ่ง คนมีใจต่ำยากที่จะรักษาความสัตย์ไว้ได้ตลอดไป เพราะ
ตกอยู่ในอำนาจความรัก ความชัง ความหลง และความกลัว ถึง
คราวเข้าย่อมสละความสัตย์เสียง่าย ๆ ด้วยเห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนตัว
หรือพวกพ้องที่ตนรัก ฉะนั้น ผู้ที่รักษาความสัตย์ได้ตลอดไป จึงต้อง
เป็นผู้น่าเชื่อถือ คือสูงเหนือความรัก ความชัง ความหลง และความ
กลัว ฯ

คำว่า สัจจะ หรือ ความสัตย์นั้น แปลว่าจริง ว่าแท้ ว่าไม่
คลาดเคลื่อน ว่าไม่เป็นอย่างอื่น ฯ ความจริง เป็นคำมีความหมาย
เป็นกลางๆ เป็นดีก็ได้ เป็นชั่วก็ได้ สุดแต่จะนำไปใช้กับอะไร ถ้า
นำไปใช้กับการทำดี ก็เป็นกายสุจริต การพูดดี ก็เป็นวจีสุจริต ความ
คิดดีก็เป็นมโนสุจริต หรือเมื่อนำไปใช้กับความขยันหมั่นเพียร ความ
รู้จักรักษา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลัง
ทรัพย์ที่หาได้ ไม่เบียดกรอนัก ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ก็เป็นทฎฐธัมมิกัตถะ
เหตุเครื่องบรรลุประโยชน์ในชาตินี้ คือ ทรัพย์ ยศ ไฉตริย์ คุณ
สมบัติ ถ้านำความจริงไปใช้กับการทำชั่ว ก็เป็นกายทุจจริต การพูด
ชั่ว ก็เป็นวจีทุจจริต ความคิดชั่ว ก็เป็นมโนทุจจริต หรือนำไปใช้
กับความเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงเล่นการพนัน คบคนชั่ว

เป็นมิตร ก็เป็นอบายมุข เหตุเครื่องฉิบหาย ก็ฉิบหายจากทรัพย์
เกียรติ สุขภาพ คุณธรรม ฉะนั้น ความจริงจึงต้องมีกำหนดให้นำ
ไปใช้แต่ในทางที่มีประโยชน์ด้วย เป็นธรรมคือไม่เป็นการเบียดเบียน
ด้วย ฯ

ความจริงมีมากอย่าง จะกล่าวอ้างมาแสดงสักเท่าไรก็ไม่สิ้นสุด
จึงยกมาแสดงตามที่ท่านจัดประเภทไว้โดยนัยหนึ่ง มี ๖ อย่าง คือ
๑. วาจาเท็จจะ จริงวาจา ๒. สมมติเท็จจะ จริงตามสมมติ ๓. สภาว
เท็จจะ จริงตามสภาพ ๔. ปรมัตถเท็จจะ จริงโดยปรมัตถ์ ๕. อริย-
เท็จจะ จริงของพระอริยะ ๖. นิพพานเท็จจะ จริงนิพพาน ฯ

คนที่แปลงถ้อยคำอันใดออกมา ถ้อยคำอันนั้นแปลงผ่านวิถ
ความตริกและวิจารณ์ความตรอง ซึ่งเป็นวิสังขารเครื่องปรุงแต่งวาจา
ไม่ประกอบด้วยเจตนาเท็จ พุคตามที่มีจริง เป็นจริง เฉพาะแต่ที่เป็น
อรรถคือเป็นประโยชน์ เป็นธรรมคือไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น กับ
ผู้พูดรู้จักกาลเทศะอันสมควรที่จะพึงกล่าว ฯ วาจาจริงมีความสำคัญ
เนื่องด้วยกาลเทศะอยู่มาก ผู้ที่ไม่รู้จักกาลเทศะนำความจริงแม้เป็น
ประโยชน์ไปพูด อาจทำให้เสียประโยชน์ กลายเป็นโทษไปก็มี จริง
วาจาจึงมีข้อที่จะพึงรู้จักใช้และประหยัคอย่างนี้ ฯ

สัตว์ คน ที่ สิ่งของ เกิดขึ้นมีอยู่ในโลกนี้มากมายยากแก่การ
กำหนดให้รู้จัก จึงได้มีสมมติว่า เรา เขา สัตว์ บุคคล หญิง ชาย
ชื่อนั้น สกุลนี้ ผู้นั้นเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นเป็นอย่างนั้น แม้สถานที่ สิ่ง
ของก็เช่นเดียวกัน สมมติให้มีชื่อ เครื่องหมายอย่างนั้น อย่างนี้ จะ
ได้เรียกขานใช้สอย ติดต่อกันถูกต้อง ไม่สับสน ยุ่งยาก เพราะโทษ

ที่รู้จักไม่ตรงกัน ในสัตว์ บุคคล สถานที่ สิ่งของ ผู้เดียวอย่างเดียวนางที่ต่างอย่างก็สมมติให้เป็นอะไรต่ออะไรหลายอย่างก็มี ในทางศาสนาสอนให้เรียนรู้สมมติ คือทุกสิ่งทุกอย่างที่สมมติขึ้นก็ด้วยต้องการความสะดวกในการเรียกขานใช้สอยติดต่อกัน ควรรู้จักอยู่เสมอว่านั่นเป็นเพียงสมมติ แม้จะยอมรับสมมติสัจจะ ก็จริงเพียงแก่สมมติ ควรรู้จักใช้สมมตินั้นให้สำเร็จประโยชน์ มิบังคับยึดมั่นถือมั่นเลยสมมติไป หรือเอาสมมติไปใช้จนเกิดทุกข์โทษ นี่เป็นเรื่องจริงตามสมมติ ฯ

ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดมีขึ้นในโลก ย่อมตกอยู่ในกฎความจริงของธรรมชาติ คืออนิจจะแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ทุกขณะ คงทนต่อความเสื่อมไม่ได้ อนัตตามีใช้ตัวตน ไม่อยู่ในบังคับบัญชาของใคร ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ก็คือร่างกายกับจิตใจนี้ ไม่ต้องมีใครมาทำให้แปรปรวนเปลี่ยนแปลง ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงเอง ไม่ต้องมีใครมาบีบคั้นให้เป็นทุกข์ ก็เป็นทุกข์เอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้แก่ เจ็บ ตาย ก็แก่ เจ็บ ตายเอง ร่างกายกับจิตใจนี้ เปลี่ยนแปลงแปรอยู่เสมอไม่หยุดยั้งทุกวันทุกคืน เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา แก่อยู่ทุกข์ลงมลายใจ ตายอยู่เรื่อย กล่าวคือทั้งของเก่าอยู่เรื่อยไป ตายไปที่ละนิดๆ เพราะยังมีสิ่งที่เป็นปัจจัยคอยสืบต่อที่เรียกว่าสันตติ เชื่อมชีวิตความเป็นอยู่ไว้ แต่เมื่อใดสิ่งที่เคยเป็นเครื่องสืบต่อชีวิต ไม่สามารถทำหน้าที่เชื่อมต่อไว้ได้อีกต่อไป ชาติตอนลง เมื่อนั้นก็ตายหมด กลายเป็นศพ ร่างกายที่เคยกิน ดื่ม ทำ พุท ยืน เดิน นั่ง นอน แสดงอาการเคลื่อนไหวได้ ก็หยุดหมด จิตใจที่เคยทำหน้าที่เป็นสื่อให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น

รส สัมผัส ธรรมารมณ์ได้ ก็เลิกทำหน้าที่ จิตก็ละร่างกายนี้ไปตามกรรม ส่วนร่างกายที่ปราศจากจิตแล้วก็สลายออกจากกัน ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ที่กุมกันขึ้นเป็นร่างกาย ส่วนใดในร่างกายเป็นธาตุอะไร ก็กลับคืนไปเป็นธาตุอย่างนั้นตามเดิม วิญญาณธาตุก็ดับ เพราะไม่มีที่อาศัย เมื่อยังมีกิเลสานุสัยนำให้มีชาติ มีภพ ก็มีชาติมีภพใหม่อีก เมื่อมีชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ พยาธิ ความเจ็บ มรณะ ความตายก็ตามมา วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ นี่เป็นความจริงของธรรมชาติประจำโลก ที่เกิดเอง มีเอง เรียกจริงตามสภาพ ฯ

เมื่อไม่กล่าวตามสมมติ กล่าวตามความจริงเป็นที่สุด ชันธ ธาตุ อายตนะ ก็เป็นปรมาัตถ์ เมื่อกล่าวโดยสมมติ ก็คือคนและสัตว์ เมื่อกล่าวโดยปรมาัตถ์ คนและสัตว์ก็คือ ชันธ ธาตุ อายตนะ มีอุปไมยอุปมาอย่างนี้ ชันธธาตุอายตนะกุมกันเข้าเป็นคนเป็นสัตว์ นี่สมมติ คนและสัตว์กระจายออกเป็นชันธธาตุอายตนะ นี่ปรมาัตถ์ หรือจะเปรียบอีกอย่างหนึ่ง เหมือนรถยนต์เมื่อส่วนประกอบรถกุมกันเข้าพร้อม ก็สมมติเรียกว่ารถยนต์ เมื่อกระจายส่วนประกอบออกเป็นอย่างๆ คำว่ารถยนต์ก็หายไป รถยนต์ไม่ใช่เครื่องประกอบ เครื่องประกอบก็ไม่ใช่รถยนต์ เป็นแต่อาศัยกัน คงยอมรับสมมติและปรมาัตถ์ว่าเป็นสัจจะความเป็นจริงด้วยกัน ความจริงที่ไล่กันลงไปจนถึงที่สุดนี้แลเรียกปรมาัตถ์สัจจะ จริงโดยปรมาัตถ์ ฯ

รูปคือสกลกายทั้งหมดนี้ กับนามคือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เข้าไปยึดติดอยู่ ซึ่งเรียกว่าอุปาทานชันธ เป็นที่รองรับ

สรรพทุกข์จริง ค้นหาความคันรนในใจ คันรนไปเพื่อกาม คือกาม
 ภายนอก ได้แก่วัตถุกามผัสที่นำใครอย่างหนึ่ง กามภายใน ได้แก่
 กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุให้ใครอย่างหนึ่ง เรียกว่ากามค้นหา ความ
 คันรนในใจเพื่อได้ เพื่อมี เพื่อเป็น เรียกว่าค้นหา ความคันรนใน
 ใจเพื่อไม่ยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น เรียกว่าค้นหา ค้นหา
 ทั้งสามชนิดนี้ ทำให้เกิดอุปาทานความยึดถือ อุปาทานความยึดถือ
 ในขันธเป็นเหตุของทุกข์จริง เมื่อค้นหาคับ อุปาทานก็คับ อุปาทาน
 คับ ทุกข์ใจก็คับ เป็นนิโรธความคับทุกข์จริง แต่คนที่ยังคับค้นหา
 ไม่ได้หมด ก็ยังมีทั้งทุกข์กายทุกข์ใจ ถ้าคับได้หมดแล้ว มีแต่ทุกข์
 กาย ทุกข์ใจไม่มี เรียกว่าคับเพลิงกิเลสได้ ส่วนทุกข์กายอันสืบมา
 แต่ชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ อันเป็นผลของค้นหาส่วนอดีตยัง
 มีอยู่ ต่อเมื่อกายคับ หมดที่ตั้งแห่งสภาวะทุกข์แล้ว จึงชื่อว่าคับเพลิง
 ทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ความคับค้นหาจะมีได้ต้องดำเนินในมรรคที่
 เป็นมัชฌิมาปฏิบัติปาสายกลาง มีอยู่แปดสาย สายแรกชื่อสัมมาทิฐิ
 ความเห็นชอบ สายที่สองชื่อสัมมาสมาริความตั้งใจชอบ ทุกสายทำหน้าที่
 กำจัดค้นหาได้ตามขั้น คือ สัมมาวาจาเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ
 ทำการงานชอบ สัมมาอาชีวะเลี้ยงชีพชอบ จัดเข้าเป็นแผนกศีล ทำ
 หน้าที่คับค้นหาอย่างหยาบ สัมมาวายามะพยายามชอบ สัมมาสติระลึกรู้
 ชอบ สัมมาสมาธิตั้งใจชอบ จัดเข้าเป็นสมาธิ ทำหน้าที่คับค้นหา
 อย่างกลางที่ท่องเที่ยวอยู่ในดวงจิต สัมมาทิฐิความเห็นชอบ สัมมา
 สังกัปปะดำริชอบ จัดเข้าเป็นแผนกปัญญา ทำหน้าที่คับค้นหาอย่าง
 ละเอียดที่นอนเนื่องเป็นอนุสัยอยู่ในจิตสันดาน ฯ มรรคเหล่านี้แต่

จะแผนกต้องรวมกำลังกันเป็นมรรคสมัยก็ตามแผนกของตน แล้วชั้น
สุดท้ายจึงไปรวมเป็นมรรคสมัยอันเดียวกัน ทั้งสามแผนกดับตัณหา
ชั้นละเอียก เมื่อดับตัณหาชั้นละเอียกได้แล้ว จิตก็หลุดพ้นจาก
ความเป็นทาสตัณหาโดยสิ้นเชิงเรียกว่าวิมุตติ รสแห่งวิมุตติก็คือความ
โปร่ง ว่าง เบา เย็น สงบ แห่งจิตเป็นเครื่องหมาย ถ้าจะเปรียบเพียงพอ
รู้เค้า ก็เหมือนอย่างผู้ที่มีเรื่องอึดอัดใจ คับใจ หนักใจ ร้อนใจ ยุ่งใจ
เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเรื่องหนี้สิน อันตราย อุปสรรค
โรคภัย เป็นต้น เมื่อหลุดพ้นจากเหตุเหล่านั้นได้ ความอึดอัดใจ ก็เป็น
โปร่งใจ คับใจ ก็เป็นว่างใจ หนักใจ ก็เป็นเบาใจ ร้อนใจ ก็เป็น
ความเย็นใจ ยุ่งใจ ก็เป็นสงบใจ ตามคราว ๆ อันข้อปฏิบัติเพื่อดับ
ตัณหาแม้จะมีมากอย่าง ในชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นปลาย แต่เมื่อถึง
ปลายสุดย่อมรวมเป็นอันเดียวกันเพื่อวิมุตติ และก็มีรสเป็นอันเดียว
เท่านั้นคือวิมุตติรส คุณน้ำที่ไหลมาจากที่ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ห้วย หนอง
คลอง บึง ลำธาร แม่น้ำ อย่างไหนก็ตาม ในที่สุดย่อมไหลไปรวม
กันในมหาสมุทร และมีรสเป็นอันเดียวเท่านั้น คือรสเค็ม ๆ

ความรู้เห็นว่ามันทุกข์ นี่ตัณหาเหตุเกิดทุกข์ นี่ความดับตัณหา
ได้เป็นความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหาอันเป็นความ
ดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยะ เป็นความรู้ความเห็นที่เกิดจาก
การปฏิบัติถึงที่แล้ว ไม่ใช่ความรู้ความเห็นรับฟังมาจากคนอื่น จาก
ตำรา หรือจากกระเเนอเอา เหมือนเงาในแผ่นทองเหลืองที่ขัดจนถึงที่
แล้ว ย่อมเกิดขึ้นเอง สามารถใช้เป็นแว่นส่องดูหน้าให้รู้และเห็นได้
ว่าเป็นอย่างไรฉะนั้น ๆ ส่วนสามัญปุถุชนย่อมรู้เห็นจริงไม่ทั่วถึงทุก

อย่าง เช่นในทุกข์ ก็รู้เห็นแต่ในส่วนที่ตนไม่ชอบ ที่ชอบแม้เป็นทุกข์ กลับเห็นเป็นสุขไปก็มี ในสมุทัยตัณหาให้เกิดทุกข์ก็เช่นเดียวกัน ตัณหาในส่วนที่ชอบย่อมไม่เห็นว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ได้อย่างไร ชำร่าย ยิ่งกว่านั้นกลับเห็นไปว่า ตัณหานั้นเป็นสัญญาตญาณสำหรับสืบพันธุ์ ของสัตว์โลก ผู้ที่ดำเนินปฏิบัติจนทำตัณหาให้หมดไปดังกล่าวแล้วใน เบื้องต้น สำเร็จเป็นอริยบุคคลชั้นสูงสุด ซึ่งเรียกตามโฆหารทาง ศาสนาว่า “อรหันต์” นั้น จะมีได้ เป็นได้หรือ ชีวิตจะมีจิตใจที่ไม่มี รสไปหรือ เพราะชีวิตร่างกายยังสดชื่นอยู่ มิใช่จอมปลวก ไม้ผุอะไร จะมีชีวิตกับธรรมชาติในเรื่องความเป็นอยู่ของสัตว์โลกไปหรือ บุคคล ที่มีชีวิตอยู่โดยไม่มีตัณหาเลยเป็นปี ๆ นั้น จะมีได้หรือ เรื่องอริย- บุคคลชั้นอรหันต์เป็นเรื่องของบุคคลมีแต่ในตำราทางศาสนาที่พรรณ- นาไว้ เหมือนเรื่องของบุคคลในนิยายต่าง ๆ เพื่อเชิดชูศาสนาให้คน เลื่อมใสนับถือมากกว่าที่จะมีตัวจริงอยู่ในโลกดงกกระมัง ทั้งในบัดนี้ ก็หาตัวบุคคลผู้เป็นอรหันต์แท้มาให้พิสูจน์ ไม่ได้ ฯ

เรื่องของบุคคลที่หมดตัณหาเป็นพระอรหันต์นั้น จะมีจริงเป็น จริงได้หรือไม่ เป็นเรื่องของบุคคลที่ปฏิบัติได้ถึงระดับในภูมิเดียวกัน จึงจะรู้จะเห็นได้ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยตั้งวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตัว เป็น เรื่องของนามธรรม จะนำออกมาแสดงให้รู้ให้เห็นอย่างรูปธรรมไม่ได้ จึงเป็นเรื่องอยู่ในวงจำกัดเฉพาะตัว ใครได้ใครถึงแล้วจึงจะรู้จะเห็น ว่าจริงหรือไม่จริง สามัญปุถุชนผู้ยังห่างไกลไม่ได้ไม่ถึงย่อมไม่อาจจะ รู้จะเห็นอย่างนั้นได้ จึงทำให้มีความคิดเห็นผิดแผกแตกต่างกันออกไป ตามวิสัยของคนมีกิเลสตัณหา ฯ

อรหันต์จะมีตัวจริงในโลกหรือไม่อย่างไรก็จงยกไว้ ในเรื่องนี้มีกล่าวถึงในคัมภีร์ทางศาสนาากเหลือเกิน แต่เป็นบุคคลในอดีตทั้งมีคำสอนบอกวิธีปฏิบัติทำให้เป็นอรหันต์ในตำราทางศาสนาละเอียดลออมาก ยิ่งกว่าที่ใครจะมายกเมฆกล่าวไว้ได้ถึงอย่างนั้น คำสอนเหล่านั้น เท่ากับเป็นกระจกเงาฉายให้รู้ให้เห็นความจริงของบุคคลผู้เป็นอรหันต์ในอดีตว่าเป็นอย่างไรได้อยู่ เหมือนนักโบราณคดีพบโบราณวัตถุแล้ว โบราณวัตถุนั้นอาจจะเป็นเครื่องมือให้พิสูจน์รู้ได้ว่าเป็นของยุคไหน สมัยไหน และอาจจะส่องให้รู้ถึงความเป็นอยู่ของคนในยุคนั้น สมัยนั้นว่าเป็นอย่างไรได้ด้วย ฯ อริยสัจจะจริงของพระอริยะเป็นของมีจริงก็ได้ แต่เรายังปฏิบัติไม่ถึงขั้นที่จะรู้จะเห็นจริงอย่างนั้น จึงไม่ได้ความจริงเช่นนั้น เหมือนคนที่ได้บริโภคผลไม้ชนิดหนึ่งซึ่งมีรสโอชะ แล้วบอกถึงรสโอชะนั้นแก่อีกบุคคลหนึ่งผู้ซึ่งไม่เคยบริโภค แม้จะพรรณนาสักเท่าไร ก็ไม่อาจจะให้เขารู้รสอันแท้จริงของผลไม้ชนิดนั้นได้ นอกจากจะได้รับรู้แล้วคาดคิดเอาเองตามความคาดคะเนของตน จะเหมือนกับบุคคลผู้บริโภครู้สควัยชีวหาวิญญานของตนไม่ได้ เพราะฉะนั้นเรื่องเช่นนี้จะเหมาะง่าย ๆ ด้วยอุปาทานหรือทิวฐิของตน ก็จะเลยเหลวในเหตุผล ฯ นี่เป็นเรื่องอริยสัจจะจริงของพระอริยะ ฯ

ถ้าอริยสัจจะมีจริงได้ นิพพานสัจจะจริงนิพพานก็มีได้ แต่หลักธรรมตามมีอยู่ว่า ทุกอย่างมีการเกิดขึ้นได้ ก็ต้องมีการดับได้ เหมือนมีกับไม่มี ตัณหาเกิดขึ้นได้ ก็ต้องดับได้ แต่ไม่ใช่ปล่อยให้ดับเอง

ต้องปฏิบัติตามวิธีสำหรับดับ เมื่อดำเนินข้อปฏิบัติจนถึงขั้นสามารถดับค้นหาได้เด็ดขาด ทุกข์ก็ดับ เพราะเหตุดับผลก็ดับ เหตุที่ดับแล้วไม่เกิดขึ้นได้อีกเหมือนต้นไม้ถูกถอนขึ้นแล้วพร้อมทั้งราก ผลก็ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ความที่ดับหาดับแล้วทุกข์ดับนี้ เป็นความจริงที่มีอยู่เป็นนิพพานสัจจะจริงนิพพาน แต่ผู้ที่จะรู้เห็นว่าเป็นนิพพานมีจริงหรือไม่อย่างไร ก็ต้องเป็นบุคคลผู้ได้ผู้ถึงเท่านั้น จะหาตัวอย่างจริงอะไรทางโลกไปเป็นเครื่องพิสูจน์ก็ไม่ได้ เพราะนิพพานสัจจะเป็นความจริงที่เป็นโลกุตระพ้นโลกเสียแล้ว ฉะนั้นต้องทำศรัทธาให้ดี มิฉะนั้นจะเหลวหมด นี่เป็นเรื่องนิพพานสัจจะจริงนิพพาน ฯ

สัจจะหรือความสัตย์นี้ เป็นธรรมมีความสำคัญแก่ชุมชนทุกภูมิชั้น พึงเห็นในภูมิโลกก่อน ชนผู้เนื่องในหมู่ ต่างฝ่ายต่างมีความสัตย์ซื่อตรงต่อกัน จึงรักษาไมตรีและสามัคคีไว้อยู่ ถ้าคิดคดต่อกันขึ้นเมื่อใด ไมตรีและความสามัคคีย่อมแตกเมื่อนั้น เพราะสันหลักประกันคือความไว้วางใจในกัน ฯ สามิภรรยาไว้วางใจกันไม่ได้ ก็ยากที่จะปรองดองกัน จะมีแต่ความแตกร้างระเหวระแหง ต่างอยู่ไม่ผาสุกหรือถึงหย่าร้างกันได้ ต่อเห็นและเชื่อมั่นในความสัตย์ซื่อตรงของกันและกันแล้ว จึงปลงใจรักสมัครอยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงยั่งยืน ฯ ญาติต่อญาติ มิตรต่อมิตร คิกระแวงกันอยู่ ย่อมไม่คบหากันสนิทจริง ต่อเชื่อถือกันได้ จึงมั่นใจในไมตรีและสามัคคี ฯ นายจ้างกับลูกจ้าง ต่างคิดคด เอาไว้ใจเอาเปรียบกัน ก็ยากที่จะร่วมใจกันในกิจการ ต่อได้เห็นและเชื่อในความสัตย์ซื่อของกันและกันแล้ว จึงปลง

ใจร่วมงานกันได้ได้ ๆ โดยที่สุก คนชื้อกับคนขายต่างคิดเอาโรคเอาเปรียบกัน ย่อมทำการติดต่อซื้อขายกันไปไม่ยึด ต่อทำตรงไปตรงมาเชื่อถือกันได้จึงสมควรทำด้วยกันยิ่ง ๆ

ส่วนทางภูมิธรรม ความสัจย์ท่านจัดเป็นพุทธการกรรม คือคุณที่ให้สำเร็จความเป็นพระพุทเจ้าประการหนึ่ง เรียกว่าสัจจบารมี ชาติสัจจะเสียแล้วพุทธภูมิก็สำเร็จไม่ได้ แม้คำสอนในศาสนาที่ชาติสัจจะ ศาสนานั้นก็ใช้ไม่ได้ ชนผู้ชาติสัจจะ จะจัดว่าเป็นผู้มีศีลเป็นธรรมจารีประเพณีธรรมไม่ได้ แม้ความกตัญญูทเวทอนันต์ว่าเป็นภูมิของคนดี และความภักดี ย่อมมีไม่ได้ในชนผู้ชาติสัจจะ ๆ

ก็สัจจะจะอำนวยผลไพบูลย์ ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ สัจจภาวะ ความเป็นของจริง ๑ สัจจกิริยา การทำจริง ๒ สัจจการกผู้ทำจริง ๑ ๆ

ภาวะคือสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ปรากฏอยู่ ตามปกติของตน ที่เป็นส่วนเฉพาะอย่าง เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และอากาศธาตุก็ดี ที่เป็นส่วนรวม กุ้มขึ้นจากธาตุเหล่านั้นสำเร็จเป็นสังขารส่วนผลแล้ว เช่น ต้นไม้ รถ เรือ เป็นต้น ซึ่งไม่มีวิญญูณครอง และที่เป็นสัตว์จิตวิญญาณต่างชนิด และมนุษย์ต่างวรรณะ ซึ่งมีวิญญูณครองก็ดี มีอยู่จริง เมื่อได้เหตุปัจจัยสมส่วน ย่อมกุ้มกันขึ้นได้จริง เมื่อเหตุปัจจัยอ่อนหรือหมดไป ย่อมเสื่อมหรือสลายไปตามภาวะของตนได้จริง นี่เป็นจริงภาวะ ๆ

จริงการท่านั้น ต้องพร้อมด้วยเครื่องกระทำและวิธีทำ ๆ การทำมีอยู่ ๓ ทาง ซึ่งก็มีอยู่ในบุคคลผู้เดียวแล้ว คือ ทางกาย ๑ ทาง

วาทา ๑ ทางใจ ๑ ทางจิตทางหนึ่ง หรือทั้ง ๒ ทาง ๓ ทางรวมกัน
ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่สัจภาวะสิ่งที่จะทำนั้น และต้องทำให้เหมาะแก่กาล
เทศะ ทั้งต้องใช้วิธีทำให้ถูกต้องกับสัจภาวะนั้นด้วย กล่าวคือ ต้องเว้น
สิ่งที่ควรเว้น ต้องระวังสิ่งที่เว้นแล้วนั้นกับสิ่งที่จะต้องเว้นไม่ให้มี
ช่องทางเกิดขึ้นได้อีก ต้องบำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญ ต้องรักษาสิ่งที่
บำเพ็ญไว้แล้วนั้นอย่าให้เสื่อมทรามและบำเพ็ญให้ยิ่ง ๆ ขึ้นจนสุดสาย
แห่งความดีของสิ่งนั้น ๆ ๖

แท้จริง การงานทุกอย่าง ทั้งที่เป็นไปในภูมิโลก ทั้งที่เป็น
ไปในภูมิธรรม แม้เป็นสิ่งที่ดีจริง แต่ถ้าไม่ใช่เครื่องอุปการะให้สม
ส่วน และใช้แต่วิธีแก่ไม่ใช้วิธีกันควบคุมไปด้วย ย่อมเป็นเหมือน
วิดน้ำเรือทะเล ใช้แต่วิด ไม่คิดปิดช่องทะเลเสียก่อน ก็วิดน้ำไม่รู้จัก
หมด หรือใช้แต่วิธีเพิ่มเติม แต่ไม่มีวิธีรักษาควบคุมกันไป ก็เป็น
เหมือนการตักน้ำบรรจุตุ่มรั่ว โดยไม่จัดการอุดช่องรั่วเสียก่อน น้ำก็
ไม่รู้จักเต็มตุ่ม เช่นนี้ย่อมไม่สำเร็จผลดีสมประสงค์ ต่อเมื่อได้จัดทำ
ให้ถูกต้องหลักการ และวิธีการ พร้อมทั้งเหมาะสมแก่กาลเทศะ จึง
อาจยังผลที่ต้องการให้สำเร็จ เป็นการทำความดีทำชอบ ทั้งนี้จัดเป็นการ
ทำจริง ๖

ผู้ที่จะทำจริงได้ดี ต้องเป็นผู้รู้จริง ก็รู้สัจภาวะตามที่
กล่าวมาแล้ว ตามความเป็นจริงคือรู้ทั้งเหตุทั้งผล ทั้งที่เป็นส่วนย่อย
ทั้งที่เป็นส่วนรวม และรู้จักสัจจกิริยาการทำจริง ตามที่กล่าวมาแล้ว
ด้วย กับรู้ผลที่เกิดจากการกระทำนั้น ซึ่งจะเป็นเครื่องพิสูจน์ให้ทราบ

ว่า ผิดหรือชอบประการไร หากว่าผลที่เกิดขึ้นนั้น ยังไม่เป็นไปตาม ประสงค์โดยเอกเทศหรือโดยประการทั้งปวง ก็เป็นทางให้พิสูจน์ได้ ว่า ยังไม่จริงในอย่างใดอย่างหนึ่ง คือสัจภาวะไม่จริง หรือสัจกิริยา ไม่จริง หรือไม่จริงทั้งสองอย่าง ถ้าผลที่เกิดขึ้นนั้นตรงต่อความประสงค์และนำปรารถนา แต่โดยเอกเทศหรือครบถ้วนแล้วทุกประการ ก็เป็นหลักฐานให้พิสูจน์ได้ว่า สัจภาวะกับสัจกิริยาทั้งสองนั้น ยังบกพร่องไม่สมบูรณ์ดีในบางส่วน หรือสมบูรณ์ดีแล้วโดยประการทั้งมวลอย่างไร จะได้แก้ไขในส่วนที่ยังบกพร่อง ตั้งใจประกอบส่วนที่บริบูรณ์แล้วนั้นไว้ให้คงที่ และรีบบำเพ็ญให้ทวียิ่ง ๆ ขึ้นไปจนสุดความสามารถ ทั้งนี้จัดเป็นผู้ทำจริง ๆ

ทุกอย่างที่มีความจริง เช่นงานต่างชนิดมีการทำนา คำขายรับราชการเป็นต้น อันเป็นอาชีพที่ชอบ ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ ลาภ ยศ สุข เกียรติ เป็นของมีอยู่จริง ถ้าไม่มีการทำจริง หรือมีแต่ทำย่อหน้า ไม่เหมาะกับการงานนั้น หรือทำไม่ถูกต้องกับกาลเทศะ ที่นับว่าเป็นการ ไม่จริง งานนั้น ๆ แม้จะมีดีจริง ก็ไม่อาจอำนวยผลให้สมประสงค์ ต่อเมื่อมีการทำจริง กับต้องมีผู้ทำจริง ที่รู้จริง จึงจักอำนวยผลให้สมประสงค์ ๆ

ทางธรรมจริยา ทาน ศีล ภาวนา หรือศีล สมาธิ ปัญญา อันมีความจริงเป็นสัจภาวะอยู่แล้วทุกอย่าง ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วยสัจจวาจา หากไม่มีการทำจริง ก็ปฏิบัติตาม หรือมีการปฏิบัติตาม แต่ย่อหย่อน ก็ไม่อาจเป็นนิยานิกะ นำผู้

ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ แม้การปฏิบัติตามแล้ว ถ้าไม่มีผู้ทำจริงที่รู้จริง ก็ปฏิบัติให้ถูกต้องไม่ได้ เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องก็ ไม่ได้ผลตามที่ประสงค์ อุจบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ไม่รู้จักแก่นไม้ หรืออุจบุรุษผู้จะรักษาโค ไม่รู้จักโค ไฉนจะได้แก่นไม้ หรือรักษาโคให้ดีได้ ฯ

สัจจะเป็นคุณสมบัติของผู้มีใจสูงส่งกล่าวมา จึงได้มีคำกล่าวขย่องและตีค่าสัจจะว่ามีค่ายิ่งกว่าชีวิต ทั้งเป็นอนุคมคติภาวนิตไว้ว่า เสียดชีพ อย่าเสียสัจย์ ทั้งนี้ ยังมีมหาชนจากสารกความข้อนี้ต่อไป

เรื่อง พระเจ้าสุทโสม

จะเล่าอุบัติเหตุที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชาดกเรื่อง พระเจ้าสุทโสมก่อน จับความจำเดิมแต่พระองค์กุลิมาล ได้ทำความสวัสดิ์ แก่หญิงมีกรรมแก่ตลอดยากให้ลุล่วง ด้วยการทำสัตยาธิษฐาน แล้ว ต่อมาท่านก็ได้อาหารสะทกขึ้น เจริญวิเวกอยู่ต่อมามีข้าก็ได้ สำเร็จอรหัตผล เป็นพระอรหันตบุคลมีนามปรากฏนับเข้าในจำนวน พระอสีติมหาสาวกด้วยรูปหนึ่ง ๆ ครั้นนั้น เรื่องที่พระองค์กุลิมาล มาบวชในพระศาสนา คงเป็นเรื่องที่ประชาชนโจษขานกันแพร่หลาย ในกรุงสาวัตถี เพราะตอนเป็นคฤหัสถ์ท่านเคยเป็นโจรฆ่าคนมาเสีย มากต่อมาก จนมีชื่อเสียงลือกระฉ่อนไปทั่วแคว้นโกศล เป็นจอม พินาศที่ประชาชนหวาดกลัวกันทั่วไป จนทางราชการต้องเตรียมยก ขบวนเสนาไปตามจับตัว แต่ยังมีทันทที่จะได้ไปผจญกับท่าน ก็พอดี สมเด็จพระบรมศาสดาสด็จไปโปรดท่านนำตัวมาบวชเสียก่อน

ความจริง เดิมท่านมิได้ชื่อองค์กุลิมาล ชื่อจริงสะกะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ที่บิดาท่านตั้งชื่ออย่างนี้ก็เพื่อจะแก้กาลกิณีดวงชะตา ที่ท่านเกิดมาในฤกษ์ดาวโจร คือร้ายให้เป็นดี แต่ก็แก้ไม่ได้ ท่านก็ต้องเป็นไปตามวิถีชีวิตที่ต้องให้กลายมาเป็น คนใจเหี้ยมฆ่าคน เสียเป็น อันมาก ไม่ใช่เพราะมีสันดานเป็นโจรใจโหดอะไรเลย เป็นด้วยหลง กลอุบายของคนอื่น ที่ต้องการจะยืมมือคนอื่นให้ฆ่าเสีย เพราะเด่น

เกินหน้าไป นี่แหละชีวิตของคนที่ถูกอำนาจริษยาเข้ามาบ่อนทำลาย โดยเจ้าตัวไม่รู้เท่าทัน หลงเข้าใจว่าเป็นเจตนาดี เพราะต้องการอยากจะได้มนต์วิเศษจากอาจารย์ โดยวิธีเอากรรมาคนมาเป็นเครื่องแลก มนต์อะไรช่างมีมาหาไสยมเต็มไปด้วยความโหดร้ายเช่นนี้ ไม่ใช่มนต์มีวิธีบอกให้ต้องทำอย่างนี้ก่อนแล้วจึงเรียนได้ ความริษยาของเพื่อนนักเรียนด้วยกัน กับความหยาบหลังเชื่อง่าย ๆ ของอาจารย์ผู้วินิจฉัยเหตุการณ์ด้วยทาสปัญญา จึงทำให้เกิดเรื่องเช่นนี้ขึ้น นี่เป็นเรื่องในอดีต ในปัจจุบันนี้เรื่องทำนองนี้ก็ยังคงมีอยู่ไม่น้อย เป็นแต่เปลี่ยนวิธีการไปบ้าง ๆ อหิงสกุมารจะฆ่าคนมาเสียเท่าไรแล้วก็ไม่ทราบ ก่อนที่จะมาคิดอยากทราบจำนวนคนที่ตนฆ่าด้วยวิธีฆ่าได้คนหนึ่งก็ตัดเอาหัวผูกไว้หัวหนึ่งเป็นคะแนน จนหัวที่ตัดนั้นผูกเป็นพวงใหญ่เหมือนพวงมาลัย ได้ความว่ารวมได้ ๙๙๙ หัว ก็เท่ากับได้ฆ่าคนมาแล้วในตอนหลังนี้ ๙๙๙ คน จะไปไหนก็ต้องหิ้วเอาพวงหัวมือนีติดตัวไปด้วย นี่กุนหัวคนที่ผูกเป็นพวงทั้ง ๙๙๙ หัว จะเป็นพวงโตแค่นี้ เพราะพวงหัวมือคนนี่เองเป็นเหตุเปลี่ยนชื่อจากอหิงสกุมารเป็น “องคุลิมาล” แปลว่า มีพวงมาลัยหัวมือคน ๆ

การบวชของท่านครั้งนั้น ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์จากประชาชนทั้งด้านดีและไม่ดีอยู่ไม่น้อย ทางด้านดีก็ว่า พระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้มีผ้ามีอาบไปด้วยโลหิต ร่ายกาจนักหนา ให้กลับใจละพศร้าย ทรงนำมาบวชในศาสนาได้โดยมิต้องใช้อาชาหรืออาวุธใด ๆ แต่อย่างไรเลย เป็นการทำสิ่งที่ทำได้

ยาก น้าอัครรรยแท้ โอ้ มหาการุณิโก นาโถ พระผู้ทรงพระมหา-
 กรุณา ทรงเป็นที่พึ่งทั้งของชาวเรา ทั้งขององค์กุศลมาลโจร และของ
 โลกแท้ทีเดียว ส่วนองค์กุศลมาลโจรใจหาญกล้า ได้สำนึกถึงกรรมชั่ว
 ตัดใจเลิกกลับตัวมาเป็นคนดีได้จนถึงได้บวช ก็เหมือนต้นกก ปลาย
 ตรง หรือมามีต ไปสว่าน น้าสรรเสริญทั้งนี้ก็มี ทางด้านไม่ดีก็ว่า
 พระพุทธเจ้า โยจึงนำเอาโจรองค์กุศลมาลมาบวช ไม่ทรงทราบหรือว่า
 คน ๆ นี้เคยเป็นผู้ร้ายใจอำมหิต ฆ่าคนมาเสียไม่รู้จักว่าเท่าไร บวช
 แล้วจะเป็นพระเป็นเจ้าอยู่ได้อย่างไร โจรองค์กุศลมาลทำยมมาบวชทั้ง
 นี้ ก็คงเป็นอุบายที่จะอาศัยผ้าเหลืองและเพศบรรพชิตเป็นเครื่อง
 พรองหาโอกาสพิพาทคนต่อไปอีก เอาโจรใจร้ายมาบวชทำไม บวช
 แล้วจะมาทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ศาสนาเปล่า ๆ ทั้งนี้ก็มี ฯ

ข่าวเรื่องที่ ประชาชน ดำเนินการเอา องค์กุศลมาลโจร มาบวชเป็น
 พระภิกษุนี้ ทราบไปถึงสมเด็จพระบรมศาสดา พระพุทธองค์ทรง
 เห็นว่า เรื่องนี้เป็นกรณีพิเศษ ทรงทราบอยู่แต่พระองค์เท่านั้นว่า
 ท่านจะได้บรรลุลุธรรมพิเศษถึงอรหัตภูมิ การบวชของท่านจะมีผลดี
 ทั้งทางบ้านเมืองและทางศาสนา แต่ต่อไป ถ้าภิกษุถือเอาเป็นตัวอย่าง
 บวชโจรคนอื่นเข้า อาจจะมาทำความเสื่อมเสียให้ศาสนาก็ได้ อาศัย
 ที่พระองค์ทรงตั้งอยู่ในการฉวยตาคณะ คือความเป็นผู้อยู่ในอำนาจ
 แห่งเหตุ จึงได้ทรงห้ามมิให้ภิกษุบวชคนที่เคยเป็นโจรมีชื่อเสียงอีก
 ต่อไป ทรงเป็นข้อห้ามในการรับคนที่จะมาขอบรรพชาอุปสมบทมาจน
 บัดนี้ ฯ

มิใช่แต่ในหมู่ประชาชนที่วิพากษ์วิจารณ์ถึงเรื่องนี้ แม้ในหมู่
พวกภิกษุก็สนทนาปรารภถึงเรื่องนี้เหมือนกัน วันหนึ่ง สมเด็จพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังโรงธรรมสภา เป็นเวลาที่พวกภิกษูกำลัง
สนทนาถึงเรื่องนี้อยู่ ทรงแรับสั่งถามทราบความแล้ว จึงตรัสว่า มิ
ใช่แต่เดี๋ยวนี้ ที่เรากลากถ่มมานองกุศลมาได้ ถึงเมื่อก่อนครั้งเรา
ยังบำเพ็ญบารมีเพื่อโพธิญาณอยู่ ก็ได้เคยทรมานองกุศลมาแล้ว
เหมือนกัน ครั้นรับสั่งดังนี้แล้ว จึงทรงขุณฺณ ท่อเมื่อพวกภิกษุไคร่
ทราบเรื่องอดีตทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานเรื่องพระเจ้าสุทโสม
มาแสดง ดังต่อไปนี้

ครั้งอดีตกาล เมื่อพระเจ้าโกรพยทรงราชย์ ประทับ ณ พระ
นครอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ ฯ ครั้นนั้น เรากลากได้บังเกิดเป็น
พระราชโอรสของท้าวเธอ ถ้วนันมิตที่มีพระอัยยาคัยชอบในการศึกษ
กับมีพระพักตร์งามผุดผ่องดังดวงจันทร์ จึงได้รับขนานพระนามว่า
“สุต (ศึกษา) โสม (ดวงจันทร์)” ฯ ครั้นพระสุทโสมราชกุมารทรง
เจริญวัยควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้แล้ว พระราชบิดาจึงทรงกำหนด
กาลที่จะส่งไปศึกษายังเมืองคักกสิลา ซึ่งเป็นที่ให้การศึกษแก่กุลบุตร
มีชื่อเสียงในครั้งนั้น ฯ ครั้นถึงกำหนดวันออกเดินทาง พระราชกุมาร
จึงทรงเข้าเฝ้าพระราชบิดาเพื่อทูลลา ท้าวเธอจึงพระราชทานพระ
โอวาทให้เอาใจใส่ในการศึกษา ลักษณะนักศึกษาที่ดีต้องมี

๑. สุ. เสวนิตถ้อย	ทั้งผอง
๒. จิ. เจตนาตรง	ตริคั่น

๓. ป. จนาสืบสวนลอง เลาสเลส
๔. ล. จิตข้อคำตัน เกียงแกกกันลัม

เริ่มเรียนให้เร่งรู้	ทั้งสองค้ประมาณหมาย
หนึ่งฟังอย่าฟังตาย	ให้ตั้งจิตกำหนดจำ
หนึ่งให้อุตสาหะ	เอาจิตคิดพินิจคำ
หนึ่งห้ามอย่าเอนอ้า	ฉงนใดให้เร่งถาม
หนึ่งให้อาเจตคิด	ลิขิตข้อสุขุมความ
พร้อมมองคัจจทรงนาม	ว่าศิษย์แท้ศึกษา ฯ

(หนังสือนักเรียนเล่ม ๒ ปฐมมาลา)

ให้ชยันหมั่นเพียรอย่าเกียจคร้าน ต้องจำไว้ว่าไปเรียน ไม่ใช่ไปเล่น
อันลักษณะคนชยัน มีดังนี้

๑. รีบทำธุระที่จะไว้ไม่ทอดธุระ
๒. ทำงานทมิถถึงมือไม่ชักช้า
๓. ทำงานตามเวลาไม่ผัดวัน

ส่วนคนเกียจคร้านมีลักษณะ ดังนี้

๑. เป็นคนทอดธุระที่จะไว้ว่าจะทำ
๒. เบอหน่ายต่อการทำงานเฉพาะหน้า
๓. ผัดเพี้ยนเวลาเรื่อยไป

ให้ประพฤติตนให้เหมาะสมแก่ที่ใดเกิดมาในชาติตียสกุล แต่อย่าไว้ตัว
ให้ผิดกาลเทศะ เช่นเวลาอยู่ในหมู่คนที่ไม่รู้จักตน เวลาอยู่ในต่าง
ประเทศ ฯ พระราชาบุราก็รับพระราชาชาวทเป็นอันดี แล้วสมเด็จ

พระชนกจึงพระราชทานทองคำลี้ม อย่างมีราคาพันกษาปณ์ที่พระราช-
 กุมารเอาไปได้ เป็นค่าบูชาครู พระราชกุมารรับพระราชทานทองคำ
 ลี้มนั้นแล้ว ก็ถวายบังคมลาพระราชบิดาออกเดินทางไป ฯ แม้
 พรหมทัตราชโอรสของพระเจ้ากาสิ ในพระนครพาราณสี พระราช
 บิดาก็ทรงส่งไปเพื่อศึกษา และได้ออกเดินทางไปเมืองตักกสิลาเช่น
 เดียวกัน ฯ พระราชกุมารทั้งสองได้เดินทางไปยังเมืองตักกสิลาโดย
 ลำคับ นั่งพักอยู่ที่ศาลาใกล้ประตูพระนคร สุตโสมราชกุมารจึงทำ
 ปฏิสันถารถามพรหมทัตราชกุมารผู้นั่งไม่ห่างตนนัก ว่า “ท่านมาจาก
 ไหน” พรหมทัตราชกุมารตอบว่า “จากเมืองพาราณสี” “ประทาน
 โทษท่านเป็นบุตรใคร” “ข้าพเจ้าเป็นโอรสพระเจ้ากาสิ” “ท่านมี
 พระนามว่าอย่างไร” “พรหมทัตกุมาร” “ท่านเสด็จมาด้วยเหตุอะไร”
 “มาเพื่อศึกษาศิลปวิชา” แล้วพรหมทัตราชกุมารก็ถามสุตโสมราช-
 กุมารโดยนัยเดียวกัน ฯ สุตโสมราชกุมารก็แจ้งแก่พรหมทัตราชกุมาร
 ทุกประการ แล้วสองราชกุมารจึงกล่าวแก่กันว่า “เราทั้งสองเป็น
 กษัตริย์ จงไปศึกษาศิลปในสำนักอาจารย์เดียวกันเถิด” ต่างผูก
 มิตรภาพต่อกันแล้ว จึงเข้าไปในพระนคร ไปยังสำนักอาจารย์ทิศา
 ปาโมกษ์ คืออาจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง อภิวัตอาจารย์แล้วแจ้งชาติ
 ตระกูลของตน แดงความประสงค์ที่มาเพื่อจะศึกษาศิลปวิทยา เมื่อ
 อาจารย์รับแล้ว จึงมอบทองคำลี้มเป็นทรัพย์สินสำหรับบูชาครู แล้วเริ่ม
 เรียนศิลป ฯ

การเข้าศึกษาและอยู่ในสำนักอาจารย์สมัยนั้น ถ้าเป็นผู้ยากจน
 ก็ไปฝากตัวเป็นศิษย์รับใช้ทำงานเช่นตักน้ำ ผ่าฟัน ปรรณิบัติอาจารย์

เป็นการชดใช้แทนค่าเล่าเรียน เหมือนหมอชีวกโกมารภัจ ถ้ามีทรัพย์ไปเป็นค่าบูชาครู แม้อยู่ในสำนัก ก็ไม่ต้องทำงานให้อาจารย์อย่างประเภทอื่น เช่นพระสุตโสมราชากุมารและพรหมทัตตราชากุมารนี้ ฯ

อีกประเภทหนึ่ง ไม่ได้อยู่กับและรับใช้ประจำในสำนักอาจารย์ เป็นการเดินไปเรียน ต้องเสียค่าเล่าเรียนให้แก่อาจารย์ ประเภทนี้ไม่ค่อยนิยมกันมากนัก ฯ

ส่วนศิลปศาสตร์ที่ศึกษานั้น ในท้องเรื่องมิได้กล่าวถึงศิลปศาสตร์ที่พระราชกุมารทั้งสองทรงศึกษาว่ามีวิชาอะไรบ้าง แต่ตามโบราณราชประเพณีผู้ที่เกิดในวรรณะกษัตริย์ การศึกษาก็นักไปในวิชาการรบ หรือยุทธวิธีแห่งการรบ เช่นต้องรู้จักวิธีการผลิตอาวุธ การตั้งรับ การจู่โจมเข้าศึก และกลยุทธ์ต่าง ๆ การจัดตั้งกระบวนทัพ เช่นที่มีชื่อว่า จักกพยุหะ ปทุมพยุหะ เป็นต้น นอกนั้นก็ศึกษาวิชาที่สมควรแก่ชาติตระกูล เช่นคัมภีร์ไตรเพท เพทางคศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ คือ

๑. สุตติศาสตร์ ทำการฟังเสียงสัตว์ร้อง แล้วรู้ว่าร้ายหรือดี ฟังสำเนียงของคนแล้วรู้ว่าคนนี้เป็นคนมีหรือคนจน อย่างพระเจ้าพิมพิสารได้สดับเสียงของนายกุมภโฆษก แล้วรับสั่งแก่พระสนมว่า นั่นเสียงคนมีเงิน เป็นต้น

๒. สมมติศาสตร์ ทำการรู้กำเนิดภูเขา ต้นไม้ เป็นต้นว่าชื่อนั้น ๆ มีคุณสมบัติอย่างไร

๓. สังขยาศาสตร์ ทำการรู้จักวิธีคำนวณเลข

๒๑

๔. โภคศาสตร์

ตำราয়นต์ศึกษา รู้การที่จะเป็นช่าง

๕. นิติศาสตร์

ตำราয়ที่จะเป็นครูสอนแบบแผนราช

การ และกฎหมาย

๖. วิเสสิกศาสตร์

ตำราয়จักวิธีที่จะเลี้ยงฝูงชนให้จำเรณู

สิริมงคล

๗. คณิตศาสตร์

ตำราয়วิธีคณักซ์ตฤกษ์ และการา-

ศาสตร์

๘. กัณฑ์พศาสตร์

ตำราয়ดนตรีและขับร้อง

๙. ตักยจนศาสตร์

ตำราয়วิชาการแพทย์

๑๐. ธรณูพศาสตร์

ตำราয়การแปลงธนู

๑๑. ปุราณศาสตร์

ตำราয়โบราณคดี ของเก่า สถานที่

ที่เก่า บ้านเก่า เมืองเก่า

๑๒. อติศาสศาสตร์

ตำราয়กายยำนานมีเรื่องภารตยุทธ

เป็นต้น ที่ท่านประพันธ์ไว้แต่ก่อน รู้จักที่มีมงคลเช่นบริโภคอาหาร
หันหน้าไปให้ถูกตามทิศมงคลเป็นต้น

๑๓. โชติยศาสตร์

ตำราয়จักพยากรณ์ทาง วัน เดือน ปี

อย่างนั้นจะร้ายหรือดี

๑๔. มายาศาสตร์

ตำราয়เล่ห์กลอุบาย และเล่ห์เหลี่ยม

ของคนทั้งหลาย

๑๕. วन्दยศาสตร์

ตำราয়จักเลี้ยงปลุสสัตว์ และรู้การที่

จะหวานพืชให้มีผล

๑๖. วิทยาศาสตร์ ตำราจักรกระบวนยุทธ คือรู้กัมภีร์
พิชัยสงคราม

๑๗. ปาสัณฑศาสตร์ ตำรารู้โลกโหวารสำนวนพูดของชาว
โลก

๑๘. ฉันทศาสตร์ ตำรารู้แต่งบท กลอน โคลง ฉันท์
กาพย์

ในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์นั้น มิใช่มีแต่ศิษย์ศึกษาศิลปศาสตร์
เพียงสองพระราชกุมารนั้นเท่านั้น แม้ราชบุตรอื่นของพระราชใน
ชมพู่ทวีปมากพระองค์ ก็ศึกษาศิลปอยู่ในสำนักอาจารย์เหมือนกัน ฯ

ในศิษย์ทั้งหมดคนนั้น สุตโสมราชกุมารเป็นหัวหน้าศิษย์ ตั้งใจ
ศึกษาอยู่ด้วยความขมักเขม้น ไม่ช้าก็ศึกษาจบศิลปศาสตร์ที่ประสงค์
โดยปกติเจ้าชายไม่เสด็จไปสู่สำนักราชบุตรองค์อื่น ไปหาแต่เจ้าชาย
พรหมทัต ด้วยเห็นว่าเป็นพระสหายอันสนิท ได้ทรงคุ้นเคยมาแต่แรก
เมื่อมาถึงเมืองตักกสิลา และได้เป็นปฤษฎาจารย์ คือเป็นครูช่วย
แนะนำในเวลาที่พักการเรียน หรืออาจารย์ใหญ่ไม่อยู่ ได้สอนให้
เจ้าชายพรหมทัตสำเร็จการศึกษาได้โดยเร็ว ฯ พระราชบุตรอื่น ๆ
ก็สำเร็จการศึกษาโดยลำดับกันมา ครั้นเสร็จการศึกษาศิลปศาสตร์
พร้อมกันทุกพระองค์แล้ว พระราชบุตรเหล่านั้นจึงได้มอบเครื่องบูชา
ครูแก่อาจารย์พร้อมกับลาเพื่อจะกลับบ้านเมืองของตน แวคล้อม
สุตโสมราชกุมารออกเดินทางไปจากเมืองตักกสิลา ครั้นถึงทางแยกที่
จะไปยังเมืองของตน ๆ สุตโสมราชกุมารทรงทราบล่วงหน้าอยู่แล้วว่า

มหาภัยจักเกิดขึ้น เพราะอาศัยพรหมทัตราชกุมาร โอรสพระเจ้ากาสิ โดยที่เหตุการณ์นั้นได้ปรากฏในองค์วิชาในศาสตร์ที่ทรงศึกษามา จึงได้ให้โอวาทเตือนว่า “เมื่อพวกท่านถึงบ้านเมืองได้เป็นพระราชาแล้ว จงรักษาอุโบสถทุกวันบัณฑิต อย่าทำการเบียดเบียน” ทั้งนี้ เจ้าชายทั้งหลายก็รับคำเป็นอันดี แล้วก็แยกกันเดินทางกลับไปยังพระนครของตน ๆ ตามเดิม ๆ

เจ้าชายเหล่านั้นทุกพระองค์ ครั้นเสด็จถึงบ้านเมืองของตนแล้ว ก็แสดงศิลปถวายพระราชบิดามารดาให้เป็นที่ยินดี ภายหลังได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติทุกพระองค์ ต่างพระองค์ก็ส่งราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าสุทโธมวงศ์บรมโพธิสัตว์ เพื่อให้ทรงทราบว่า ต่างพระองค์ก็ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว และได้ประพฤติกอยู่ในพระโอวาทด้วยดี ๆ

บรรดาพระราชเหล่านั้น พระเจ้าพรหมทัต เจ้ากรุงพาราณสีโปรดเสวยเนื้อสัตว์เป็นประจำวันไม่ได้ พวกห้องเครื่องต้นต้องเก็บเนื้อไว้ทำถวายท้าวเธอแม่วันอุโบสถ ๆ อยู่มาวันหนึ่ง ด้วยความเลินเล่อของพวกทำเครื่องต้น สุนัขหลงในพระราชวังได้ลอบเอาเนื้อที่เก็บไว้นั้นไปกินเสีย คนทำเครื่องต้นไม่เห็นเนื้อ เทียวหาไม่พบ จึงเอาเงินไปเทียวหาซื้อก็ไม่ได้ ตกใจคิดว่า “คราวนี้ชีวิตเราคงไม่รอดแน่ ถ้าเราก็กินเครื่องเสวยไม่มีเนื้อ จะทำอย่างไรดีหนอ” พลันนึกอุบายอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ พอเวลาค่ำก็ลอบไปยังป่าช้าผิบบิ ข้างทะเล เอาเนื้อของศพชายคนหนึ่งซึ่งเพิ่งตายใหม่ ๆ มาปรุงทำให้สุกดี หุงข้าวแล้วจึงตั้งเครื่องพร้อมด้วยเนื้อนั้น ๆ ถึงเวลาเสวยพระกระยา

หาร พอพระเจ้าพรหมทัตทรงหยิบขึ้นเห็นนั้นวางลงบนพระชีวหา
 เท่านั้น รสได้แผ่ซ่านไปสู่เส้นประสาทสำหรับรับรสทั้งเจ็ดพัน ซาบ
 ซ่านไปทั่วพระสกลกาย ฯ ในคืนนั้นมีปัญหาแทรกเข้ามาว่า ทำไมจึงเป็น
 เช่นนั้น ฯ แก้วว่า นัยว่าท้าวเธอแต่ชาติก่อนเคยเกิดเป็นยักษ์กินเนื้อ
 มนุษย์มาเสียเป็นอันมาก ฯ พระเจ้าพรหมทัตทรงพระดำริว่า “ถ้าเรา
 ทำหนึ่งเสียเจ้านี้คงไม่บอกเรา” จึงทรงแสวงดมขึ้นเห็นนั้นให้ตกลงยัง
 ฟันพร้อมกับพระเชพระ (น้ำลาย) เมื่อคนทำเครื่องต้นกราบทูลว่า
 “ขอเดชะ เห็นเป็นเนื้อบริสุทธิ์ไม่มีโทษ เสวยเถิด พระเจ้าข้า”
 รับสั่งให้ราชเสวกอื่นๆ ออกไปให้พ้นพระที่แล้ว ตรัสถามเขาว่า “เรา
 เองก็รู้ว่าเป็นเนื้อดี แต่ทำไมเป็นเนื้ออะไร” “ก็เนื้ออย่างที่พระองค์
 เคยเสวยมาในวันก่อน ๆ นั้นแหละ พระเจ้าข้า” “แต่เวลาอื่นทำไมเร
 มันไม่เหมือนอย่างนี้ล่ะ” “ข้าพระพุทธเจ้าเพิ่งปรุงได้ตัวนี้เอง พระ
 เจ้าข้า” “ก็แม่เมื่อก่อน เจ้าก็ทำอย่างนี้ไม่ใช่หรือ อย่าปิดข้า บอก
 มาตามตรง” ฯ คนทำเครื่องต้นจนปัญญาตกใจนั่งงออยู่ จึงตรัสชู้
 ว่า “มีงบอกความจริงมาเสียแต่โดยดี ไม่เช่นนั้นกูจะไม่ไว้ชีวิตมีง”
 คนทำเครื่องต้นได้ฟังใจหายกลัวพระราชาชญาเป็นกำลัง ตัวสั่น
 กราบทูลขอพระราชทานอภัยแล้ว จึงได้กราบทูลสารภาพเรื่องไปตาม
 จริง ท้าวเธอตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เอ็งอย่าอิงไป เอ็งจงกินเนื้อ
 ที่ทำให้ข้าตามปกติ แล้วจงทำเนื้อคนอย่างนี้มาให้ข้า ๆ ชอบกินเนื้อ
 อย่างนี้ เข้าใจหรือยัง” “เข้าใจพระเจ้าข้า แต่ทำยากนี้ ข้าพระพุทธ-
 เจ้ากลัวพระเจ้าข้า” “เอ็งไม่ต้องกลัว ไม่ยาก” “จะได้เนื้อคนที่ไหน
 มาเป็นนิത്യเล่า พระเจ้าข้า” “ก็คนในคุกมีมากมิใช่ไร เอามันไว้ทำไม

ฆ่ามันกินเสียวันละคนก็ได้” (สมัยนั้นคนคุกคงคิดจนตายหมด) ๖
ตั้งแต่นั้นมาเขาจึงได้ฆ่าคนคุกเอาเนื้อปปรุงเป็นพระกระยาหารถวายพระ
ราชา จนคนคุกหมดแล้ว จึงได้กราบทูลว่า “คนในคุกก็หมดแล้ว
ต่อไปจะได้เนื้อคนมาแต่ไหนเล่า พระเจ้าข้า” ๗ ท้าวเธอจึงแนะนำ
ให้ว่า “เอ็งเอาเงินพันหนึ่งใส่ถุงแสวงหาไปทำตกไว้ตามทางคนเดิน
คอยดู ใครหยิบเอาถุงทรัพย์นั้น จงจับมันหาว่าเป็นโจรแล้วฆ่าเสีย
เอาเนื้อมันมา” เขาทำตามอุบายนั้น จนต่อมาไม่เห็นแม้แต่คนที่
มองถุงทรัพย์นั้น เพราะกลัวตาย ๘ เขาจึงได้กราบทูลว่า “ต่อไป
จะทำอย่างไรอีกเล่า พระเจ้าข้า จึงจะได้เนื้อ” พระราชาทรงออก
อุบายให้ใหม่ว่า “เอาอย่างนี้สิ เวลาเที่ยงคืน ในพระนครคนมัก
พลุกพล่านอลหม่านอยู่ เวลานั้นเอ็งจงไปยืนคอยดักที่ตรอกบ้าน หรือ
ถนน ตามทางสามแพร่งหรือสี่แพร่งที่เปลี่ยวสักแห่งหนึ่ง พบใครมา
ได้ทำก็จับฆ่าเอาเนื้อมา” ๙ เขาทำตามอย่างนั้น เมื่อฆ่าใครได้แล้ว
ก็ฆ่าแหละเอาเนื้อสดนำมาปรุงเป็นพระกระยาหารถวายพระราชา ทั้ง
ซากศพที่ฆ่าไว้ในที่นั้น ๆ ๖

ชาวพระนครพากันปริเทวนาร่ำไห้ถามกันให้วุ่นวายไปหมดว่า
“แม่เราหายไปไหน พ่อเราหายไปไหน พี่ชาย พี่สาวเราหายไปไหน
น้องชาย น้องสาวเราหายไปไหน” เสียงที่ประชาชนโหยหวนกันแซ่
ไปทั้งพระนคร ทุกคนหวาดกลัว ไม่เป็นอันประกอบกิจการงาน หลับ
นอน พูตกันว่า “คนเหล่านี้คงถูกสี่หะ เสือ หรือยักษ์ กินเสียแล้ว
กระมัง” แล้วพากันเที่ยวไปตามตรววจู พบซากศพที่ถูกฆ่าทั้งไว้
ตรววจูเห็นบาดแผลที่ถูกทำร้าย และรอยแผลที่ถูกฉีกเอาเนื้อไป

จึงสันนิษฐานกันว่า คงจะมีใครสักคนหนึ่งที่มาคนเหล่านี้เอาเนื้อไปเป็นแน่ ๆ

มหาชนจึงประชุมกันร้องทุกข์ ต่อพระราชาที่พระลานหลวง ว่า “ขอเดชะเกิดมีโจรกินคนขึ้นในพระนครนี้แล้ว พระเจ้าข้า ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้จับโจรนั้นเถิด” ๗ พระราชารับสั่งว่า “เราจะรู้ได้อย่างไรว่าใครเป็นโจรกินคน เราเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่เจ้าหน้าที่นครบาลที่คอยเข้าไปเที่ยวตรวจตราอยู่ จะไปรู้ว่าใครเป็นใคร” ๗ มหาชนได้ฟังดังนั้น หารือกันว่า “พระเจ้าอยู่หัวไม่เอาเป็นพระธุระ พวกเราพากันไปหาท่านกาฬหัตถิเสนาบัตถิกันดีกว่า” จึงพากันนำความไปร้องทุกข์ต่อกาฬหัตถิเสนาบัตถิ กราบเรียนว่า “ขอได้ทำช่วยสืบจับตัวมันให้ได้ด้วย” ท่านเสนาบัตถิจึงบอกแก่พวกเขาว่า “รออยู่สัก ๗ วัน ฉันจะสืบจับเอาตัวมาให้ได้” แล้วออกคำสั่งให้พวกราชบุรุษไปเที่ยวคอยสืบจับเอาตัวคนร้ายมาให้ได้ พวกเจ้าหน้าที่รับบัญชาแล้ว ก็กระจายกันออกไปเที่ยวคอยสืบหาตัวโจรกินคนทั่วพระนครแต่บัดนั้นมา ๗

ฝ่ายคนทำเครื่องต้นของพระราชา วันหนึ่งไปแอบอยู่ที่ตรอกแห่งหนึ่ง ฆ่าได้หญิงคนหนึ่งแล้ว กำลังลงมือฆ่าแหละเอาเนื้อสันใส่กระเช้า พอดีพวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นพบเข้าจึงช่วยกันจับเขาได้ มัดมือไขหลัง โขยเสียสองสามทีแล้วร้องขึ้นว่า “จับโจรกินคนได้แล้ว” ประชาชนได้ยินเสียงรู้เรื่องเข้าพากันห้อมล้อมดูอยู่เป็นอันมาก พวกเจ้าหน้าที่มัดเขาให้มันคงแล้ว เอากระเช้าที่ใส่เนื้อไปนั้นแขวนคอ นำตัวไปเสนอท่านกาฬหัตถิเสนาบัตถิ ๗ ท่านกาฬหัตถิเห็นหน้าคนทำ

เครื่องต้นของพระราชนั้นแล้ว นึกว่า “อายนี้เอง ที่กินเนื้อคน หรือมันปนกับเนื้ออื่นขาย หรือมันฆ่าตามคำสั่งของใคร” แล้วจึงทำการสอบสวนถามว่า “เฮ้ยยายคนทำครัว นี่มีทำเรื่องร้ายกาจเช่นนี้ เพราะต้องการเนื้อกิน หรือเอาเนื้อไปขายเอาเงินวะ” เขาให้การว่า “ได้เท่าขอรับ เกล้ากระผมทำผิดเรื่องนี้ ไม่ใช่เพราะเหตุส่วนตัว ไม่ใช่เพราะต้องการทรัพย์ ไม่ใช่เพราะเหตุลูกเมียเพื่อนฝูงหรือญาติ คอกขอรับ แต่...” “แต่อะไรวะ” เขาหยุดอ้าปากอยู่ขณะหนึ่ง ลังเลใจว่าจะบอกดีหรือไม่บอกดี ครั้นถูกท่านกาฬหัตถีตะคอกถามขู่จะเอาชีวิต ถ้าไม่ยอมระบุตัวการมาให้ทราบ จึงแข็งใจให้การไปว่า “แต่เป็นก๊วยพระจอมภูบาล เจ้าเนื้อหั่วของเกล้ากระผม พระองค์โปรดเสวยเนื้อคน ขอรับ” “นี่มีซักพระเจ้าอยู่หัวว่า เสวยเนื้อคนจริงหรือวะ” “จริง ขอรับกระผม ถ้าไม่จริงขอถวายชีวิต” ท่านกาฬหัตถีเสนาบดี จึงมีบัญชาสั่งว่า “พวกรุ่นนี้เข้า เองจงไปให้การเรื่องนี้ ต่อหน้าพระที่นั่ง ในเวลาเช้าเฝ้า” แล้วสั่งให้จำคนทำเครื่องต้นไว้อย่างแข็งแรง ๆ

ครั้นวันรุ่งขึ้นตอนเช้าท่านกาฬหัตถีจึงปรึกษากับคณะอำมาตย์และทวยนาคร เมื่อตกลงร่วมฉันทะกันแล้ว จึงให้วางอาร์กษาทั่วทุกแห่ง สั่งให้เจ้าหน้าที่ผูกกระเช้าใส่เนื้อที่คอกคนทำเครื่องต้นนั้น นำตัวเข้าไปในพระราชนิเวศน์ ประชาชนก็เล่าลือกันแซ่ไปทั้งพระนคร ฯ เมื่อวันวานพระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ตอนเย็นยังไม่ได้เสวยเนื้อ ประทับนั่งรอกคนทำเครื่องต้นอยู่จนตลอดคืน แม้จนสว่างแล้ว คนทำเครื่องต้นก็ยังไม่กลับมา ครั้นได้ทรงสดับเสียงอื้ออึงของ

ประชาชน ทรงดำริว่าเรื่องอะไรกัน ทอดพระเนตรทางช่องพระแสง
 ทรงเห็นคนทำเครื่องต้นถูกเจ้าหน้าที่จำเครื่องพันธนาการ นำมาอย่าง
 นั้น จึงทรงพระดำริว่า “เรื่องของเราแตกแล้ว” จึงตำรงพระสติมั่น
 ประทับนั่ง ณ พระราชบัลลังก์อย่างไม่วุ่นหวนหวาด พอท่านเสนาบดี
 นำคนต้องหาเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่า “เจ้านิมนต์ว่าพระองค์ใช้
 ให้มันไปฆ่ามนุษย์เอาเนื้อมาทำพระกระยาหารถวาย พระองค์เสวย
 เนื้อคนเป็นความจริงหรือพระเจ้าข้า” พระราชาตรัสตอบอย่าง
 อดอแงว่า “จริง ท่านเสนาบดี ฉันเป็นคนใช้มันเอง” แล้วรับสั่ง
 ต่อไปว่า “ท่านกาฬหัตถี ท่านทำราชกิจยากที่คนอื่นจะทำได้ น่าชม
 โจรคนอื่นท่านไม่จับ ท่านให้จับคนใช้ของฉัน” ๗ กาฬหัตถีเสนาบดี
 ได้ฟังพระราชดำรัสเช่นนั้น ถึงแก่ตะลึงไปชั่วครู่ คิดว่า “ไม่นึกเลย
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวจะทรงรับสารภาพอย่างกล้าหาญ ว่าทรงเสวยเนื้อคน
 ถวายพระโอรสของพระองค์เองเช่นนี้ พระองค์ช่างร้ายกาจน่าสยดสยอง
 จริง มนุษย์มิถูกฆ่าเอาเนื้อมาทำเครื่องเสวยเสียมากแล้วหรือ” แล้ว
 หันไปถามคนทำเครื่องต้นว่า “เอ็งฆ่าคนเอาเนื้อมาทำเครื่องเสวยเสีย
 ก็คนแล้ว” “นับไม่ได้ ขอรับ” “นานไหม” “ก็เป็นปีๆ แหะขอ
 รับ” จึงคิดว่า “พระเจ้าอยู่หัวนี้เสวยเนื้อมนุษย์มาช้านานถึงเพียงนี้
 น่าอนาถ เนื้ออย่างอื่นมีถมไปไม่เสวย” แล้วกราบทูลว่า “ขอเดชะ
 ขอพระองค์อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์เลย พระเจ้าข้า” ๗ พระราชาตรัส
 ปฏิเสธว่า “ท่านกาฬหัตถี ท่านอย่ามาห้ามฉันเลย ฉันเลิกกินเนื้อ
 คนไม่ได้ดอก” “ถ้าพระองค์เลิกไม่ได้ก็เท่ากับทำพระองค์เองกับรัฐ

ให้พินาศ พระเจ้าข้า” “พินาศก็พินาศ ฉันทยอม แต่จะให้ฉันเลิกกินเนื้อคนนี่ฉันเลิกไม่ได้จริงๆ นะท่านกาฬหัตถิ มันอร่อยจับใจนัก”

กาฬหัตถิเสนาบติแม้จะกราบทูลขอให้ส่งเสวยเนื้อคนสักเท่าไรๆ ก็ไม่เป็นผล ประสงค์จะให้ท้าวเธอรู้สึกพระองค์ จึงนำนิทานเรื่องปลาอานนท์มาแสดงเทียบ ดังต่อไปนี้

ครั้งศึกดาบรพ ในมหาสมุทร มีปลาใหญ่ ๖ ตัว ชื่อปลาอานนท์ตัวหนึ่ง อุปนันทตัวหนึ่ง ชื่ออัชโณหะระตัวหนึ่ง ๓ ตัวนี้ยาว ๕๐๐ โยชน์ ชื่อติมิงคะละตัวหนึ่ง ชื่อติมิมริงคะละตัวหนึ่ง ชื่อมหาดิ-มิมริงคะละตัวหนึ่ง ๓ ตัวนี้ยาวพันโยชน์ ทั้ง ๖ ตัวนั้น มีสาหร่ายเป็นภักษา ฯ ในปลาใหญ่ ๖ ตัวนั้น ปลาอานนท์ อยู่ในส่วนข้างหนึ่งแห่งมหาสมุทร พวกปลาทั้งหลายต่างพากันเข้าไปหาปลาอานนท์นั้นเป็นอันมาก ครั้นวันหนึ่ง ปลาเหล่านั้นดำริกันว่า “พระราชาของสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้าทุกเหล่าก็มีแล้ว พระราชาของพวกเราจึงไม่มี พวกเราจึงทำปลาตัวหนึ่งให้เป็นพระราชาของตน” แล้วปลาเหล่านั้นก็พากันไปแผ้วบำรุงปลาอานนท์ทุกเวลาเย็นเช้า ฯ

อยู่มาวันหนึ่ง ปลาอานนท์กินหินและสาหร่ายอยู่ ณ ภูเขาใต้น้ำแห่งหนึ่ง กินปลาตัวหนึ่งโดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นปลา สำคัญว่าเป็นสาหร่าย รสเนื้อปลานั้นได้แผ่ไปทั่วตัวของมัน มันคิดว่า “นี่เป็นอะไรหนอ อร่อยเหลือเกิน” จึงคายออกมาดูเห็นเป็นชิ้นปลา ดำริว่า “เราไม่รู้จักกินของคิมิรสอร่อยมาเสียนานถึงเพียงนี้” ตั้งแต่นั้นจึงคิดหาอุบายที่จะกินปลาต่อไปว่า “พวกปลามาสู่ที่บำรุงเราทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า เวลาหลับเราจะกินมันเสียตัวหนึ่งหรือสองตัว แต่เมื่อจะกินมันอย่างเปิดเผย ท่อไปปลาตัวไหนมันจะเข้ามาใกล้เรา ก็จักพา

กันหนีไปหมด เราก็จะอด อย่างกระนั้นเลย เราจึงต้องทำอย่าง
ละเมียด กินตัวที่ย่อยค่านับไปที่หลังสุดเกิด” แล้วแต่นั้นปลาอานนท์
ก็ทำตามที่ทำวันนั้น ๆ ปลาเหล่านั้น ถูกกินหมดไปโดยลำดับ จึง
ปรึกษากันว่า “พวกเราหายไปไหนหมด คงเกิดภัยอะไรขึ้นสักอย่าง
แต่ภัยนั้นเกิดมาจากไหนหนอ” ในปลาพวกนั้น ยังมีปลาฉลามตัวหนึ่ง
คิดว่า “สังเกตุกิจรยาของท่านอานนท์พิรุณ ไม่น่าไว้วางใจ เราจะ
ต้องคอยจับการกระทำของท่านให้ได้” เมื่อฝูงปลาไปสู่ที่บ้ำรุงตามเคย
แล้ว ได้แบ่งตัวอยู่ที่ใบหูของปลาอานนท์ ๆ ในเวลาที่ฝูงปลากลับไป
ปลาอานนท์ก็กินตัวที่ไปที่หลังเสีย ปลาฉลามตัวนั้นเห็นการกระทำ
ของปลาอานนท์เช่นนั้น จึงแจ้งแก่พวกของตน ปลาเหล่านั้นตกใจ
กลัวหนีไปหมด ปลาฉลามตัวหนึ่งก็ไม่มีเข้าไปใกล้ปลาอานนท์ ๆ จำ
เดิมแต่นั้น ปลาอานนท์ไม่จับอาหารอื่น เพราะคิดในรสเนื้อปลา
เมื่อหิวจัด ตำริว่า “ปลาเหล่านั้นไปอยู่ที่ไหนหมด” เมื่อเที่ยวหาปลา
เหล่านั้นเห็นภูเขาลูกหนึ่ง คิดว่า “ชะรอยมันจะแอบอยู่ตามภูเขานี้
เพราะกลัวเรา เราจักโอบภูเขาค้นหาดู แล้วได้โอบไว้ทั้งสองข้างด้วย
หางและศีรษะ คิดต่อไปว่า “พวกมันคงอยู่ในนี้ทั้งหมด จักหนีไป
ทางไหนได้” เวลาที่โอบภูเขายอยู่นั้นเอง เห็นหางของตนไว ๆ
อารามที่หิวโกรธด้วยเข้าใจว่า อ้ายปลาตัวนี้มันหลอกกู จึงหลงสุบหาง
ของตนซึ่งยาวทั้งห้าสิบโยชน์ไว้เสียอย่างเต็มที่ด้วยเข้าใจว่าเป็นปลาอื่น
กิน เสียงดังสนั่น เกิดความเจ็บปวดเป็นอันมาก เพราะกลืนกวเล็ด
ฝูงปลาจึงพากันมาฟอนกินตลอดถึงศีรษะ ๆ ปลาอานนท์ไม่อาจจะ
กลับตัวได้ เพราะตัวใหญ่ ก็ตายอยู่ตรงนั้นเอง ๆ กระตูกกองเหมือน

ภูเขา พวกฤๅษีปริพาชกที่มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ไปพบแล้วนำมาบอกแก่พวกมนุษย์ พวกมนุษย์ในชมพูทวีปจึงได้รู้ทั่วกัน ฯ

ภาพหัตถิเสนาบดินาเรื่องนิทานนี้มาแสดงถวาย แล้วกราบทูลว่า “เจ้าปลาอานนท์ผู้ติตรสของปลาทั้งหลายกินปลาชาติเดียวกัน เมื่อปลาบริษัทยุกินหมดแล้ว ก็กินตัวเองตาย พระองค์ทรงประมาทหลงคิดในรส หากยังไม่ทรงรู้สึกพระองค์ ต่อไปจะต้องจำพรากจากพระราชโอรสพระราชธิดา กับพระประยูรญาติ กลับเสวยพระองค์เองเหมือนอย่างปลาอานนท์ฉะนั้นเถียว ขอความพ้อพระราชหฤทัยในการเสวยเนื้อมนุษย์ของพระองค์จงจางหาย เพราะได้ทรงสดับเรื่องนี้ขอพระองค์อย่าเสวยเนื้อมนุษย์เลย ขอพระองค์ผู้ปกครองประชาชนอย่าได้ทรงทำแค้นแค้นนี้ให้ว่างเปล่า เหมือนปลาฉะนั้นเลย พระเจ้าข้า” ฯ

พระราชชาติทรงสดับดังนั้น ตรัสว่า “ท่านภาพหัตถิ จะเข้าใจนิทานมาเปรียบเทียบแต่ผู้เดียวก็หามิได้ แม้ฉันก็มีนิทานมาอ้างเหมือนกัน” คำที่พระองค์ทรงติตรสเนื้อมนุษย์ไม่ยอมเลิก จึงหาทางตอบโต้ด้วยการนำเรื่องตีกคำบรรพมาแสดงแก้บ้างว่า

ในอภิสสมัย ฤๅษีพินามว่าสุชาตะในนครพาราณสี เห็นฤๅษี ๕๐๐ รูปที่มาจากป่าหิมพานต์ เพื่อต้องการจะได้ฉันอาหารมีรสเปรี้ยว รสเค็มบ้าง จึงนิมนต์ฤๅษีเหล่านั้นให้พักอยู่ในสวนของตน อุปถัมภ์ค้ำชูเป็นอันดี ที่เรือนของเขาได้จัดอาหารไว้ถวายเป็นนิตย์วันละ ๕๐๐ ที่ แต่บางวันพวกฤๅษีเหล่านั้นก็ไปเที่ยวบิณฑบาตเสียที่อื่น ได้ฉันชมพูใหญ่มาฉันเสียก็มี เวลาที่พวกฤๅษีนำขึ้นชมพูมาฉัน สุชาตฤๅษี

คิดว่า “พวกพระผู้เป็นเจ้าไม่มาถึง ๓-๔ วันเข้าวันนี้ ท่านไปที่ไหนกัน จึงให้บุตรชายเล็กเกาะมือตนไปที่สำนักฤๅษีเหล่านั้น ในเวลาท่านกำลังฉัน พอดีเป็นเวลาฤๅษีเป็นนวกะอ่อนที่สุดในหมู่นั้น ถวายน้ำล้างปากแก่ท่านฤๅษีผู้ใหญ่ว่า แล้ว กำลังฉันชั้นชมพูอยู่ สุชาติ-กฤๅมพี ให้อาหารฤๅษีแล้วนั่งลงถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าฉันอะไร” นวกะฤๅษีตอบว่า “ฉันชั้นชมพูใหญ่ท่าน” กุมารบุตรกฤๅมพีได้ยินดังนั้น เกิดความอยากกินขึ้น ท่านเจ้าคณะสั่งให้เด็กนั้นห่อหนึ่ง เด็กกินชั้นชมพูนั้นเลยติดใจในรสอร่อยว่า “หนูจะเอาชั้นชมพู ๆ” ดังนั้น ฝ่ายกฤๅมพีกำลังพึงธรรม จึงพูดลงสู่ก่าว่า “อย่าร้อง ลูก ลูก ไปบ้านแล้วจะได้กิน” นึกว่า “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจะรำคาญ เพราะเจ้าหนูนี้” ปลอบบุตรอยู่ ไม่ทันได้ลาพวกฤๅษีรีบไปบ้าน พอถึงบ้าน ลูกของเขาก็อ้อนให้รับเราจะเอาชั้นชมพู เผอิญพวกฤๅษีเห็นว่ามาอยู่ที่นี้ก็นานแล้ว จึงพากันกลับไปป่าหิมพานต์เสีย กฤๅมพีไปที่สวนไม่พบพวกฤๅษี เมื่อลูกร้องให้รับเราจะกินชั้นชมพู ไม่รู้จะหาที่ไหน จึงเอาน้ำมะม่วงบ้างขนุนบ้างกล้วยบ้าง ปุ้งถ้วยน้ำผึ้งน้ำตาลกรวดให้บุตรกิน แต่ชั้นผลไม้เหล่านั้นพอถึงปลายลิ้นก็เหมือนยาพิษ เจ้าหนูคนนั้นไม่ยอมกินอย่างอื่น อดอาหารอยู่ ๗ วันก็ตาย ๆ

พระราชทานมาแสดงแก่แล้วตรัสว่า “บุตรของสุชาติ-กฤๅมพี ไม่ได้ชั้นชมพู ได้ตาย เพราะไม่มีชั้นชมพูกิน ท่านกาฬะฉันกินรสที่สูงซึ่งควรจะกิน ไม่ได้เห็นมนุษย์ เห็นจะต้องตายเหมือนอย่างบุตรของสุชาติกฤๅมพีแล้ว” ๆ

ลำดับนั้น ภาพหัตถิเสนาบดี ตำริว่า “พระเจ้าอยู่หัวนี้ทรง
คิดในรสจืด เราจะนำอาหารอย่างอื่น ๆ มาแสดง เพื่อให้พระองค์
รู้สึก” แล้วกราบทูลต่อไปว่า “ขอมหาราชเจ้าจงทรงงดเสวยเนื้อ
มนุษย์เสียเถิด” ตรัสว่า “ท่านกาพะ จันไม่สามารถจะงดได้” “ขอ
เดชะ ถ้าทรงงดไม่ได้ พระองค์ก็ต้องจำจากพระญาติวงศ์และสิริราช
สมบัติ เหมือนบุตรเศรษฐีถูกขับออกจากบ้าน เพราะเลิกดื่มสุราไม่
ได้นะนั่นแล” แล้วจึงเล่านิทานถวายให้ทรงสดับต่อไป

ในอดีตกาล ได้มีสกุลเศรษฐีรักชาติล้า ในพระนครพาราณสี
นี้ ในสกุลนั้นมีบุตรคนหนึ่งซึ่งเป็นที่รักที่โปรดปรานของมารดาบิดา
เป็นคนฉลาด เรียนจบไตรเพท มาณพลูกเศรษฐีนั้นได้ไปเที่ยวกับ
พวกเพื่อนที่หนุ่ม ๆ รุนราวคราวเดียวกัน พวกเพื่อนเขาต่างก็กินปลา
กินเนื้อ และดื่มสุรากันทั้งนั้น แต่มาณพไม่กินไม่ดื่ม ๆ พวกเพื่อน ๆ
คิดกันว่า “เจ้านี้ ไม่ดื่มสุรา ก็จักไม่ช่วยออกค่าสุราให้พวกเรา พวก
เราก็จักออกอุบายให้เขาดื่มสุราให้จงได้” วันหนึ่งจึงประชุมกันบอกแก่
มาณพนั้นว่า “เพื่อนเอ๋ย พวกเราจะไปเล่นมหรสพในสวน” ๆ มาณพ
นั้นตอบว่า “สหาย พวกคุณดื่มสุรา ผมไม่ดื่ม เชิญสหายไปกันเถิด”
“ไปเถื่อน่า พวกผมจะเอนำนมไปสำหรับให้คุณดื่มด้วย” ๆ มาณพ
จึงตกลงไปด้วย เมื่อพวกเขาไปถึงสวนแล้ว ห่อสุราอย่างเข้มข้นในใบบัว
รวมวางไว้หลายห่อ ครั้นถึงเวลาดื่ม เขาส่งห่อนำนมให้มาณพ เพื่อน
นักเลงสุราคนหนึ่งพูดขึ้นว่า “นี่เพื่อน เอนำสิ่งในห่อใบบัวมาให้กัน
ให้พวกเพื่อนเอาห่อสุราเหล่านั้นมาให้ จับห่อใบบัวทำให้เป็นช่องข้าง
ล่างบ้องนิ้วมือไว้ที่ปากช่อง ประคองดื่ม แม้พวกเพื่อนนอกนั้นก็ให้

เอามาต้มอย่างนั้น ๆ มาณพถามว่า “นั่นต้มอะไรกัน เพื่อน” “นี่เขาเรียกว่าน้ำผึ้งใบบัว จะเอาบ้างไหมล่ะ” “ไหนให้กันลองดูหน่อย” พวกเขาเพื่อนจึงส่งห่อสุราให้ มาณพนั้นไม่รู้จักสุรา ได้ต้มสุราโดยสำคัญว่า น้ำผึ้งใบบัว ตอนนั้นพวกเขาก็ส่งเนื้อปิ้งแก่เขา เขาเลยกินเนื้อปิ้งนั้นด้วย เมื่อต้มอย่างนี้บ่อย ๆ เขาก็เมา พอได้โอกาสพวกเขาเพื่อนจึงบอกว่า ที่คุณต้มนั้น ไม่ใช่ใช้น้ำผึ้งใบบัวดอก นั้นแหละสุรา” ๆ มาณพนั้นพูดว่า “กันไม่รู้จักรสที่อร่อยเลิศอย่างนี้มาเลยจนเดี๋ยวนี้ เอาสุรามาต้มเถิด เพื่อน” พวกเขาเพื่อนได้ส่งห่อสุราให้ต่อไปอีก มาณพนั้นคิดใจในการต้มสุราเป็นการใหญ่ ครั้นขอเขาบ่อย ๆ เขาบอกว่า หมดแล้ว ส่งแหวนให้บอกว่า “เอาไปแลกสุรามาเถิด เพื่อน” แล้วต้มกับพวกเขาเพื่อนตลอดวันยังค่ำ เมตาแดง ตัวสั่น พุทอ้อแอ้ ไปถึงบ้านแล้วนอน ๆ มารดาบิดารู้ว่าลูกต้มสุราเมามาก เมื่อบุตรสร้างเมาจึงพูดว่า “นี่ลูก เจ้าเกิดในตระกูลเศรษฐีอย่างพ่อ ประพฤติอย่างนี้ไม่สมควร ต่อไปอย่าทำอย่างนี้อีก” เขาเถียงว่า “คุณพ่อครับ ผมผิดอะไร” “เพราะเจ้าต้มสุรานะสิ” “โธ่ คุณพ่อครับ คุณพ่อพูดอะไร รสอร่อยอย่างนี้ ผมไม่เคยได้ต้มมาตลอดจนบ้านนี้ มันอร่อยคิดใจจริง ๆ น้าครับ” พราหมณ์บิดาขอร้องไม่ให้ต้มทั้งหลายครั้ง มาณพลูกชายก็ยืนคำอยู่ว่า “ผมอดไม่ได้” จึงดำริว่า “เมื่อเป็นเช่นนี้วงศ์ตระกูลของเราก็คงขาดสูญ ทั้งทรัพย์สมบัติก็คงพินาศด้วย” แล้วพูดว่า “นี่เจ้าหนู เจ้ารูปก็สวย เจ้าเกิดในตระกูลพราหมณ์ ไม่ควรกินสิ่งที่ไม่น่ากิน นะลูก” ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พุทต่อไปว่า “งตเสียเถิด

เจ้า ถ้าไม่รักก็ต้องถูกออกจากสมบัติและออกจากเรือนนี้ ข้าต้องขับ
 เองออกจากบ้านแน่นอน” มาณพุกวา “ถึงคุณพ่อจะลงโทษผม
 อย่างนี้ ผมก็ยอมออกไป แต่จะให้ผมเลิกดื่มสุรา ผมเลิกไม่ได้” แล้ว
 พุกต่ออีกว่า “บรรดาส (รส ๗ อย่าง คือ เหม, เปรี๊ยะ, ขม, เผ็ด,
 ชื่น, หวาน, ฝาด;) เครื่องดื่มคือสุราก็เป็นรสอย่างหนึ่ง ทำไมคุณ
 พ่อจึงต้องห้าม ผมจะไปในที่ ๆ มีรสได้อย่างนี้ ผมเป็นลูกที่คุณพ่อ
 ไม่อยากเห็นหน้า ผมยอมออกจากบ้าน ไม่ขออยู่ต่อไปอีก ผมเลิก
 ดื่มสุราไม่ได้ คุณพ่อไม่ชอบใจจะลงโทษผมอย่างไรก็ตามใจ” พราหมณ์
 ผู้บิดากล่าวว่า “เมื่อเจ้าทั้งห้าได้ ข้าก็ทั้งห้าได้ ชาติจากความเป็น
 ลูกเป็นพ่อกันวันนี้ ข้าคงจะได้ลูกที่เป็นทายาทคนอื่นอย่างแน่นอน
 เจ้าคนชั่วชาติ เจ้ามันตัวพินาศ จงไปให้พ้น ข้าไม่อยากได้ยินชื่อเจ้า”
 ว่าแล้วนำตัวมาณพุนั้นไปศาล บอกศาลาเล็กเป็นบุตร ไม่รับผิดชอบ
 ไล่ออกจากบ้านไป มาณพุนั้น ครั้นต่อมา ก็กลายเป็นคนกำพร้า
 อนาคตา นุ่งผ้าขาว ถือกระบือท่องเที่ยวขอทาน ขออาศัยหลบนอน
 ตามชายคาบ้านเขา พเนจรไปตามยถากรรม คำไหนกินนอนนั้น อด
 บ้าง กินบ้าง หนักเข้าโรคพิษสุราก็กำเริบ นอนตายอยู่ในตรอกข้าง
 บ้านแห่งหนึ่ง อย่างศพไม่มีญาติ ฯ

กาฬหัตถิเสนาบดี ครั้นเล่นิทานนี้จบแล้วจึงกราบทูลว่า “ขอ
 เเดชะ ถ้าพระองค์ไม่ทรงฟังข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะต้องถูกเขา
 เนรเทศจากแว่นแคว้นเหมือนมาณพุนักดื่มนี้แล” แม้กาฬหัตถิเสนา
 บดีจะนำเรื่องอุปมาต่าง ๆ มาเล่าถวาย เพื่อเตือนพระสติอย่างนี้

พระราชาก็ยังไม่ยอมที่จะเลิกเสวยเนื้อมนุษย์ ยังมีพระราชประสงค์จะ
 นำนิทานมาโต้แย้งกับท่านเสนาบดีอีก แต่ทวยนาครได้พากันลุกขึ้น
 ร้องว่า “ท่านเสนาบดี ทำอะไรชักช้าอยู่ จะเอาโจรกินคนไว้ทำไม
 ถ้าไม่ยอมเลิก ก็เนรเทศไปเสียจากแว่นแคว้นนี้เสียแล้วกัน” ไม่ยอมให้
 พระราชาตรัสอะไรได้ต่อไปอีก พระราชาได้สดับคำของคนหมู่มาก
 ตกพระทัยตะลึงงันไป ไม่อาจรับสั่งอะไรต่อไปอีก กภาพหัตถิเสนาบดีจึง
 กราบทูลว่า “จะเลิกได้หรือไม่ พระเจ้าข้า” เมื่อพระราชาสอบ
 ว่า “เลิกไม่ได้” ถึงกระนั้น ท่านเสนาบดีก็ยังไม่สิ้นพยายามได้ให้จัด
 พระสนมกำนัลในทุกหมู่เหล่า ทั้งพระมเหสีพระราชโอรสพระราชธิดา
 ล้วนประทับประคองด้วยเครื่องอลังการ ให้มาเฝ้าอยู่พร้อมพรังข้างพระ-
 องค์ เพื่อให้พระองค์เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นแล้วจะเกิดความ
 อาลัยขึ้นรัก หักพระทัยตัดความยินดีในการเสพเนื้อมนุษย์เสียได้
 แม้ถึงกระนั้น พระราชาก็ยังปฏิเสธไม่ยอมเลิกอยู่นั่นเอง ตรัสว่า
 “คนและสมบัติเหล่านี้ ไม่เป็นที่รักของเราไปกว่าเนื้อมนุษย์ เราเลิก
 ไม่ได้ ท่านกาพะ” เมื่อเสนาบดีกราบทูลว่า “ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็
 ต้องเสด็จออกจากราชสมบัติ จากพระนคร และจากแว่นแคว้นนี้”
 ตรัสว่า “ท่านกภาพหัตถิ ฉันไม่ต้องการราชสมบัติ ฉันยอมออกจาก
 เมือง แต่ขอตาบให้ฉันสักเล่มหนึ่ง คนทำกับข้าวสักคนหนึ่ง ภาชนะ
 ใบหนึ่ง” ๖

ครั้งนั้นท่านกภาพหัตถิเสนาบดีพร้อมด้วยทวยนาคร ประกาศให้
 พระเจ้าพรหมทัตออกจากราชสมบัติ และได้ลงโทษให้เนรเทศเสียจาก

บ้านเมือง แล้วได้ยกดาบ คนทำครัวคนนั้น ภาชนะสำหรับทำเนื้อ
 คนให้สุกใบนั้น กับกระเช้าใบนั้นถวาย ท้าวเธอถือดาบพาคนทำ
 เครื่องต้นออกจากพระนครเข้าป่า ทำที่อาศัยอยู่ใต้ต้นไทรแห่งหนึ่ง
 ได้ไปคอยยืนดักที่ปากทางเข้าดง ฆ่าคนที่ไปมานำมาให้คนทำเครื่อง
 ต้นจัดทำให้สุกแล้วถวายให้เสวย อยู่กันอย่างนี้ทั้งสองคน พระเจ้า
 พรหมทัตนั้น เพราะเหตุที่เสวยเนื้อมนุษย์ จึงได้พระนามใหม่ว่า
 “โปริสาท” (โปริส คน+อท กิน) แท้เนั้นมาเจ้าโปริสาทเห็นคนแล้ว
 ร้องว่า “เราเป็นโจร ชื่อโปริสาท” วิ่งไป ใครๆ ไม่อาจยืนอยู่ตาม
 ปกติได้กลัวล้มลง ณ ภาคพื้นทั้งหมด ในคนเหล่านั้นชอบใจคนไหน
 ก็จับคนนั้นที่ข้อเท้า ห้อยศีรษะลงนำมาให้แก่คนทำเครื่องต้นฯ เขา
 ก็จัดการเอาเนื้อปรุงเป็นอาหารถวาย ฯ วันหนึ่ง เจ้าโปริสาทไม่ได้
 ใครมา เมื่อคนทำเครื่องทูลถามว่า “จะอย่างไร พระเจ้าข้า” ตรัส
 ว่า “แยกหม้อขึ้นตั้งเตาเถอะ” “ไม่มีเนื้อนี้ พระเจ้าข้า” “มีสิ”
 คนทำเครื่องต้นตกใจตัวสั่นคิดว่า “วันนี้ชีวิตเราไม่รอดแน่” ถวาย
 บังคมเจ้าโปริสาทพลางร้องไห้ ก่อไฟยกหม้อขึ้นตั้งเตา เจ้าโปริสาท
 จึงเอาดาบฟันคนทำเครื่องต้นตาย แล้วเอาเนื้อมาปรุงอาหารถวาย
 พระองค์เองเสร็จแล้วเสวย ตั้งแต่นั้นมา ก็ประทับอยู่พระองค์เดียว
 ได้มนุษย์ใดๆ มาก็ต้องทำกินเอง เรื่องเจ้าโปริสาทจับคนไปกินได้ลือ
 กระฉ่อนไปทั้งชมพูทวีป

ครั้งนั้น ยังมีพราหมณ์เศรษฐีคนหนึ่ง บรรทุกสินค้าด้วยเกวียน
 ๕๐๐ เล่ม ไปขายต่างเมือง จะต้องเดินทางผ่านดงที่เจ้าโปริสาทอยู่

จึงดำริว่า ไคยินว่าเจ้าโปรีสาทเที่ยวจับคนเอาไปกินอยู่ที่ดงนั้น จึงจ้าง
 คนที่ปากทางจะเข้าดงด้วยทรัพย์พันกษาปณ์ ให้เป็นคนนำทาง เดิน
 ทางไปกับพวกนั้น ให้พวกเกรียนไปหน้าทั้งหมด ส่วนตัวอาบน้ำชำระ
 กายประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง นั่งบนยานที่เทียมด้วย
 โคเผือกห้อมล้อมไปด้วยพวกคนนำทางไปข้างหน้า ฝ่ายเจ้าโปรีสาท
 ขึ้นต้นไม้ตรวจดู เห็นคนอื่น ๆ ไม่ชอบใจคิดว่า “คนเหล่านี้ จะกิน
 มันทำไม” พอเห็นพราหมณ์เอยากกินจนน้ำลายไหล เมื่อพราหมณ์
 เข้ามาใกล้ ลงจากต้นไม้ถือดาบร้องประกาศว่า “เฮ้ย กูนี่แหละคือ
 โจรโปรีสาท” ประกาศขึ้นสามครั้งแล้ววิ่งแกว่งดาบไปเหมือนนัยน์ตา
 คนเหล่านั้นถูกขัดด้วยทนาย ไม่มีใครแม้แต่สักคนที่จะทรงตัวอยู่ได้หมอบ
 ราบลง ณ พื้นทั้งหมด ฯ เจ้าโปรีสาทจับพราหมณ์ที่ซื้อเท้าห้อยศีรษะ
 ลง ประหารศีรษะด้วยสันแล้วแบกไป ฯ พวกคนนำทางพอได้สติ
 ลุกขึ้นร้องตะโกนว่า “เฮ้ย พวกเราพราหมณ์จ้งมาเสียทรัพย์ตั้งพัน
 ปล่อยแก่ให้ถูกจับเอาตัวไปจะใช้ได้หรือหว่า พวกเราก็ถูกผู้ชาย สู้ได้
 ไม่ได้ก็ลองคิดตามกันดูสักหน่อยสิวะ” ว่าแล้วก็พากันไล่ติดตามเจ้า
 โปรีสาทไป ฯ ฝ่ายเจ้าโปรีสาทจึงเอาพราหมณ์มาได้แล้วแบกเดินมา
 เหลียวหลังมาดูไม่เห็นใครติดตามมา จึงค่อย ๆ เดินไป ขณะนั้นมี
 ชายกล้าหาญคนหนึ่ง มีกำลังมากวิ่งไล่ตามไปทัน เจ้าโปรีสาทเห็น
 ชายนั้นตามมา จวนตัวจะต่อสู้ก็ไม่ถนัด เพราะแบกพราหมณ์อยู่บน
 บ่า จึงได้โคขำมัวแ่งหนึ่งหนึ่ เผอิญเท้าที่โคลงไปถูกตอตะเคียน
 ต่ำทะลุหลังเท้า เลือดพุ่งฉูด เขยกหนี เกรงจะไม่ทัน ต้องทิ้งพราหมณ์

หนีเอาตัวรอดไป ๆ ส่วนพวกคนนำทางเมื่อได้ตัวพราหมณ์แล้วจึงพูดว่า “พวกเราจะต้องการอะไรกับอ้ายโจรนั้น ช่างมันเถอะ” แล้วก็พากันกลับเพียงแค่นั้นเอง ๆ

เจ้าโปริสาทหนีกลับไปยังใต้ต้นไม้ที่เคยอยู่ จึงบนรูกขเทวดาที่ต้นไม้ใหม่นี้ว่า “ขอให้แผลที่เท้าหายภายในเจ็ดวัน แล้วจะไปจับกษัตริย์ในชมพูทวีปมาทำพิธีกรรมแก้บน” ในระหว่างที่เจ็บเท้าอยู่หาอาหารไม่ได้ จึงต้องอด ร่วงกายก็ซูบผอมลง แผลที่เท้าได้หายภายในเจ็ดวัน แม้แผลจะหายแล้วก็ได้ทำเป็นรอยแผลเป็น จึงได้มีชื่อว่า “กัมมาสบาท” เจ้าเท้าต่าง (กัมมาส ต่าง+บาท เท้า) แต่นั้นมาเจ้าโปริสาทเข้าใจว่าที่แผลหายภายในเจ็ดวันนั้น ด้วยอำนาจรูกขเทวดาที่บนไว้ ครั้นใดกินเนื้อมนุษย์อยู่สักสองสามวัน มีกำลังขึ้นแล้ว คิดว่า “รูกขเทวดามีอุปการคุณแก่เรามาก จะต้องแก้บนท่าน” จึงออกจากต้นไม้ใหม่นี้ ตั้งใจจะไปจับกษัตริย์ในชมพูทวีปมาทำพิธีกรรมแก้บน เผอิญระหว่างนั้นไปพบยักษ์คนหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นสหายกันมาในชาติก่อนที่ตนเคยเกิดเป็นยักษ์ เกิดความชอบพอกันขึ้น เจ้าโปริสาทจึงชวนให้ไปช่วยกันจับกษัตริย์ในชมพูทวีปด้วยกัน แต่ยักษ์นั้นอ้างว่ามีธุระจำเป็นไปด้วยไม่ได้ แต่จะให้มนต์ซื้อปลั๊กชนะไว้ใช้ มนต์นี้มีอำนาจทำให้วิ่งเร็ว มีเดชสูง บอกมนต์ให้แล้วก็แยกทางไป ๆ

ฝ่ายเจ้าโปริสาทตั้งแต่ได้มนต์จากยักษ์นั้นแล้ว วิ่งเร็วเหมือนลม กล้าหาญใหญ่ ทรงกำลังมาก ตอนนั้นจับมนุษย์มาเป็นอาหารได้ง่าย

กาย จึงไปเที่ยวจับกษัตริย์ในชมพูทวีปมาได้หมดภายในเจ็ดวัน ยกเว้น
แต่พระเจ้าสุทโธสม เพราะมีความเคารพว่าเคยเป็นปณฺธุฎาจารย์ของตน
พวกกษัตริย์ ที่จับมาได้แล้ว ก็เจาะฝ่าพระหัตถ์เอาเชือกร้อยแขน ไว้ที่
ต้นไทรพอให้เท้าจกดพื้น เตรียมจะทำพิธีกรรม ก่อไฟแล้วนั่งตาก
หลาวอยู่ รุกขเทวดาเห็นเจ้าโปรีสาทเตรียมจะทำพิธีกรรมเช่นนั้น
จึงดำริว่า เจ้าโปรีสาทนี้เตรียมทำพิธีกรรมแก่เรา ด้วยเข้าใจว่าแผล
หายเพราะอานุภาพของเรา แต่แท้จริงเรามีได้ทำอะไรให้แม่สักน้อย
หนึ่ง บัดนี้ความสุขของเขาจักสร้างคามพินาศให้แก่พระราชินี
จับมาเหล่านี้ เราควรหาอุบายให้เขานำพระเจ้าสุทโธสมมาช่วย เมื่อ
พระเจ้าสุทโธสมเสด็จมาแล้วจักทรมานให้เจ้าโปรีสาทหายพยศร้าย งด
จากการเสพเนอมนุษย์ และให้ความสวัสดิแก่ชีวิตของพระราชินี
นี้ด้วย จึงแปลงเพศเป็นบรรพชิตไปสถิตอยู่ ณ ที่ใกล้เจ้าโปรีสาท
ฝ่ายเจ้าโปรีสาทไถยในเสียงผีทำคนเกิน สำคัญว่ากษัตริย์บางองค์หนี
ครันพบเทวดาแปลงจึงคิดว่า โดยมากบรรพชิตมักเป็นกษัตริย์ เรา
จักจับบรรพชิตนี้ ทำพิธีกรรมจะได้เต็มจำนวน ๑๐๑ องค์ (เพราะวัน
พระเจ้าสุทโธสมเสด็จพระองค์หนึ่ง จึงขาดไปองค์หนึ่งไม่ครบ ๑๐๑ องค์)
ลุกขึ้นมือถือคานบดติดตามไปจะจับเอาตัว ก็ตามไม่ทัน จึงร้องให้หยุด
ว่า “สมณะจงหยุดก่อน ๆ” รุกขเทวดานั้นตอบว่า “เราหยุดแล้ว
ท่านจึงพยายามหยุดเถิด” เจ้าโปรีสาทกล่าวจะรุกขเทวดานั้นว่า “ท่าน
ขึ้นชื่อว่าสมณะ ย่อมไม่ผูกเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ส่วนท่าน
อันเราร้องว่าจงหยุดก่อน ๆ เถินไม่เหลียวหลัง นี่บรรพชิตท่านไม่ได้

หยุดพูดได้ว่าหยุดแล้ว ประพศิตอย่างนี้สมควรหรือ คาบของเราท่าน
เข้าใจว่าเป็นชนนกระสาหรือ” รุกขเทวดาจึงกล่าวว่า “ท่านราชา
อาตมาเป็นผู้หยุดแล้วในธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ของตน ไม่ได้
เปลี่ยนชื่อและโคตร ท่านสิ เมื่อก่อนเป็นพระราชาทรงพระนามว่า
พรหมทัต ละพระนามนั้นมาเป็นโปริสาท เคี้ยวนี้มีนามว่ากัมมาสบาท
แม้อุบัติในชาติยศกุศล ยังกินเนื้อมนุษย์ซึ่งเป็นของไม่ควรกิน ท่าน
เปลี่ยนนามและโคตรของตนฉันใด อาตมาหาได้เปลี่ยนนามและโคตร
ฉันนั้นไม่เป็นผู้คงที่ ในธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ของตน” ว่าแล้วรุกข-
เทวดาก็กลายเพศบรรพชิตกลับเป็นรุกขเทวดาสำแดงตนให้เจ้าโปริสาท
เห็นประจักษ์ แล้วกล่าวว่า “ราชา ถ้าเชื่อเรา จงจับพระเจ้าสุทโสมมา
ค้ำย บุษายัญค้ำยพระเจ้าสุทโสมนั้นแหละ จึงจะขอบใจเรา ท่าน
โปริสาท ท่านบนเราไว้ว่าจะนำกษัตริย์ในชมพูทวีป ๑๐๑ องค์ มาทำ
พิธีกรรมแก้บนเรา ท่านเป็นคนพูดเท็จ นำมาแต่กษัตริย์สามัญ ส่วน
พระเจ้าสุทโสมมหาราชไม่นำมา กษัตริย์ที่นำมาแล้วยังหาครบ ๑๐๑
องค์ไม่ ฉะนั้น ต้องนำพระเจ้าสุทโสมมาค้ำยจึงจะครบ ๑๐๑ องค์
ตามปณิญา” เจ้าโปริสาทรับว่าจะนำพระเจ้าสุทโสมมาค้ำย ครั้นแล้ว
รุกขเทวดาก็หายเข้าต้นไทรไป ฯ

ก็เจ้าโปริสาทนั้นได้เคยศึกษาเวทาศาสตร์ฉลาดรู้นักษัตริโคจร
เวลานั้นพอดีพระอาทิตย์อัสดงตก ดวงจันทร์ขึ้นแล้ว จึงแหงนหน้าขึ้น
ดูท้องฟ้า ทราบว่าพรุ่งนี้จะเป็นสุสนักษัตริ กษัตริย์ในชมพูทวีป
จะเสด็จตรงสนานในสระมณฑลโบกขรณีตามราชประเพณี และพระเจ้า

สุตโสมก็จักเสด็จทรงสนานในสระมงคโลภกษรณี ในพระราชอุทยาน
มิกาจิรวัน เราก็จักจับพระองค์ที่นั่น แต่เวลาหัวเรือเสด็จมาแล้ว เจ้า
หน้าที่จักจัดถวายอารักขาเป็นการใหญ่ ตลอดที่สามโยชน์โดยรอบ
เราคงไม่ได้โอกาสจะไปที่นั่น ควรที่เราจะไปซ่อนตัวอยู่ในสระมงค
โลภกษรณีนั่นเสียก่อนแต่ ในประณมยาม ในเวลาที่เขายังมิได้จัดอารักขา
แล้วได้ลอบไปในพระราชอุทยานนั้น ลงไปซ่อนตัวอยู่ในสระมงค
โลภกษรณี เอาใบบัวปัดศีรษะไว้คอยเวลาที่พระเจ้าสุตโสมเสด็จมา ฯ

เมื่อเจ้าปรีสาทไปซ่อนตัวอยู่ภายในพระราชอุทยานอย่างนั้นแล้ว
เจ้าพนักงานได้จัดการถวายอารักขา ในที่ประมาณสามโยชน์โดยรอบ
นอกกำแพงพระราชอุทยาน กำแพงพระราชอุทยานนั้นสูง ๑๘ ศอก
ถัดกำแพงออกไปใช้ช้างยืนเรียงต่อ ๆ กันแควจงเป็นหลั่นไป ก่อนนั้น
ออกไปเป็นขบวนม้า ต่อออกไปขบวนรถ ต่อออกไปขบวนขมังธนู
คือพลที่แม่นธนู ออกไปเป็นพลเดินเท้า ทั้งจุลช่องล้อมวงเป็นหลั่น ๆ
กันออกไปอย่างนั้นแล ฯ

ส่วนพระเจ้าสุตโสมเสวยพระกระยาหารแต่เช้าแล้ว เสด็จทรง
ช้างพระที่นั่งมงคหัตถิน ที่เขาตบแต่งด้วยเครื่องคชาภรณ์พร้อมสรรพ
แวกล้อมด้วยจตุรงคินีเสนา เสด็จออกจากพระนคร ฯ

ครั้นนั้น พราหมณ์ชื่อนันทะ นำคาถาชื่อสตารหามาจากเมือง
ตักกสิลา เพื่อนำมาแสดงถวายพระเจ้าสุตโสม ด้วยทราบบว่าพระ
องค์ท่านโปรดในการศึกษา ครั้นถึงนครอินทปัตต์แล้วพักอยู่ที่บ้าน
ใกล้ประตูพระนคร เมื่อพระอาทิตย์อุทัยแล้วเข้าไปในพระนคร เห็น

พระเจ้าสุทโธมเสด็จทรงช้างพระที่นั่งออกทางประตูบ้านปราจีนทิศ จึงยืนในที่สูงเหยียดมือออกกล่าวถวายชัย ๆ พระราชาเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรทิศอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นมือพราหมณ์ผู้ยืนอยู่เช่นนั้น จึงทรงไสช้างเสด็จเข้าใกล้ รับสั่งถามว่า “ชาติภูมิของท่านอยู่ในแคว้นแดนใด ท่านมาครั้งนี้มีความประสงค์อันใด ท่านปรารถนาอะไร” นันทพราหมณ์จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระจอม-
 ธรณีมหิศร์ พระกาฬาศีลามีอรรถอันลี้กวิเศษนัก เปรียบด้วยสารถี ข้าพระพุทธเจ้ามาในพระนครนี้ เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงสดับพระกาฬอันประกอบด้วยประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม กาฬานี้ชื่อสตารหา ได้ยินว่าพระกตสप्तศพลทรงแสดงไว้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบว่าคุณพระองค์โปรดปรานในการศึกษา จึงได้นำมาเพื่อแสดงถวาย” ๆ พระราชาได้ทรงสดับมีพระหฤทัยโสมนัส ตรัสว่า “ท่านพราหมณ์ ท่านมาดี แต่วันนี้ฉันยังกลับจากที่นี่ไม่ได้ ฉันจะมาสรงเคียรโดยคลองแห่งมุสสนักษัตริ รอเอาไว้พรุ่งนี้เถิด” แล้วรับสั่งให้พนักงานจัดอาหารสถานที่ให้พราหมณ์พักโดยฉะสุก แล้วพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินเข้าพระราชอุทยานมิคาจิววัน ๆ

ครั้นแล้ว พระองค์จึงทรงเปลื้องเครื่องทรงให้ทำมัสสุกรรม (โกนหนวด) ฟอกพระกายด้วยจุณเสนาน เสด็จสรงในมณฑปอกษรณตามพระราชประเพณีแล้วเสด็จขึ้น ทรงพระบัญชาขับพระองค์ประทับยืนอยู่ เจ้าพนักงานจึงทูลเกล้าถวายพระบัญชาของหอมดอกไม้และเครื่องอลังการ ๆ ขณะนั้น เจ้าปรีสาคึกคิดว่า “ถ้าปล่อยให้พระราชาทรง

แต่งพระองค์เต็มที่แล้วจะหนัก เราควรจับในเวลาที่ยังเบาอยู่เถิด” จึงโผล่ขึ้นจากน้ำตะหนิงไว้ที่หน้าผาก คงคาบประกาศก้องว่า “เซี่ยกูคือโจรโปรริสาท” พวกข้าราชการบริพารได้ยินเสียงของเธอ ที่ซึ่งข้างก็ชบอยู่กับข้าง ที่ซึ่งมาก็ชบอยู่กับมา ที่ซึ่งนรกก็ลุ่มอยู่กับรุด พวกพลนิกรต่างทั้งอาวูรหอบราบลงกับพื้นทันที ๆ เจ้าโปรริสาทได้ทีตรงเข้าช้อนพระวรกายพระเจ้าสุทโสม ยกขึ้นนั่งบนบ่าแบกไป ไม่โจมจับพระบาทห้อยพระเศียรลง ประหารด้วยสันเหมือนพระราชาองค์อื่นๆ คิดว่าออกทางประตูจะชักช้า ไม่เห็นทางที่จะไป จึงโคตขึ้นกำแพงสูง ๑๘ คอก ที่ตรงนั้นเอง แล้วโคตเหยียบกะพองพญาช้างชัยมันเหยียบหลังม้าต่อ ๆ ไปด้วยกำลังเร็วจุลคม เหมือนทั้งโคตเหยียบยอดเขาที่ตั้งอยู่เรียงรายกันไปฉะนั้น เหยียบแอกรถงอนรดวงไปโดยเร็วปานดังจักรหมุนของช่างกลึง พักเดียวก็ไปแล้วทางใต้สามโยชน์ เห็นว่าไม่มีใครตามมาช่วยจึงค่อย ๆ เดินไป เห็นหยาดน้ำแต่พระคอของพระเจ้าสุทโสมหยกตกลงที่บนอกของตน จึงดำริว่า “ขึ้นชื่อว่าสัตว์ที่จะไม่กลัวตายไม่มี แม้พระเจ้าสุทโสมก็เห็นจะทรงกันแสงเพราะกลัวตาย” จึงทูลขึ้นว่า “ท่านผู้มีบุญมีรู้ มีปัญญา เป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์ได้มาก ย่อมไม่ร้องไห้ การที่พวกบัณฑิตเป็นผู้บรรเทาความโศกเขาได้ นี่แหละเป็นที่พึ่งอย่างยอดเยี่ยมของนรชน เหมือนอย่างเกาะเป็นที่พำนักของคนที่ต้องเรือแตกในมหาสมุทรฉะนั้น” ครั้นแล้วได้ทูลถามต่อไปว่า “ท่านสุทโสม พระองค์คิดถึงอะไร ตนหรือญาติลูกเมียหรือทรัพย์สมบัติ” ฯ พระเจ้าสุทโสมตรัสตอบว่า “หม่อมฉัน

มิได้คิดถึงตัว คิดถึงลูกเมีย คิดถึงราชสมบัติ หรือคิดถึงแว่นแคว้น แต่คิดถึงธรรมของสัตว์บุรุษที่ท่านประพฤติกันมานาน หม่อมฉันได้ฝากกับพราหมณ์ไว้ว่าพรุ่งนี้จะไปฟังธรรม” ครั้นแล้วจึงถือโอกาสต่อเจ้าโปรสาทเพื่อไปฟังธรรมตามที่ได้นัดหมายไว้กับพราหมณ์ ในฐานะเป็นเจ้าแผ่นดินขอถวายสัตย์ว่า เมื่อเสร็จธุระแล้วจะกลับมาหา ฯเจ้าโปรสาทได้ฟังยังไม่เชื่อจึงทูลว่า “พระองค์พ้นจากเงื้อมมือโปรสาทแล้ว เสด็จกลับไปถึงพระราชมนเทียร ทรงเพลิดเพลินอยู่ด้วยกามารมณ์ พระองค์หลุดจากปากมฤตยูราชแล้ว ไฉนจะกลับมาสู่เงื้อมมือของศัตรูอีก ช้อน หม่อมฉันยังเชื่อไม่ได้ดอก พระองค์ได้ชีวิตซึ่งเป็นที่รักจิตสนิทใจ ที่ไหนจักกลับมาหาหม่อมฉัน ฯ

พระเจ้าสุทโธมทรงเห็นว่าพระเจ้าโปรสาทไม่เชื่อว่า พระองค์จะรักษาสัตย์ จึงตรัสว่า “พระสหายโปรสาท จงให้หม่อมฉันลงจากบ่าก่อน หม่อมฉันจะทำสาบานให้พระองค์” ครั้นเจ้าโปรสาทวางไว้ ณ พื้นแล้ว จึงตรัสว่า “หม่อมฉันจะจับพระแสงดาบและพระแสงหอกสาบานแก่พระองค์ก็ได้ว่า หม่อมฉันพ้นจากพระองค์ไปแล้ว ไปทำกิจที่นัดหมายไว้กับพราหมณ์เสร็จแล้ว จะรีบกลับมาหาเป็นความสัตย์ พระองค์ไม่ต้องทรงวิตก หม่อมฉันได้สดับสตาธาคาถาสีดาถาแล้ว ให้เครื่องบูชาแก่ธรรมกถิกแล้ว จะมาหาแต่เช้าทีเดียว เจ้าโปรสาทดำริว่า “ท่านสุทโธมจะทำสาบานที่พวกกษัตริย์ไม่ควรทำ เอาเถอะพระองค์จะเสด็จกลับมาหรือไม่ก็ตามที่ แม้เราที่เป็นขัตติยราช จะเอาเลือดในแขนของเราเองทำพิธีกรรมแก้เทวดาก็

“ได้” แล้วทูลว่า “ขอพระองค์จงทรงรำลึกถึงพระตำราสัทธรรมพิญญาณไว้เถิด” เมื่อพระเจ้าสุทโสมตรัสให้เชื่อพระองค์ด้วยพระคำที่ว่า “พระสหายปิริสาท พระองค์ทรงรู้จักหม่อมฉันมาตั้งแต่เวลายังเยาว์ครั้งไปศึกษาศิลปะอยู่ด้วยกันที่สำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ เมืองทักกสิลา คำเท็จน้อยหนึ่งหม่อมฉันก็ไม่เคยพูดแม้จะเป็นการล้อเลียน ขอให้พระองค์ระลึกดู บัดนี้หม่อมฉันเป็นเจ้าแผ่นดินรู้จักถูกและผิดแล้ว ไฉนจักพูดเท็จเล่า เชื่อหม่อมฉันเถิด หม่อมฉันจักมาให้ท่านการทำพิธีกรรมของพระองค์ในวันพรุ่งนี้” เจ้าปิริสาท จึงทูลว่า “หม่อมฉันเชื่อพระองค์แล้ว ถ้าเช่นนั้น เชิญเสด็จเถิด ขอพระองค์อย่าทรงทำอันตรายแก่พิธีกรรมของหม่อมฉัน เพราะเทวดาเมื่อไม่ได้พระองค์มาทำพิธีกรรมจักไม่ยอมรับ” แล้วส่งพระเจ้าสุทโสมบรมโพธิสัตว์ไป

ฝ่ายพระเจ้าสุทโสมถึงพระนครแล้ว เพราะคำที่พระองค์ทรงเคารพธรรม เป็นนักรัศมี ไม่ทันเฝ้าพระราชบิดามารดา ทั้งพระราชหฤทัยว่าจักเฝ้าทีหลัง เสด็จเข้าพระราชนิเวศน์ประทับนั่ง ณ พระราชอาสน์รับสั่งให้หาพราหมณ์ ตรัสสั่งให้ทำการบำรุงแก่พราหมณ์ มีการแต่งหนวดเป็นต้น ให้อาบน้ำลูบไล้ด้วยของหอมแต่งตัวด้วยผ้าและเครื่องอลังการแล้วนำมาเฝ้า พระราชทานอาหารแก่พราหมณ์ให้บริโภคนั้น เมื่อพราหมณ์บริโภคนั้น และพระองค์เสวยแล้ว เชิญพราหมณ์ให้นั่ง ณ บัลลังก์ควรบูชา ส่วนพระองค์ก็ประทับ ณ พระราชอาสน์อันสมควร ทรงบูชาพราหมณ์ด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น เพราะทรงเคารพในธรรม ตรัสอาราธนาว่า “ท่านพราหมณ์ ขอพึงคาถาชื่อสตารหาที่ท่านนำมาเพื่อข้าพเจ้า ณ บัดนี้”

เวลาที่พระโพธิสัตว์สุตโสมตรัสอาราธนา นันทพราหมณ์ฟอก
มือทั้งสองด้วยของหอม แล้วหยิบคัมภีร์ออกจากถุงประคองจับสอง
มือแล้วทูลว่า “บัดนี้ มหาบพิตรจงสัคกับคาถาชื่อสตารหาสีคาถา อัน
จะถอนเสียซึ่งความมัวเมามีความเมาในความรักเป็นต้นให้สร้าง ให้
สำเร็จจอมทมนานฤพาน” แล้วจึงจับคัมภีร์อ่านถวายเป็นอันดี

สกิทเว สุตโสม สพฺภิ โหติ สมาคโม
สํ นํ สงฺคฺติ ปาเลติ นาสพฺภิ พหุสงฺคโม ฯ

ข้าแต่ท่านสุตโสม การสมาคมกับสัตบุรุษคราวเดียวเท่านั้น
การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้สมาคมนั้น การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากก็
รักษาไม่ได้ ฯ

สพฺภิเรว สมาเสถ สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถํ
สํ สทฺธมฺมมณฺเฑย สยฺโย โหติ น ปาเปโย ฯ

พึงคบกับสัตบุรุษ พึงกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะ
วัตรธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ฯ

จันฺตํ เว ราชรถา สุจิตฺตา
อโถ สรรํปํ ชรํ อฺเปติ
สตนฺจ รมโม น ชรํ อฺเปติ
สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ ฯ

ราชรถอันงามวิจิตร ยิ่งคร่ำคร่าได้แล แม้สรีระก็ยังเข้าถึง
ความชราได้เหมือนกัน ส่วนธรรมของสัตว์บุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความ
ชรา สัตว์บุรุษกับสัตว์บุรุษนั้นแลรู้จักกันได้ ฯ

นภณจ ทูเร ปฐวี จ ทูเร

ปารี สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร

ตโต หเว ทูตรํ วทนฺติ

สตนฺจ ธมฺโม อสตนฺจ ราช ฯ

ฟ้าและดินไกลกัน ฝั่งโน้นของสมุทร เขาก็กล่าวว่าไกล ข้า
แต่ท่านบพิตร ธรรมของสัตว์บุรุษ และธรรมของอสัตว์บุรุษทั้งสองนี้
ท่านกล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นแล ฯ

นั้นทพราหมณ์กล่าวคาถาชื่อสตารหาสีคาถาจบลงแล้ว ก็
อุษณิภาพ ฯ พระเจ้าสุทโสมทรงสดับคาถานั้นแล้วมีพระหฤทัย
โสมนัสว่า “การมาของเรามีผล พระคาถาเหล่านี้ไม่ใช่ภาษิตของ
พระสาวก ของฤาษีหรือของกวี เป็นภาษิตของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า
แท้ทีเดียว” ตรัสถามว่า “ท่านพราหมณ์ ท่านแสดงคาถานี้แก่
กษัตริย์เหล่าอื่น ได้ทรัพย์เท่าไร” “ได้คาถาละร้อยกษาปณ์ เพราะ
ฉะนั้น จึงได้นามว่า สตารหา พระเจ้าข้า” จึงรับสั่งกะพราหมณ์
ต่อไปว่า “ตั้งแต่ นี้คาถานี้จะมีชื่อว่า สหัสสารหา ควรค่าพัน
กษาปณ์เถิด” แล้วรับสั่งให้ส่งพราหมณ์กลับ ส่วนพระองค์ก็เสด็จ
ไปเฝ้าพระราชาบิดามารดา ถวายบังคมแล้ว ทูลบอกเหตุที่เสด็จมา
และทูลลา เพื่อเสด็จกลับไปหาเจ้าโปรสาท ตามที่ได้ให้ปฏิญา
ไว้ ได้ทูลมอบราชสมบัติทั้งสิ้นแก่พระราชาบิดามารดา ท้าว

เธอและพระนางทรงทราบ แม้จะทรงหัดทานสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ เพราะ พระองค์อ้างว่า จะต้องกลับไปหาเจ้าปรีสาทตามที่สัญญาไว้ มิฉะนั้น จะเสียสัตย์ คิณนั้นประทับอยู่แต่ในพระราชนิเวศน์ พอรุ่งอรุณจึง เสด็จกลับไปยังสำนักเจ้าปรีสาทโดยหนทางที่เสด็จมา ฯ

ตั้งแต่พระเจ้าสุตโสมเสด็จไป เจ้าปรีสาทดำริว่า “ถ้าท่าน สุตโสมสหายเราจะเสด็จกลับมา ก็มา ไม่อยากเสด็จมาก็ตามพระทัย รุกขเทวดาจะลงโทษเราก็คงตามใจ เราจะฆ่ากษัตริย์เหล่านี้ทำพลีกรรม” เวลาที่เจ้าปรีสาทก่อไฟให้ลูกโพล่ง พลางนั่งถากหลาวรอให้ไฟเป็น ถ่านเสียก่อน ก็พอดีพระเจ้าสุตโสมเสด็จไปถึง ฯ เจ้าปรีสาทเห็น พระเจ้าสุตโสม มีจิตใจโสมนัสทูลถามว่า “พระสหายเสด็จไปทำกิจที่ นัดหมายไว้กับพราหมณ์เสร็จแล้วหรือ” เมื่อพระเจ้าสุตโสมตรัสว่า “เสร็จเรียบร้อยแล้ว เชิญท่านปรีสาทบูชาญกนิหม่อมฉันเถิด” เจ้าปรีสาทได้ฟังดังนั้นคิดว่า “พระราชนั้นไม่กลัว ของเราจะไม่ หวั่นหวาดต่อมรณภัยตรัสได้อย่างนี้ ด้วยอานุภาพของอะไรหนอ” สันนิษฐานว่า “สิ่งอื่นก็ไม่เห็นมี แต่ท่านตรัสว่าได้ทรงสถับคาถาชื่อ สตาราหาเป็นของเก่าครั้งสมเด็จพระกัศสปทศพลเจ้าทรงแสดงไว้ คงจะ เป็นด้วยอานุภาพของคาถาเหล่านั้นก็ได้ เราจะขอให้ท่านตรัสให้ฟัง บ้าง บางทีจะได้เป็นผู้ ไม่มีความกลัวอย่างท่านบ้าง” จึงทูลว่า “เรื่อง การกินของหม่อมฉันเอาไว้ที่หลังก็ได้ ไม่หายไปไหนเสีย ทั้งจิตกา ธารนี้ก็ยังมีความอยู่ เนื้อที่ให้สุกบนถ่านที่หมกควันจึงชื่อว่าสุกก็มีรส หม่อมฉันใคร่จะสถับคาถาชื่อสตาราหาบ้าง” ฯ พระโพธิสัตว์เจ้าได้

ทรงสดับคังนั้น ทรงดำริว่า “เจ้าโปริสาทนี้เป็นคนมีธรรมลามก จะต้องให้เธอเกิดความละอายแก่ใจก่อนแล้วจึงจะแสดงให้ฟัง” ครั้นว่า “ท่านโปริสาทพระองค์เป็นคนพระพุทธิไม่ชอบธรรม ต้องจำจากแวน แคว้นก็เพราะเหตุแห่งท้อง ส่วนคาถาเหล่านี้ย่อมกล่าวสรรเสริญธรรม ธรรมและธรรมจะเข้ากันได้ที่ไหน คนที่ประพฤตินิไม่ชอบธรรม ทำกรรมที่ร้ายกาจ มีฝ่ามืออาบไปด้วยโลหิตเป็นนิตย์ สัจจะไม่มี จะมีธรรมที่ไหน พระองค์จะฟังทำไม” ๗ (ทรงนี้มีความหมายว่า เพราะพระองค์ไม่ใช่ภาษาที่จะรองรับธรรม เหมือนภาษาคนจีนไม่ใช่ภาษาทองคำ จะใส่มันเหลวสียะไว้ได้อย่างไร เพราะภาษาคนถึงใส่ก็ซึมหายหมด) ๗ เนื่องด้วยพระโพธิสัตว์เจ้ามีความเมตตาแรงกล้า แม้ตรัสอย่างนี้ เจ้าโปริสาทก็ไม่โกรธ ๗ เจ้าโปริสาทจึงทูลแย้งว่า “พระสหายสุตโสม หม่อมฉันเป็นคนประพฤตินิไม่ชอบธรรมคนเดียว หรือ คนที่เหี่ยวป๋าม่ามฤค เพราะต้องการเนื้อ หรือคนที่ฆ่าคน เพราะเหตุส่วนตัว ทั้งสองคนนั้น ก็เป็นผู้เสมอกันในโลกหน้า (ถ้าจะตกนรกก็คงตกด้วยกัน) ทำไมหนอ พระองค์จึงว่าหม่อมฉันเป็นคนประพฤตินิไม่ชอบธรรมคนเดียว ถ้าเขาไม่มีโทษ หม่อมฉันก็ไม่มีโทษเหมือนกัน” ๗

พระโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงสดับคังนั้น เมื่อจะทรงแก้ลัทธิลบลมคม ในของเจ้าโปริสาท จึงตรัสว่า “พระสหาย เนื้อสิบชนิด (เนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสีหะ [สิงโต] เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อเสือดาว เนื้อหมี) กษัตริย์ผู้รู้จักขัตติยธรรม

(ธรรมสำหรับกษัตริย์) ไม่ควรเสวย นี่พระองค์เสวยเหมือนมนุษย์ที่ไม่ควรเสวย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าประพฤติกไม่ชอบธรรมแล” ๖

ฝ่ายเจ้าโปรีสาทถูกพระเจ้าสุทโสมตรัสเช่นนั้น ไม่เห็นช่องที่จะโต้ตอบอย่างอื่น แต่เพื่อให้พระเจ้าสุทโสมรับบาปบ้างจึงทูลว่า “พระองค์พ้นจากมือโปรีสาท ไปถึงพระราชมณเฑียรอภิรมย์ด้วยกามคุณแล้ว ยังมาถึงมือโปรีสาทผู้เป็นศัตรูอีก พระองค์เป็นผู้ไม่ฉลาดในชาติติยธรรมเลย” ๗ (ตรงนี้หมายความว่า ฉลาดในการพลิกแพลงเอาตัวรอด ถึงผิดกรรมเอาตัวรอดได้ก็นับเป็นดี ผู้ที่ถือคติอย่างนี้ จึงทำให้เป็นคนกระบดัสสัย หักหลังกันมาเสียมากต่อมาก แต่ในภชาตินี้ หมายถึงความฉลาดที่อาจารย์ชานให้สวัสดิ์ทั้งโลกทั้งธรรม ถ้าผิดกรรม จะรอดได้ ไม่จักเข้าในภชาตินี้) ๘ พระเจ้าสุทโสมตรัสว่า “พระสหาย อันคนที่ฉลาดในชาติติยธรรมควรเป็นเช่นหม่อมฉันนี้แหละ เพราะตัวหม่อมฉันรู้จักชาติติยธรรม แต่ไม่ปฏิบัติอย่างที่พระองค์หมายตัส จึงเป็นผู้รักษาสัตย์กลับมา” ๙ เจ้าโปรีสาททูลถามว่า “ความสัตย์คืออะไร” ๑๐ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสตอบว่า “พระสหาย รสทั้งหลายบรรดาที่มีบนพื้นแผ่นดิน ความสัตย์ดีกว่ารสเหล่านั้น เพราะสมณพราหมณที่ตั้งอยู่ในความสัตย์ ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะได้แล” เมื่อพระองค์ตรัสอานิสสงส์ความสัตย์ให้ฟังดังนี้ เจ้าโปรีสาทแลดูพระพักตร์ของพระเจ้าสุทโสม สดชื่นคล้ายกับดอกบัวที่แย้มและพระจันทร์เต็มดวง คำริว่า “ท่านสุทโสมนี้ แม้เห็นถ่านเพลิงและจิตกาธารอยู่ต่อพระพักตร์ และเห็นเราดาก

หลาวอยู่ ไม่ทรงมีอาการแม้สักว่าความหวาดเสียวต่อมรณภัย นี่เป็น
 อานุภาพของกาฬาสตราหา หรือของความสัจย์หนอ หรืออย่างอื่น
 ไใด จะต้องทูลถามพระองค์ก่อน” แล้วจึงทูลว่า “การที่พระองค์
 พ้นเงื้อมมือของโปริสาทไปแล้ว ก็เท่ากับพ้นความตายแล้ว ยังเสด็จ
 กลับมาสู่เงื้อมมือของโปริสาทผู้เป็นศัตรู ซึ่งเท่ากับเสด็จมาหาความ
 ตายอีก พระองค์ไม่กลัวความตายหรือ จึงรักษาความสัจย์เสด็จ
 กลับมา” ฯ

ลำดับนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสแก่เจ้าโปริสาทว่า “พระ
 สหายโปริสาท หม่อมฉันได้บำเพ็ญกัลยาณกรรมความดีหลายอย่าง
 เช่นยัญที่ไฟบุลย์ที่ผู้รู้สรรพวิญญูได้บูชาแล้ว พระชนกชนนีก็ได้บำรุง
 แล้ว ในฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ปกครองโดยธรรมแล้ว(ธรรม
 ของพระเจ้าแผ่นดิน เรียกว่า ทศพิธราชธรรม มีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ
 ทาน ทรงพระกรุณาพระราชทานรางวัลแก่คนผู้ทำชอบต่อแผ่นดิน
 ศีล ทรงรักษามารยาทกายวาจาเรียบร้อยอยู่เสมอ, บริจาค ทรง
 บริจาคพระราชทรัพย์เป็นสาธารณประโยชน์, อหะระ มีพระราช
 อหะระยั้งตรง ดำรงอยู่ในสุจริตทุกเมื่อ, มัททวะ ทรงมีอาภักปฏิกิริยา
 ละมุลละม่อม, ตบะ ทรงกำจัดความชั่วทรม, อักโกธะ ไม่ทรงกริ้ว
 โกรธโดยหาเหตุผลมิได้ จนเสียจริตติยจาริต, อวิหิงสา ไม่ทรงเบียด
 เบียดผู้ไร้ความผิด, ขันติ ทรงอดทนสมเป็นเชื้อชาติกษัตริย์, อวิ-
 โรธนะ ทรงหนักแน่นไม่ทรงยินร้ายในโลกธรรมง่าย ๆ คือไม่ทรง
 ประพฤติดิฉิธรรม) อุปการกิจในพวงกฏาติเมตริกก็ได้กระทำแล้ว ทาน

ก็ได้ให้แล้วแก่คนเป็นอันมาก สมณพราหมณ์ก็ได้บำรุงให้ผาสุกแล้ว
ทางไปโลกหน้าก็ได้ชำระให้หมดจดแล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นนี้
ใครเล่าจะกลัวตาย (ความตายเป็นเพียงการเปลี่ยนอัฐภาพที่ทรมาน
เป็นอัฐภาพที่ประณีต เหมือนเปลี่ยนภาชนะดินเป็นภาชนะทองคำ
จึงไม่ต้องกลัวและเสียตาย) ฯ

เจ้าไปริสาทได้สติตั้งนั้น จึงตกใจกลัวเห็นว่า “พระเจ้า
สุทโธมเป็นสัตบุรุษ ทรงธรรม พร้อมด้วยความรู้ เป็นคนดีจริง ๆ
การกินคนเช่นนี้จะพึงเป็นอันตรายแก่เรา” จึงทูลว่า “พระองค์เป็น
ผู้ที่หม่อมฉันไม่ควรกินเสียแล้ว เพราะพระองค์เป็นเหมือนยาพิษที่
ร้ายแรง ใครจักกินพระองค์ได้” นึกเลื่อมใสไม่วาย ใครจะฟังคาถาสทา
รหานัก จึงทูลว่า “คนฟังธรรมแล้วย่อมรู้บุญบาปได้ หม่อมฉันได้
ฟังคาถาแล้วจะปรารมภ์ในธรรมบ้างกระมัง” พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จถึง
พระทัยเจ้าไปริสาทว่าเกิดความเคารพในธรรมขึ้นบ้างแล้ว ควรเป็น
ภาชนะรับรองธรรมได้ เห็นสมควรแสดงให้ฟังจึงตรัสถามซ้ำตั้งนั้นท
พราหมณ์ แล้วทรงแสดงคาถาสถาพรหมีซึ่งมีเนื้อความเหมือนดังกล่าวมา
แล้วในตอนต้น เจ้าไปริสาทได้สติบังคมทูลพระสุทโธมว่า พระกาย
เต็มตันไปด้วยปีติ ทรงสำคัญเห็นพระโพธิสัตว์เจ้าเหมือนพระชนกผู้
ประทานแควตฉัตร ดำริว่า “เราไม่มีเงินทองอะไรที่จะบูชาธรรม
แก่พระเจ้าสุทโธม แต่เราจะถวายพระพรให้พระองค์คาถาสถาพร
เกิด” จึงกราบทูลว่า “พระสหายผู้เป็นจอมประชาชน คราฉันทนี้มี
ประโยชน์ มีปัญญะคุณ พระองค์ตรัสไพเราะ หม่อมฉันได้สติแล้ว
เพลิดเพลิน ปลื้มใจ ชื่นใจ อิ่มใจ จึงขอถวายพระพรสืออย่างแด่พระ

องค์เป็นการบูชาธรรมแล” ฯ พระเจ้าสุทโสมจะทรงให้เจ้าปรีสาทมั้น
ในถ้อยคำที่ถวาย จึงตรัสว่า “พระสหาย พระองค์ทรงมั้นพระทัยใน
พรที่ถวายหม่อมฉันแล้วหรือ พรที่พระองค์ประทานแล้ว จะกลับ
ไม่ประทานก็ได้ การทะเลาะวิวาทนี้อยู่ในอำนาจของพระองค์ ใคร
จะเข้ามาเป็นบัณฑิตวินิจฉัยได้ พระองค์จะประทานก็ได้ไม่ประทาน
ก็ได้” ฯ

เจ้าปรีสาทำริว่า ท่านสุทโสมไม่เชื่อเรา จึงทูลว่า “คนเรา
ให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ ไม่ควรให้พรนั้น ขอพระสหายมั้นพระทัย
รับพรเถิด แม้ชีวิตหม่อมฉันก็จักสละถวายแล” ฯ พระโพธิสัตว์เจ้า
ทรงดำริว่า “เจ้าปรีสาทนั้ กล้าพูด เธอจักทำถ้อยคำของเรา แต่ว่าถ้า
เราจะขอพรเรื่องให้ตกกินเนื้อมนุษย์เสียแต่ข้อแรกก็จะทำให้เธออึดอัด
ใจนัก เราจักรับพรสามข้ออย่างอื่นเสียก่อน ภายหลังจึงรับพรนี้” จึง
ตรัสว่า

“อริยะกับอริยะย่อมมีศักดิ์เสมอกัน ผู้มีบุญญากับผู้มีบุญญาย่อม
มีศักดิ์เสมอกัน หม่อมฉันพึงเห็นพระองค์เป็นผู้ไร้โรคตลอดร้อยปี
นี้เป็นพรข้อที่หนึ่ง ซึ่งหม่อมฉันปรารถนา” ฯ (พรนี้มีกลเม็ดอยู่ หมายความว่า ทรงหวังให้เจ้าปรีสาทเป็นคนไร้โรคดำรงอยู่ตั้งร้อยปี การ
ฆ่าคนกินเนื้อเป็นโรคอันร้ายแรง หมายถึงโรคนี้ก็ได้ และผู้เห็นก็ต้อง
เป็นอยู่ร้อยปีด้วยกัน จึงเห็นกันได้ นัยว่าพระโพธิสัตว์เจ้าตรัสขอ
ชีวิตพระองค์อย่างเชิงปราชญ์) ฯ

ส่วนเจ้าปรีสาทได้ฟังเช่นนั้น มีใจเบิกบานว่า “ท่านสุทโสมนี้
ยังหวังความเป็นอยู่ของเราผู้เป็นมหาโจร กิจจัดตนเสียจากอิสรภาพ

ใครจะกินเนื้ออยู่เตียวนี้ ซึ่งกำลังจะสร้างความพินาศให้แก่ตน
 อย่างใหญ่เช่นนี้ ท่านยังมีแค้นใจใครประโยชน์แก่เรา น่าสรรเสริญจริง”
 เมื่อจะถวายพระพรยอมตามที่พระโพธิสัตว์เจ้าตรัสขอเป็นกลเม็ดอยู่นั้น
 จึงทูลว่า “อริยะกับอริยะย่อมมีศักดิ์เสมอกัน ผู้มีปัญญากับผู้มีปัญญา
 ย่อมมีศักดิ์เสมอกัน พระองค์มีพระประสงค์จะเห็นหม่อมฉันไร้โรค
 ดำรงชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี หม่อมฉันถวายพระพรขอท่านนี้ตามพระ
 ประสงค์แล้ว” ๖

“เจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์เหล่าใด ได้นามบัญญัติว่าได้รับมรธา
 ภิเชกในชมพูทวีปนี้ ขอพระองค์อย่าได้เสวยเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นนี้
 พรข้อที่สอง ที่หม่อมฉันปรารภนา” ๗

เจ้าปรีสัทก็ถวายพระพรโดยความยินดีว่า “เจ้าแผ่นดินผู้เป็น
 กษัตริย์เหล่าใด ได้นามบัญญัติว่าได้รับมรธาภิเชกในชมพูทวีปนี้
 หม่อมฉันจะไม่กินเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นนี้ นี่เป็นพรที่หม่อมฉันยอม
 ถวาย” ๘

“กษัตริย์ร้อยเอ็ด ที่ถูกพระองค์จับร้อยพระหัตถ์ไว้ มีพัศตร
 นองไปด้วยอัสสุชลกันแสงอยู่นั้น ขอพระองค์จงปล่อยให้กลับไปสู่
 แคว้นของตน ๆ นี่เป็นพรข้อที่สาม ที่หม่อมฉันปรารภนาแล้ว” (ใน
 ข้อนี้พระเจ้าสุทโสมได้ขอให้มอบแคว้นของตน ๆ แก่กษัตริย์เหล่า
 นั้นด้วย ทั้งนี้เพื่อกันมิให้เจ้าปรีสัทแม้จะไม่กิน แต่อาจจะให้
 กษัตริย์เหล่านั้นอยู่เป็นทาสในป่าก็ได้ หรืออาจฆ่าทิ้งเสียก็ได้ หรืออาจ
 นำไปจำหน่ายแบบขายทาสก็ได้ จึงทรงขอให้มอบแคว้นให้กษัตริย์
 เหล่านั้น เท่ากับให้ปล่อยตัวไป โดยดี) ๙ แม้พรข้อนี้เจ้าปรีสัท
 ก็ยินดีถวาย ๖

ครั้นพระเจ้าสุทโธสมจะทรงรับพรข้อที่สี่ จึงตรัสว่า “แวนแคว้นของพระองค์เป็นช่อง หมายความว่า ที่อยู่กันเป็นปีกแผ่นก็ต้องทั้งบ้านช่องแตกกระจายไป เพราะคนทั้งหลายเป็นอันมากหวนเสียวต่อความตาย จึงพากันหนีเข้าหาที่ซ่อนเร้น ขอพระองค์จงเว้นการเสวยเนื้อมนุษย์เสียเถิด อันนี้เป็นพรสุดท้ายเป็นคำรบสี่ ที่หม่อมฉันปรารถนาแล้ว” ฯ

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถึงพรข้อนี้จบลง เจ้าโบริสาทบมือหัวเราะทูลว่า “พระสหายสุทโธสม หม่อมฉันนี้กว่า จะขอพรอย่างอื่น ที่แก้กั๊กเข้ามาหาเรื่องนั่นเอง ก็พระพรนี้เท่ากับชีวิตของหม่อมฉัน จักถวายแก่พระองค์อย่างไรได้ ขอให้รับพรอย่างอื่นเถิด เนื้อมนุษย์เป็นที่โปรดปรานของหม่อมฉันมานานแล้ว ที่หม่อมฉันต้องเข้าปากก็เพราะอาหารนี้” เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าตรัสว่า “พระองค์กล่าวที่ไม่อาจทำได้ เพราะเป็นที่รักอย่างยิ่ง ผู้ใดทำบาปเพราะเหตุของรัก ผู้นั้นเป็นคนโง่ คนเช่นพระองค์มัวติดใจอยู่ว่านี่เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดี จะไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย คนแลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมทีเดียว เพราะคนที่มีตนอบรมแล้ว ภายหลังจึงจะได้สิ่งที่รักทั้งหลายแล้ว” เจ้าโบริสาททูลว่า “พระทัยนึกถึงว่า “พรข้อนี้ท่านสุทโธสมคงไม่ยอมปล่อย ทั้งเราก็คงตกินเนื้อมนุษย์ไม่ได้ จะทำอย่างไรดี ถ้าพระองค์ขอพรอย่างอื่นเรายินดีถวายทันที เมื่อคนเนื้อมนุษย์เสียแล้วเราจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร” ให้อัคคิณตันพระทัยยิ่งนัก ถึงแก่น้ำพระเนตรไหล จึงทูลบ้ายเบี่ยงไปว่า “เนื้อมนุษย์เป็นที่โปรดปรานของหม่อมฉันเหลือเกิน ขอท่านสุทโธสม

โปรดเห็นใจและทราบความจำเป็นเกิด หม่อมฉันอดไม่ได้จริง ๆ ขอ
จงเลือกพรอย่างอื่นเกิด”

พระโพธิสัตว์เจ้าเห็นว่าเจ้าโบริสหายังอีกเดือน ไม่ยอมถวายพร
ข้อนี้ จึงตรัสเล่าโลมต่อไปว่า “คนใดมารักษาของรักอยู่ว่าเป็นที่รัก
ของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดีแล้วเสพของรักอยู่ ก็เท่ากับ
นักเลงดื่มสุราเจือยาพิษ คนนั้นจะได้ทุกข์ในเบื้องหน้า เพราะความ
ประพฤตินั้น ส่วนผู้ใดในโลกนี้รู้สึกตัวละของรักได้ เสพวิริยธรรม
(ศีลห้า) แม้โดยฝืนใจ เหมือนคนมีทุกข์เจ็บป่วย ฝืนใจดื่มยาฉุนนั้น
ผู้นั้นจะได้สุขในเบื้องหน้า เพราะความประพฤตินั้นแล” แม้พระเจ้า
สุกโสมจะทรงเล่าโลมอย่างไร เจ้าโบริสาก็ยังถือตั้งไม่ยอมถวายพรข้อ
นี้ เกียงให้ขอพรอย่างอื่น พระองค์จึงตรัสพ้อย้อนความหลังว่า “พวก
บัณฑิตไม่พูดวาจาเป็นสอง พวกสัตบุรุษย่อมมีปัญญาเป็นสัจย
เดียว พระองค์ได้ตรัสกับหม่อมฉันว่า พระสหายจงรับพร ได้ตรัส
ไว้อย่างนี้ คำที่ตรัสในบัดนี้ไม่สมกันเลย” แล้วยกเอาคำที่เจ้าโบริสาท
ปัญญาไว้แต่แรกมายืนยันว่า “คนเราให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ที่
หลัง ไม่ควรให้พรนั้น ขอพระสหายมันพระทัยรับพรเกิด แม้ชีวิต
หม่อมฉันก็จักถวายแล ทั้งนี้ ไม่ใช่หรือ เหตุไรบัดนี้จึงยังทรงอีก
เดือนไม่ให้เล่า” เพื่อจะทรงสนับสนุนเจ้าโบริสาทให้อาจหาญในการ
ให้พรจึงตรัสสืบไปว่า “ละชีวิตได้นั้นเป็นธรรมของสัตบุรุษ (หมาย
ความว่ายอมเสียชีพ ไม่ยอมเสียสัจย) สัตบุรุษมีปัญญาเป็นสัจย
แน่นอน พรที่พระองค์ประทานไว้แล้ว จงประทานเสียฉับพลัน ขอ
พระองค์จงสมบุรณด้วยธรรมของสัตบุรุษเกิด

นรชน พึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ
 เมื่อจะรักษาชีวิต พึงสละอวัยวะ แต่เมื่อนึกถึงกรรม
 (ความสัตย์) พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ แม้กระทั่งชีวิตทั้งหมด”

พระโพธิสัตว์เจ้าทรงชักนำให้เจ้าโปรีสาทตั้งอยู่ในความสัตย์ด้วย
 เหตุผลต่าง ๆ ฉะนั้นแล้ว บัดนี้จะทรงสนับสนุนให้กำลังใจจึงตรัสว่า
 “บุรุษผู้ธรรมจากผู้ใด และผู้ใดเป็นสັตบุรุษบรรเทาความสงสัยของ
 เขาได้ ท่านทั้งสองประเภทนี้เป็นที่พำนักของเขา ผู้มีปรีชาไม่ควร
 ทำลายไมตรีจากท่าน” ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงรับสั่งต่อไปว่า “พระ
 สหาย ชื่นช้อยคำของอาจารย์ผู้มีคุณไม่ควรทำลาย หม่อมฉัน
 เคยเป็นปฤษฎาจารย์ของพระองค์ ให้พระองค์ศึกษาศิลปะเป็นอันมาก
 ครั้นทรงพระเยาว์ ที่เมืองทักกสิลาด้วยกัน ฉะนั้นพระองค์ควรจะทำ
 ตามถ้อยคำของหม่อมฉัน” ฯ

เจ้าโปรีสาทได้สลับทั้งนั้น ดำริว่า “ท่านสุตโสมเคยเป็นอาจารย์
 ของเรามา ท่านมีความปรารถนาดีต่อเรามาก และพรเราก็ได้ถวาย
 แก่พระองค์แล้ว จะทำอะไรได้ เกิดมาเป็นมนุษย์จะตายก็หนเดียว
 และทุกคนต้องตายแน่นอน ถึงเราจะตายเพราะไม่ได้กินเนื้อมนุษย์
 ก็ตามที” จึงตัดสินใจพระทัยเด็ดขาดว่าจะยอมถวายพระพรข้อนั้นแด่พระ
 องค์ ครั้นแล้วจึงได้ทูลว่า “เนื้อมนุษย์นั้นมันเป็นของชอบใจของ
 หม่อมฉันมานานนัก หม่อมฉันต้องเข้าปากก็เพราะอาหารนี้ แต่เมื่อ
 พระสหายตรัสขอหม่อมฉันในเรื่องนี้ หม่อมฉันยอมถวายพระพรน
 แด่พระองค์” ฯ

“พระสหาย คนที่ตั้งอยู่ในศีลแม้จะตายก็ดี หม่อมฉันขอรับพร
 ที่พระองค์ประทาน พระสหาย พระองค์ได้ดำรงอยู่ในทางของพระ
 อริยะแล้วตั้งแต่นั้น ขอพระองค์จงรับศีลห้าเถิด” พระเจ้าสุทโสม
 ทรัสณะนี้แล้ว ได้ให้ศีลห้าแก่เจ้าโปริสาท ฯ ขณะนั้นเทพเจ้าและ
 กษัตริย์ที่เจ้าโปริสาทจับมาทั้งหมดต่างชื่นชมโสมนัส ยังพนมวันให้
 บันลือลั่นด้วยเสียงสาธุการว่า “พระเจ้าสุทโสมได้ทำกิจที่ทำได้ยาก
 น่ายศจรรย” ฯ ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้าก็ได้ขอร้องให้เจ้าโปริสาท
 ปลดปล่อยกษัตริย์เหล่านั้น เจ้าโปริสาทได้ขอให้พระเจ้าสุทโสมเสด็จ
 ไปด้วย พระองค์จึงตรัสให้กษัตริย์เหล่านั้นรับปฏิญญาว่าจะไม่จอง
 เหวในเจ้าโปริสาท เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นรับปฏิญญาแล้วจึงให้เจ้า
 โปริสาทแก้ปล่อย ฯ เจ้าโปริสาทจับดาบตัดเชือกที่พระราชาองค์หนึ่ง
 พอเชือกขาดพระราชาองค์นั้นก็ล้มสลบลงกับพื้น เพราะถูกกรรมมา
 มาหลายวัน ฯ พระบรมโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงรับสั่ง
 กับเจ้าโปริสาทว่า “อย่าทำอย่างนั้น คราวนี้เราทั้งสองคนประคอง
 พระราชาองค์หนึ่งไว้ให้มันแล้วจึงตัดเชือก” พอเชือกขาดพระองค์
 ได้ประคองให้นอนลงบนพื้น ด้วยพระหฤทัยประกอบด้วยเมตตาทรง
 ชะแผลค่อย ๆ จึงเชือกออกกลางหนองและเลื้อก ทำแผลให้สะอาด
 ให้เจ้าโปริสาทฝนเปลือกไม้เป็นยาที่หินแล้วนำมา ทรงทั้งสัตยาธิฐาน
 ทาที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้น แผลก็พลันหายวันหายคืน พระ
 บรมโพธิสัตว์เจ้ากับเจ้าโปริสาททั้งสองพระองค์ ได้พยาบาลกษัตริย์
 เหล่านั้นเป็นอันดีจนหายจากโรค ฯ

ครั้งนั้น พระเจ้าสุทโสมทรมัทธมกษัตริย์เหล่านั้นว่า “พวกท่าน
 สามารถจะเดินทางกลับได้หรือยัง” เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นทูลว่า “ได้”
 จึงตรัสชวนเจ้าปรีสาทให้เสด็จไปด้วย เจ้าปรีสาทได้สดับดังนั้น ทรง
 กันแสงฟุ่ลงแทบพระบาทยุคลของพระโพธิสัตว์เจ้า ทูลว่า “พระสหาย
 เชิญพากษัตริย์เหล่านั้นเสด็จไปเถิด หม่อมฉันจะขออยู่ในบ้าน อาศัย
 รากไม้ผลไม้มืออ้อมฉันเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตไป” “พระสหายจะอยู่ทำไม
 ในบ้าน เชิญเสด็จไปราชย์ในพระนครพาราณสีเถิด” “พระสหายตรัส
 อะไร หม่อมฉันไปไม่ได้ดอก เพราะชาวพระนครทั้งสิ้นเป็นศัตรูของ
 หม่อมฉัน พวกเขาจักฆ่าหม่อมฉันเสีย ส่วนหม่อมฉันรับศีลในสำนัก
 พระองค์แล้ว ไม่อาจฆ่าเขาเพราะเหตุจะรักษาชีวิตของตนได้ ฉะนั้น
 หม่อมฉันจึงไม่ไป หม่อมฉันเลิกกินเนื้อเสียแล้ว ชีวิตคงอยู่ไปได้
 ไม่กี่วัน ต่อไปนี้หม่อมฉันก็จะไม่เห็นพระองค์แล้ว” แล้วก็ทรงกันแสง
 ทูลว่า “เชิญพระองค์เสด็จไปเถิด” ฯ ครั้งนั้นพระเจ้าสุทโสมทรงลुบ
 หลังเจ้าปรีสาทตรัสว่า “พระสหายปรีสาท หม่อมฉันชื่อว่าสุทโสม
 บุคคลผู้ใจเหี้ยมเช่นพระองค์ยังฝึกได้ คนชาวพระนครพาราณสี จะ
 เป็นไรมิ หม่อมฉันจักให้พระองค์เสด็จราชย์ในพระนครพาราณสีนั้น
 เมื่อไม่อาจ จักแบ่งราชสมบัติของหม่อมฉันออกเป็นสองส่วน ถวาย
 พระองค์ส่วนหนึ่ง” เมื่อเจ้าปรีสาททูลว่า “แม้ในพระนครของพระ
 องค์ ศัตรูของหม่อมฉันก็มีอยู่เหมือนกัน” ทรงดำริว่า “เจ้าปรีสาท
 นี้เชื่อถ้อยคำเรา นับว่าทำกิจที่บุคคลทำได้ยาก เราจะต้องให้เธอได้
 ดำรงอยู่ในอิสริยยศตามเดิม โดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งให้จงได้” แล้ว
 ทรงพลอบโยนเจ้าปรีสาทให้เกิดความยินดีพอใจในการเสด็จไปยังพระ

นครพาราณสี จึงทรงตรัสถึงความหลังเกี่ยวกับเรื่องรศของเครื่องอุป-
 โภกบริโภคที่เคยเสวย ด้วยอำนาจเครื่องเสวยเป็นข้อต้น ด้วยอำนาจ
 กีเลสเป็นที่สอง ด้วยที่บรรทมเป็นที่สาม ด้วยการเดินว่าขับประโคม
 เป็นที่สี่ ด้วยพระราชาอุทยานและพระนครเป็นที่ห้า ครั้นทรงพรรณนา
 ชวนให้เกิดความปรารถนาที่จะเสด็จคืนหลังยังพระนครฉะนี้แล้ว จึง
 ตรัสต่อไปว่า “พระสหายเชษฐเสด็จไปด้วยกันเถิด หม่อมฉันจะพา
 พระองค์ไปเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี ภายหลังจึงจะไป
 แว่นแคว้นของหม่อมฉัน จะต้องการอะไรด้วยการอยู่ป่า เชื้อหม่อม
 ฉันเถิด” ฯ

เจ้าปรีสาทได้สดับถ้อยคำของพระเจ้าสุตโสมทรมัธังนั้น จึงมี
 กำลังพระทัยดีขึ้น ใครจะเสด็จกลับคืนยังพระนครของพระองค์ คำริว่า
 “ท่านสุตโสม มีพระเมตตาทรงมีความปรารถนาดีต่อเรามาก ทั้งเรา
 ไว้ในกัลยาณธรรมแล้ว บัดนี้ยังมีพระทัยกรุณาจะช่วยให้เราได้ครอง
 ราชสมบัติอีก เราควรไปกับพระองค์จะดีกว่า จะอยู่ป่าก็หาประโยชน์
 มิได้” ครั้นคำริฉะนี้แล้วทรงมีพระหฤทัยขึ้นบาน จึงได้กล่าวพรรณนา
 มิตรธรรมว่า “พระสหายสุตโสม อะไรๆ ที่จะดียิ่งกว่าการคบกัลยาณ
 มิตรไม่มี และตรงกันข้ามอะไรๆ ที่จะเลวทรามยิ่งกว่าการคบบาปมิตร
 ไม่มี พระจันทร์ข้างแรมเสื่อมลงทุกวัน ๆ ฉันทเภา การคบอัสถบุรุษ
 ย่อมเป็นเหมือนกาพย์กษณะนั้น หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัยเจ้าสุท
 คนทำกับข้าวเป็นคนลามก ได้กระทำบาปกรรมอันเป็นทางนำไปสู่
 ความเสื่อมเสียดังปรากฏมาแล้ว อีกฝ่ายหนึ่ง พระจันทร์ข้างขึ้นเจริญ
 ขึ้นทุกวัน ๆ ฉันทเภา การคบกับสัถบุรุษย่อมเป็นเหมือนศุกรกษณะนั้น

หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัยพระองค์จักได้ทำกุศลกรรมอันเป็นทางนำไปสู่ความเจริญแก่ตน พระสหายสุตโสม การคบสັตบุรุษ เป็นคุณไม่เสื่อมทราม ย่อมคงที่อย่างนั้นชั่วชีวิต ส่วนการคบสັตบุรุษย่อมเสื่อมเร็ว ธรรมของสັตบุรุษกับธรรมของอสັตบุรุษ ไกลกันแล้ว”

เมื่อพระเจ้าปรีสาทพรณนาคุณของกัลยาณมิตร และโทษของการคบบาปมิตรดังนี้แล้ว พระเจ้าสุตโสมได้ทรงพาเสด็จไปพร้อมกับกษัตริย์อื่น ๆ เสด็จถึงบ้านชายแดนแคว้นกาสิ ฯ ชาวบ้านทราบการเสด็จของพระเจ้าสุตโสม จึงส่งข่าวไปยังพวกอำมาตย์ในพระนคร พวกอำมาตย์ได้พาพลนิกายไปเฝ้า พระโพธิสัตว์เจ้าได้เสด็จไปยังพระนครพาราณสีพร้อมด้วยบริวาร ในระหว่างทางเสด็จได้มีชาวบ้านตามชนบทถวายเครื่องบรรณาการแล้วตามเสด็จไปด้วย ฯ สมัยนั้นพระโอรสของเจ้าปรีสาทได้เป็นพระราชา ส่วนเสนาบดีคงเป็นท่านภาพหัตถี ฯ ชาวพระนครได้ทราบข่าวการเสด็จกลับของเจ้าปรีสาท ได้พากันไปกราบทูลคัดค้านไม่ยอมให้เข้าเมือง แล้วรีบปิดประตูเมืองจับอาวุธเตรียมพร้อม ฯ พระเจ้าสุตโสมทรงทราบเหตุดังนั้น จึงพักเจ้าปรีสาทกับพวกกษัตริย์ทั้งหลายไว้นอกเมือง เสด็จไปใกล้ประตูเมืองกับอำมาตย์สองสามคนตรัสว่า “เราคือมหาราชชื่อว่าสุตโสม จงเปิดประตูรับเราเถิด ไม่ต้องกลัว” ฯ ชาวเมืองนำความขึ้นกราบทูลแก่พระราชา ท้าวเธอตรัสว่า “พระเจ้าสุตโสมมหาราชเป็นบัณฑิต เป็นพระเจ้าทรงธรรมดำรงอยู่ในศีลในสัตย์ ภัยคงไม่มีแก่พวกเราอย่างแน่นอน” แล้วรีบสั่งให้เปิดประตูรับเข้าพระนคร ฯ

พระเจ้าสุทโธสมเสด็จเข้าพระนคร แม้พระราชา (องค์ที่เป็น
 พระราชโอรสเจ้าโปรีสาท ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินแทน) กับท่านกาพหัตถิ
 เสนาบดี ไปรับเสด็จนำขึ้นสู่ปราสาท พระบรมโพธิสัตว์เจ้าประทับ
 ณ พระราชอาสน์ แล้วรับสั่งให้อัญเชิญพระอัครมเหสี และเชิญพวก
 อำมาตย์ของเจ้าโปรีสาทมาทูลว่า “ท่านกาพหัตถิ เหตุไรจึงไม่ให้
 พระราชาเข้าเมือง” เมื่อกาพหัตถิเสนาบดีกราบทูลว่า “เมื่อครั้งท้าว
 เธอทรงราชย์ได้เสวยมนุษย์ในพระนครนี้เสียเป็นอันมาก ทรงทำ
 กรรมที่กษัตริย์ไม่ควรทำ ได้กระทำช่องในชมพูทวีป (หมายความว่า
 ทำให้ผู้คนที่อยู่กันเนืองแน่นต้องอพยพหลบหนีไปหาที่ซ่อนเร้นเพราะ
 กลัว จึงเป็นที่ว่าง เหมือนครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง คนต้องอพยพ
 หนีภัยทางอากาศ ที่มีคนมากก็มีน้อย) ท้าวเธอมีธรรมอันลามกเช่นนั้น
 เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ให้พระองค์เข้าเมือง” จึงตรัสรับรองว่า “บัดนี้
 พวกท่านไม่ต้องวิตก ฉันได้ให้พระองค์กลับพระทัยเลิกเสวยเนื้อ
 มนุษย์เด็ดขาดแล้ว พระองค์ทรงตั้งอยู่ในศีลห้า จักไม่เบียดเบียนใคร
 แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต พวกท่านไม่ต้องกลัวพระองค์แล้ว ก็ธรรมดา
 บุตรและธิดาต้องปฏิบัติตามมารดา คนที่เลี้ยงบิดามารดานั้นแหละจะ
 ไปสวรรค์ คนที่ไม่เลี้ยงบิดามารดาหาเป็นเช่นนั้นไม่” ทรงอนุสาสน์
 พระราชบุตรและราชธิดาของเจ้าโปรีสาทแล้วจึงหันพระพักตร์มารับสั่ง
 กับกาพหัตถิเสนาบดีว่า “ท่านกาพหัตถิ ตัวท่านก็เป็นสหายและเป็น
 เสวกของพระราชา แม้พระราชาก็ได้สถาปนาไว้ในอิสริยยศอันสูง
 แม้ท่านก็ชอบที่จะประพฤตีสั่งที่เป็นประโยชน์แก่พระราชา” แล้วจึง
 ได้ถวายโอวาทแก่พระราชาเทวี่ว่า “แม้พระนางเจ้าก็เสด็จมาจากเรือน

สกุล ได้ตำแหน่งอัศวมเหสีในสำนักของพระราชินี ถึงความเจริญด้วย
พระราชโอรสและพระราชธิดา พระนางเจ้าควรทรงประพาศสิ่งที่จะ
เป็นประโยชน์แก่พระราชโอรสด้วย” ดังนั้นแล้วรับสั่งเป็นภาษิตเตือนใจว่า

“พระราชินี (ผู้ใหญ่) ที่เอาชนะ (ผู้น้อย) คนที่ไม่ควรชนะ
เป็นพระราชินี (ผู้ใหญ่) ไม่ได้ เพื่อนที่เอาชนะเพื่อนเป็นเพื่อนไม่ได้
ภรรยาที่ไม่ยำเกรงสามีเป็นภรรยาไม่ได้ บุตรที่ไม่เลี้ยงบิดามารดา
ผู้แก่แล้วเป็นบุตรไม่ได้ ฯ

ในขุมมโนไม่มีสัตบุรุษ ขุมมโนนั้นเป็นสภาไม่ได้ คนที่พูด
ไม่เป็นธรรมเป็นสัตบุรุษไม่ได้ คนที่ละความรักความขังและความ
หลงเสียได้พูดเป็นธรรม (ทำอะไรไม่มีอคติความลำเอียง) นั่นแล
เป็นสัตบุรุษ ฯ

บัณฑิตอยู่ปะปนกับพวกคนพาล เมื่อไม่พูด รู้ไม่ได้ว่าเป็น
บัณฑิต แม้พูดก็ต้องแสดงเป็นธรรม จึงจะรู้ได้ว่าเป็นบัณฑิต ฯ

พึงกล่าวธรรมให้กระจ่าง พึงยกธงของพวกฤๅษี พวกฤๅษีมี
สุภาษิตเป็นธง ธรรมแลเป็นธงของพวกฤๅษี” ฯ

พระราชินีและเสนาบดีได้สดับคำของพระโพธิสัตว์เจ้าแล้วเกิดปีติ
โสมนัส จึงปรึกษากันที่จะไปอัญเชิญเสด็จเจ้าปรีสาท (พระเจ้าพรหม-
หัต) จึงสั่งให้คนเที่ยวไปทูลลงประกาศแก่ชาวเมืองให้ประชุมกัน
แล้วแจ้งให้ทราบทั่ว พวกท่านทั้งหลายไม่ต้องกลัวแล้ว เพราะพระ
ราชาทรงตั้งอยู่ในธรรมแล้ว พวกเราจักอัญเชิญพระองค์ให้ประเวศ
พระนคร จึงพร้อมทั้งประชาชนอัญเชิญเสด็จพระเจ้าสุทโสมให้เป็น

ประมุขไปเฝ้าพระราช ถวายบังคมแล้วให้เจ้าพนักงานกลับแต่งตั้ง
พระศกและพระมัสสุ ให้สรงสนานพระองค์ด้วยเครื่องพระสุคนธ์ แต่ง
พระองค์ด้วยพระภูษาราชารมณ์ อัญเชิญขึ้นกองแก้วเป็นราชบัลลังก์
อภิเชกเป็นพระเจ้าแผ่นดินกันใหม่ตามราชประเพณี แล้วจึงอัญเชิญ
ให้เสด็จเข้าพระนคร ฯ ฝ่ายพระเจ้าปรีสาทครั้นได้เสวยราชสมบัติ
ใหม่แล้วจึงทรงทำสักการะแก่พระเจ้าสุทโสมกับพวกกษัตริย์ร้อยเอ็ดเป็น
อันมาก ฯ พระเจ้าสุทโสมประทับอยู่ ณ พระนครพาราณสีประมาณ
หนึ่งเดือน เมื่อจะเสด็จกลับจึงถวายอนุศาสน์แก่พระเจ้าปรีสาทให้
ดำรงมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม เสด็จออกจากพระนครพาราณสีพร้อม
ด้วยพลนิกาย พระเจ้าปรีสาทก็เสด็จตามไปส่งถึงครึ่งมรรคาจึงเสด็จ
กลับ กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ก็เสด็จกันไปยังนครของตน ๆ ฯ

ฝ่ายพระเจ้าสุทโสมเสด็จเข้าพระนครอินทปัตต์ซึ่งประชาชนต่าง
พากันตบแต่งคฤหาสน์ต้อนรับเสด็จ ได้เสด็จไปเฝ้าพระราชบิดา
มารดาแล้วเสด็จขึ้นประทับ ณ พระราชวังหลวง ฯ

พระเจ้าปรีสาทเสด็จเถลิงราชย์โดยทศพิธราชธรรม ราษฎรก็
อยู่เย็นเป็นสุข ไพร่ฟ้าหน้าใส วันหนึ่งทรงพระดำริว่า “รุกขเทวดา
มีอุปการคุณแก่เรามาก ด้วยเป็นผู้แนะนำให้เราได้พบกับพระเจ้าสุทโสม
ซึ่งพระองค์ได้ช่วยเราให้พ้นจากหล่มคือความวิบัติ มาดำรงอยู่ในราช
สมบัติอีก เราจักทำพิธีกรรมถวายท่าน” จึงตรัสสั่งให้ชุดสระใหญ่ไถ่
ทันไทรนั้น จัดส่งครอบครัวคนไปอยู่ ตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้น ภายหลัง
หมู่บ้านนั้นได้เจริญขึ้นกลายเป็นตำบลใหญ่ มีถนนหนทางร้านค้า

มาก ๆ โดยเหตุที่ตำบลนั้นเคยเป็นที่อยู่ และเป็นที่ซึ่งพระเจ้าสุทโธม
 ทรมานเจ้ากัมมาสบาท (เจ้าโปริสาท) ให้เลิกมีเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร
 จึงได้มีชื่อว่า “กัมมาสบาทนิคม” แปลว่า ตำบลกัมมาสบาทสืบมา ๆ
 ส่วนบริเวณใต้ต้นไทรนับแต่เงาปลายกิ่งสุดเข้ามา โปรตให้ปราบพื้น
 ให้สม่ำเสมอเป็นอันดี ให้สร้างกำแพงล้อมมีชานรอบกอบประทัยเสาค้ำ
 และประตู ๆ พระราชาเหล่านั้นทุกพระองค์ดำรงอยู่ในพระโอวาทของ
 พระเจ้าสุทโธมบรมโพธิสัตว์เจ้า ทำบุญมีทานเป็นต้น ครั้นสิ้นพระ
 ชนมายุแล้วก็เสด็จไปตามยากรรม ฉะนั้นแล ฯ

ข้อไขท้ายเรื่อง

ชาดก คือเรื่องอดีตที่เกิดขึ้นแล้ว ท่านจัดเข้าเป็นองค์อันหนึ่งในนวัถกตฤศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดามิ่งค์เก๊า เป็นประเภทนิยายหรือนิทานเก่าเล่าเรื่องอดีต ซึ่งไม่มีกำหนดว่าล่วงมาแล้วนานเท่าไร ท่านรวบรวมไว้แผนกหนึ่งเรียกว่านิบาตชาดก เป็นนิทานที่พระพุทธเจ้านำมาสาธกประกอบในเวลาแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ด้วยเปรียบเทียบให้เห็นความดีความชั่ว และผลของความดีความชั่ว โดยมีตัวบุคคลหรือสัตว์ในเรื่องเป็นผู้แสดง แทนที่จะทรงแสดงแต่ข้อธรรมล้วน ๆ ซึ่งบางทีผู้ฟังเข้าใจยาก เพราะพื้นความรู้ต่างกัน ๆ

นิทานเก่าๆ ย่อมมีอยู่ด้วยกันทุกชาติที่เจริญแล้ว แม้จะมีเรื่องที่ไม่น่าเชื่อเจืออยู่ เช่นฤทธิ์เดชอภินิหารต่าง ๆ หรือสัตว์พูดกับคน ๆ พูดกับสัตว์ เทวดาพูดกับคน ๆ พูดกับเทวดา ก็ไม่จำเป็นต้องวินิจฉัยว่าจริงหรือไม่ ควรถือเอาแต่ประโยชน์จากคติธรรมอันเป็นสาระที่จะพึงได้จากเรื่องนั้นเป็นสำคัญ ถึงท่านผู้เล่าเดิมก็คงมีความมุ่งหมายอย่างนั้น นิทานข้างไทย ๆ ก็มี เช่นจะสอนให้เป็นผู้รู้จักเหตุรู้จักผล อันเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ๆ เรียก ธัมมัญญดา และ อัตถัญญดา ในสัปปริสธรรม เมื่อประสบผลแล้ว รู้จักสาวเข้าไปหาเหตุต่อ ๆ ไป จึงแต่งเรื่องนิทานยากับตาปลุกถั่วปลุกงาให้หลานเฝ้า เช่นนี้เป็นต้น ฉะนั้น ท่านผู้อ่านผู้ฟังนิทานชาดกทั้งหลายเช่นเรื่องนี้ จึงควรเอา

อย่างการรับประทานผลไม้เช่นมังคุด ปอกเปลือกปล้นเอาแต่เนื้อ
ในรับประทาน โฉนจะรับประทานทั้งเปลือกเล่า ๆ

ในเรื่องสุตโสมชาดกนี้ มีกถิรธรรมอันจะพึงศึกษาถือเอาหลาย
อย่าง สำหรับพระเจ้าสุตโสมปรากฏเด่นชัด ก็คือ สัจจะ กับ เมตตาฯ

ในเรื่องสัจจะจะพึงเห็นได้ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เสด็จไปทรง
ศึกษาศิลปศาสตร์ ณ สำนักอาจารย์ทศปาโมกษ์เมืองตักกสิลา ทรง
ตั้งพระทัยศึกษาจริงมิได้ย่อหย่อน จบการศึกษาก่อนกว่าศิษย์ในสำนัก
เดียวกัน อาจารย์เห็นความสามารถตั้งให้เป็นหัวหน้าศิษย์ ได้เป็น
ปฤษฎาจารย์ช่วยทำการสอนแทนเมื่ออาจารย์ไม่อยู่ โดยเฉพาะเจ้า
พรหมทัตกุมารสหายสนิทได้ทรงช่วยกวตวิชาให้เรียนจบได้ โดยเร็ว นี้
แสดงให้เห็นการทำอะไรทำจริง ๆ

ทรงสำรวมในถ้อยคำ แม้กับเจ้าพรหมทัตกุมารก็ไม่กล่าวคำ
เท็จด้วยเหตุสักว่าการล้อเลียน ฯ เมื่อทรงเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่ปก
ครองบ้านเมือง ทรงมั่นในวาจาสัตย์เด็ดเดี่ยว ไม่ทรสเหลวและ
อย่างผู้ใหญ่บางคน ที่มีใช้ผู้หลัก เมื่อคราวเจ้าปรีสาทจับเอาพระ
องค์ไปเพื่อทำพิธีกรรมบูชาอัยยฤๅษเทวดา ทรงขอโอกาสจากเจ้า
ปรีสาทเพื่อไปทำกิจที่นัดหมายไว้กับนันทพราหมณ์ เสร็จแล้วจะกลับ
มาหา ทรงรักษาวาจาสัตย์ แม้พระราชบิดาจะทรงห้ามทัดทานประ
การใด เมื่อกลับไปถึงพระนครแล้ว ก็ไม่ทรงยอมตาม ตอนเสด็จ
กลับ ถึงจะชื่อว่าเอาชีวิตแบกความสัตย์ไปเผชิญหน้ากับความตาย
ก็มีได้หัวน้าวาท ทรงรักและสงวนสัตย์ยิ่งกว่า นี้แสดงให้เห็นพุทธะอะไร
พุทธจริง ๆ

ทรงมีพระทัยสัตย์ซื่อจริงใจต่อผู้อื่น ไม่ทรงใช้เล่ห์กลมาหา
ความจริงพระทัยมีอย่างไร ทางกายวาจา ก็แสดงออกอย่างนั้น เช่น
ทรงมีความปรารถนาดีต่อเจ้าโบริสทาท ครึ่งเป็น พรหมทัตถุมาร อย่างไร
แม้ภายหลังจะมีความเห็นผิดกลายมาเป็นศัตรู ก็ยังคงมีความปรารถนา
ดีในตัวเขาอย่างนั้น นี่แสดงให้เห็นความจริงใจ ๖

การที่ทรงรักษาสัตย์ไว้มั่นคง ก็เพราะทรงมีเมตตาความหวัง
ดีต่อผู้อื่นเป็นพื้นอัธยาศัย ๖ การที่บุคคลมีความหวังดีต่อผู้ใด แล้ว
จะนำความไม่เป็นสัตย์ไป ใช้กับผู้นั้น ย่อมเป็นไปได้ ย่อมจะประ
พฤติแต่การอันเป็นประโยชน์สุขแก่เขาโดยฝ่ายเดียว ๖ ความสัตย์ที่มี
เมตตา ย่อมเป็นความจริงที่หาโทษมิได้ เมตตาที่อิงความสัตย์ ย่อม
นำไปแผ่ให้สุขแก่กันและกันด้วยความจริงใจ ๖ เมตตานั้นที่เป็นไป
โดยเจาะจง ย่อมเป็นเหตุชักพาให้มารดาบิดากับบุตรธิดา อาจารย์กับ
ศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติกับญาติ มิตรกับมิตร นายกับคนใช้ สมณ
พราหมณ์กับคฤหัสถ์รักใคร่เคารพนับถือกัน ตามฉันทที่เกี่ยวกันอย่างไร
และให้อนุเคราะห์แก่กันตามหน้าที่ ๖ ที่เป็นไปโดยไม่เจาะจง ย่อม
เป็นเหตุชักพาศุภบุคคลให้เข้าไปตั้งไว้ซึ่งวัตถุอันจะทำให้เกิดสุขบ้าง ซึ่งอุบาย
อันจะให้ ได้สุขวัตถุนั้นบ้างตามอัธยาศัย ดังเช่นนิสรชน คนมีทรัพย์
สร้างโรงพยาบาล สร้างสถานศึกษา ตั้งเงินทุนอุดหนุนกิจการกุศล
การศึกษา สาธารณประโยชน์ สาธารณสุข เป็นต้น นัยหลังนี้ย่อม
ขยายกว้างออกไปตามอานุภาพและอัธยาศัยของบุคคล จนไม่มีขอบเขต
เป็นที่สุด ๖

ข้อที่พระเจ้าสุทโธสม ทรง สามารถ ทำให้ เจ้าโปริสาทมีใจอ่อนลง จนยอมเลิกกินเนื้อมนุษย์ได้ ก็ด้วยอำนาจความสัตย์ที่มีเมตตาเป็นอย่างสูงซึ่งทรงแผ่ไปยังเจ้าโปริสาท ฯ อันอำนาจเมตตาที่อัครรรักษ์พึงเห็นสมเด็จพระศาสดาทรงชำระพญาช้างนาฬาคีรีตัวร้าย กลายมาเป็นสัตว์เรียบร้อยหายดุร้าย ก็ด้วยวิธีเอาน้ำคือพระเมตตาารคพญาหัตถิน ฯ ใช้แต่เท่านั้น ในอดีตอันไม่ไกลจากปัจจุบันนี้นัก ท่านที่ทรงคุณทางเมตตาอย่างแก่กล้า สามารถทำไถ่บาปให้เชื่องเหมือนไถ่บ้าน ก็ยังมี เจ้าพระคุณรูปนี้ คือสมเด็จพระสังฆราช(สุก)วัตรราชสิทธิราวมจมีพระนามที่ชาวบ้านเรียกกันว่า *พระสังฆราชไถ่เถื่อน* ทั้งนี้ ฯ บัณฑิตสรรเสริญความสัตย์ว่าเป็นรสดีกว่ารสทั้งหลาย และสรรเสริญเมตตาว่าเป็นธรรมคำจุนโลก ฉะนั้น ชาวโลกจะอยู่สวัสดิ์ก็ต้องมีความสัตย์และเมตตาต่อกันแล ฯ

พระเจ้าพรหมทัต ต้อง ประสพความ วิบัติ จนหมดสิ้น เหลือแต่พระองค์ เสด็จเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า จนได้พระนามว่าโปริสาท ก็เพราะไม่ทรงยอมเลิกเสวยเนื้อมนุษย์ นี่แสดงให้เห็นอำนาจความคิดใจในรส ฯ คำว่า รส ได้แก่อันมีลักษณะให้รู้ ได้ด้วยลิ้นโดยเฉพาะ เช่น เป็รียว หวาน มัน เค็ม ขม เป็นต้น โดยปริยายหมายถึงความรู้สึกชอบใจ ฯ รสแห่งวัตถุอันพึงรู้ ได้ด้วยลิ้นก็ดี รสแห่งอารมณ์อันจะพึงรู้ ได้ด้วยใจก็ดี บางอย่างมีอำนาจตรึงใจคนให้ติดอยู่ตึงตรึงด้วยตะปุดอกใหญ่ ไม่อาจจะเลิกได้ง่าย แต่ความจริง ความติดใจในรสไม่ว่าอย่างไหน ถ้ามีสัจจะแล้วเป็นละเลิกได้ ด้วยเป็นสิ่งไม่เหลือวิสัย

เช่นเจ้าปรีสาทก็แรกก็ทำท่าว่าจะเลิกไม่ได้ แต่ในที่สุดก็ตัดใจเลิกได้ สามัญมนุษย์จะเป็นเรื่องธรรมดาที่ชอบให้มีการติรสอะไรต่ออะไรไว้บ้าง เห็นเป็นเครื่องให้เกิดความเพลิดเพลิน เป็นสุข เช่นติรสสุรายาฝิ่น เฮโรอิน การพนัน เทียวสนุกชุกชอน หากความสนุกเพลิดเพลินด้วยวิธีแปลก ๆ เหมือนสร้างเรื่องกันขึ้นแล้วจะเอาสุขเพลิดเพลินจากการเกาฉะนั้น ทางพุทธศาสนาเห็นว่า การหาเรื่องให้กันแล้วเอาความสุขจากเกานั้น สู้หาความสุขที่ไม่มีกันแล้วไม่ต้องเกาไม่ได้ ๆ บางคนคิดในรสบางอย่าง ยอมตนให้เสียหายนั่งจมบ่นปีเลิ่กไม่ได้ ต้องล้มเสียหาย ตายเสียชื่อ ก็มีเป็นตัวอย่างปรากฏอยู่ ๆ รสอะไรทางโลกแม้จะดีวิเศษอย่างไร ก็มักให้โทษเมื่อเกินพอดี สู้ธรรมไม่ได้ แม้มากเท่าไรก็ยังดีไม่มีโทษ บัณฑิตจึงสรรเสริญว่า ธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง ฉะนั้น ผู้ประสงค์จะให้ชีวิตอยู่เย็นด้วย เป็นสุขด้วย จงหักให้รู้จักประมาณในรสทั้งหลาย อย่าเอาอย่างเจ้าปรีสาท ๆ

กาฬหัตถิเสนาบดี ปฏิบัติหน้าที่สมเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ทำหน้าที่บำบักทุกข์บำรุงสุขโดยยุติธรรม ประชาชนต้องเดือดร้อน เพราะพระเจ้าพรหมทัตประพฤติผิดขัดติยราชประเพณี เป็นทรราชก่อเข็ญแก่ไพร่ฟ้า ก็เอาภาระรับจัดการสอบสวนจนได้ตัวผู้กระทำความผิด ในเมื่อประชาชนมาร้องทุกข์ ไม่เพิกเฉย เห็นแก่ความสงบผาสุกของประชาชนเป็นใหญ่ แม้ปรากฏตัวผู้กระทำความผิดเป็นเจ้าเหนือหัว มีอำนาจราชศักดิ์ในบ้านเมือง แทนที่จะปล่อยให้ทรงกระทำตามพระทัย เอาความชอบเป็นส่วนตัว กลับเห็นว่าการทำเช่นนั้น จะเป็นการยั่วให้ประชาชนเคืองแค้นหนักขึ้น อาจลุกฮือขึ้นจับเอาพระเจ้าพรหมทัต

ไปประหารเสียก็ได้ จึงได้วินิจฉัยโทษตามมติมหาชนให้เนรเทศเสีย แต่ทั้งนี้มิใช่ว่าจะไม่มี ความจงรักภักดีในพระเจ้าพรหมทัตก็หาไม่ เพราะก่อนแต่จะตกลงปฏิบัติการลงไป ก็ได้พยายามกราบทูลคัดค้านการกระทำขอให้ทรงเลิกเสีย ด้วยนำเรื่องต่าง ๆ มาเปรียบเทียบให้รู้สึกพระองค์จนสุดสามารถที่จะยับยั้งไว้ได้ ก็ต้องปล่อยไปตามมติประชาชน เมื่อพระเจ้าพรหมทัตต้องออกจากราชสมบัติและถูกเนรเทศไปแล้ว ก็ยังยกพระราชโอรสขึ้นให้เสวยราชย์แทน ไม่ถือโอกาสในขณะที่ประชาชนกำลังโกรธแค้น เป็นคะแนนคุมอำนาจแล้วกำจัดเสีย ขึ้นนั่งเมืองเอง ถ้าหากจะทำเช่นนั้นก็ได้ เพราะประชาชนเป็นใจอยู่แล้ว แต่ไม่ทำเพราะยังมีความซื่อสัตย์ภักดีต่อราชวงศ์ ส่วนที่ผิดก็ต้องว่ากันไปตามผิด นั้วไหนร้ายตักนั้นนั่น ถือความยุติธรรมและความสงบสุขของบ้านเมืองเป็นใหญ่ ๆ การที่พระเจ้าพรหมทัตต้องถูกออกจากราชสมบัติและถูกเนรเทศทั้งนี้ แสดงให้เห็นอำนาจของประชาธิปไตยแม้ ในสมัยอดีต ๆ

มีรุกขเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้องในทั้งเรื่อง แสดงว่าการนับถือเทวดามีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีกล่าวถึงเทวดาอยู่มากแห่ง โดยเฉพาะท่านจัดไว้แผนกหนึ่ง เรียกว่า เทวดาสังยุต แปลว่าเรื่องที่เกี่ยวแก่เทวดาโดยมากเป็นเรื่องที่พวกเทวดามาเฝ้าถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า หรือมากล่าวแสดงความคิดเห็นของตนที่เป็นการกล่าวชอบ พระพุทธองค์ก็ทรงรับรองว่าเป็นสุภาวียุติ เรียกว่าเทวดาภาวียุติ ๆ พวกเทวดาเป็นชาวทิพย์ เป็นอหิสสมานกาย ไม่

ปรากฏตัว มีตั้งแต่เทวตาชั้นต่ำที่อยู่ตามต้นไม้เรียกรุกขเทวตาอย่าง
เทวตาในเรื่องนี้ อยู่บนพื้นดิน เรียกภุมมเทวตา เช่นเทวตาที่ตั้ง
ศาลพระภูมิ เทวตาในศาลพระภูมิในปัจจุบันนี้นิยมกันมาก มีศาลที่
สถิตได้รับการ พัฒนาให้มี รูปทรง สวยงามขึ้น กว่าแต่ก่อน มากทีเดียว
บางรายตั้งศาลพระภูมิบนชานตึกก็มี จะตรงแก่ความหมายหรือไม่ ๗
ทราบ เพราะชื่อบอกว่าต้องตั้งบนพื้นดิน ที่เรียกว่าพระภูมิเจ้าที่ นี้
เอาขึ้นไปตั้งบนอาคารฟ้าตึกก็มี บนชานตึกชั้นสามชั้นสี่ก็มี หรือจะคิด
ว่าจะตั้งที่ไหนก็เป็นสถานที่เนื่องกับแผ่นดินก็ใช้ได้ ก็สุดแต่จะเข้าใจ
เรื่องเทวตาที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นเรื่อง บ้างจัดตั้ง เวทีดัพโป พระ
องค์ทรงรู้เห็นเฉพาะพระองค์เดียว เรื่องเทวตาจะยุติอย่างไร ก็สุด
แต่ศรัทธาของแต่ละบุคคล เพราะวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้
แต่ว่าธรรมที่สำหรับทำให้เป็นเทวตามีอยู่ คือ

๑. หิริ ความละอายแก่บาป โอตตปปะ ความกลัวต่อผล
ของบาป

๒. สุกกขธรรม คือสุจริตสาม สุจริตกาย สุจริตวาจา สุจริตใจ

๓. สัมปปริสัทธิธรรมเจด ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน
รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักประชุมชน รู้จักเลือกบุคคล

เมื่อปฏิบัติให้มีธรรมเหล่านี้แล้ว ถึงจะเป็นเทวตาในเมืองทิพย์
ไม่ได้ ก็เป็นเทวตาในเมืองมนุษย์ได้ ไม่ต้องวิตก ๗ ตามภูมิธรรมนี้
จะเห็นว่าผู้ที่เป็นเทวตา มีนิสัยและความประพฤติดีทั้งนั้น น่านับถือ
คงไม่ใช่เทวตาที่มาหลอกลวงเสียเรื่องสังเว และชอบ สีน-บน ๗ .

เรื่องนั้นพรหมณ์นำคาถาไปแสดงถวายพระเจ้าสุทโสม แสดงว่าแต่โบราณคงหากคนแสดงธรรมดี ๆ ยาก เพราะมีแต่คนสอนให้เชื่อ พระเจ้ากันหมก มีแต่โมหกถาพาทให้หลงมกมาย ไม่เป็นที่จะให้เจริญปัญญา อะไรนึกอะไรหน่อยก็เอาแต่สวค้ออันวอน เช่นสรวง บุชา-
 ยัญ ให้เทวคาขอบใจ แก่สินบนกันด้วยการบูชาญ ในเรื่องนี้เจ้า
 โปริสาทก็ถืออย่างนั้น จึงไปเที่ยวจับเอากษัตริย์ต่าง ๆ มาจะฆ่าทำ
 พลิกกรรมบูชาญรุกขเทวคา การฆ่าคนบูชาญเป็นเรื่องมีมาจริงใน
 ประวัติศาสตร์ แม้ในสมัยพุทธกาลก็ยังมีการทำกันอยู่ ช่างไม่มีเทวคา
 องค์ไหนมาบอกวิธี ให้ทำเสียใหม่อย่างรุกขเทวคาในเรื่องนี้เลย ถ้ามี
 จะเป็นคุณประโยชน์มหาศาลแก่ชีวิตของ มวลมนุษย์และผู้ ที่เชื่อถือ ๆ
 นั้นพรหมณ์เป็นนักบวชในศาสนาพรหมณ์เที่ยวนำคาถาธรรมที่เห็น
 ว่าเป็นแก่นสารเข้าที่ ไปแสดงให้คนใหญ่คนโตเช่นกษัตริย์เป็นต้นฟัง
 ถ้ามีข้อความที่เป็นคำสอนที่ดี ก็ได้ค่าตอบแทนทำนองกัณฑ์เทศน์มาก
 ถ้าเป็นแต่คำสอนพื้น ๆ คงไม่ได้มากนัก แสดงว่าสมัยโบราณนั้นคน
 สนใจกันกว่าแสวงหาสัจธรรมกันมาก คงจะได้ยินได้ฟังเรื่องที่ไม่เป็น
 สาระเสียแหละมาก เพราะมีเจ้าลัทธิต่าง ๆ สอนอะไรต่อมิอะไรกันอยู่
 มากมาย จนไม่รู้จะเชื่ออย่างไหนดี ของแต่ละเจ้าลัทธิก็ว่าของตน
 ดีอย่างนั้นอย่างนี้ เหมือนกับการโฆษณาสรรพคุณพระเครื่อง พระ
 บูชา เครื่องรางของขลัง ขายกันอยู่เวลานี้ ฉะนั้น นาน ๆ จะได้ฟัง
 ใครนำเอาข้อความที่เป็นธรรมแท้ไปแสดงให้ฟังสักที อย่างในเรื่องนี้
 พระเจ้าสุทโสมคงไม่ค่อยได้ทรงสดับข้อความที่เป็นธรรมแท้สักที จึงคุ

ถือเป็นพิธีสำคัญมากทั้งผู้แสดงและผู้ฟัง ทรงทิวาอากาศาธรรมที่
 นันทพราหมณ์แสดงถวาย ซึ่งตะแคงเคยได้รับกาลาละร้อย เรียกสการหา
 ขึ้นให้เป็นกาลาละพัน เรียกสหัสสการหา ด้วยทรงเห็นว่าข้อความใน
 กาดานนั้นถือว่าเป็นของพระสัพพัญญูพุทธะทรงแสดง จะทรงพิสุจน์
 ได้อย่างไรไม่ทราบ ฯ

นันทพราหมณ์ผู้เที่ยวแสดงธรรมคาถาเอาทรัพย์ จะประพฤติด
 ตนก็เหมือนคาถาที่ตนเที่ยวแสดงหรือไม่หาทราบไม่ แต่คงไม่ใช่เป็น
 แต่บ้ายบอกทางสวรรค์ให้คนอื่นเขาไป แต่ตนไม่ยอมไป ขอยุติข้อ
 ไขท้ายเรื่องแต่เพียงนี้ ฯ

ทำดีก็ป้องสนองทั่ว

ทำชั่วชั่วก็ป้องสนองผล

น้ำเปี่ยมกระอมนักขัมมกัลลัน

สาธุชนอ่านจำคำสอน เอย ฯ

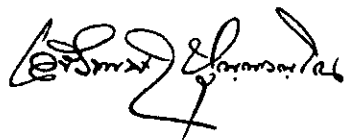

หน้าว่าง

ดวงประทีปแห่งพุทธธรรม

เมื่อเรียนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ข้าพเจ้ามีความ
ปรารถนาอยู่สองประการ ก็อยากค้นคว้าประวัติและวิจารณ์
ผลงาน ของพระอรรถกถาจารย์ ที่ขึ้นชื่อในพระพุทธศาสนา
ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ก็อยากค้นคว้าเรื่องศิลาจารึก
พระเจ้าอโศก แต่ยังไม่มีความพอจะทำได้ ได้แต่เขียนบันทึก
ย่อ ๆ เกี่ยวกับพระพุทธโมส พอดีบรรณาธิการสังคมศาสตร์
ปริทัศน์ นำลงตีพิมพ์ใน ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ ๔ ว่าด้วยบท
บาทพระพุทธศาสนากับสังคมไทย ในหัวข้อเรื่อง “คนกับ
หนังสือ” ได้ก่อปฏิริยาและวิพากษ์วิจารณ์พอสมควร
การตีพิมพ์ครั้งนั้น ได้แก้ไขข้อบกพร่องบางประการ แต่ยัง
ไม่สมบูรณ์ ด้วยเป็นเพียงบันทึกเท่านั้น ทำให้ข้อเสียคือ
ว่า “ดวงประทีปแห่งพุทธธรรม” ก็ด้วยเห็นว่า ผลงานอัน
มีค่าของพระอรรถกถาจารย์รูปนี้ เป็นเสมือนดวงประทีป
ส่องนำทางให้ผู้ใคร่การศึกษาเข้าใจ และเข้าถึงพุทธธรรม
ฉะนั้น.

พระพุทธโฆสาจารย์

๑. ประวัติ

พระพุทธโฆส เป็นพระอรรคดาจารย์ชั้นนำ ในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดำรงอรรคดา พระวินัยปิฎก อรรคดา พระสุตตันตปิฎกทั้งสี่นิกาย รวมทั้งขุททกนิกายบางตอน และอรรคดาพระอภิธรรมปิฎก เป็นผลงานของท่านผู้นี้ การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด ก็ได้อาศัยตำราของท่านเกือบทั้งหมด ยกเว้น *มังคลัตถกัณฑ์* ของพระสิริมังคล และ *อภิธัมมัตถวินิชาวินิ* ของพระสุมังคล เพียงสองสามเล่มเท่านั้น แต่ก็แปลกประวัติความเป็นมาของท่านยังคงทั้งความคลุมเครือเป็นปมโต้เถียงกันอยู่ในวงนักศึกษามาบัดนี้ ผลงานอันมีค่าของท่าน ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดอะไรมากนัก ยิ่งกว่านั้นหลักฐานอ้างอิงบางแห่งจากคัมภีร์ที่เชื่อกันว่าเป็นฝีมือของท่าน ก็คลุกคลั่นสับสน ตลอดจนลีลาการเขียนที่แตกต่างกันในบางแห่ง และเหตุผลอื่นๆ ทางประวัติศาสตร์ นำให้คิดว่า น่าที่นามพระพุทธโฆส จะไม่ใช่องค์เดียวกระมัง ถ้าเช่นนั้น อรรคดาพระธรรมบท อรรคดาชาดก อรรคดาขุททกปาฐและสุตตนิบาต ที่นักปราชญ์บางท่านตั้งข้อสังเกตว่าไม่ใช่ผลงานของท่าน ก็จะมีเหตุผลที่น่าคิดอยู่

จาก *มหาวังส* (บางครั้งเรียก *จุลวังส*) ของพระธัมมกิตติ และ *พุทธโฆสอุปัติ* ของพระมหามังคล เราพอจะทราบประวัติความเป็นมาของท่านเพียงคร่าวๆ แต่ยาววัย จนถึงชีวิตการทำงาน ณ ประเทศลังกา แต่เมื่อเพ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ออกจะต้อยคุณค่ายากที่จะเชื่อถือได้สนิทใจ เพราะนอกจากจะพรรณนาคุณสมบัติสามัคคีเยของ ท่านเสียเลิกลอยเหนื้อมนุษย์ธรรมคาแล้ว ยังสอดแทรกอิทธิปาฏิหาริย์ตามวิสัยนักประพันธ์ ชวนให้เห็นเป็นเรื่องนิทานมากกว่าจะเป็นเรื่องจริง ถ้าท่านผู้แต่งทั้งสองจะคิดเสียว่า พระพุทธโฆสก็เป็นมนุษย์ธรรมคาคนหนึ่ง หากแต่มีความเป็นปราชญ์ สามารถทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่พระศาสนา ไม่“แถมแต่ง”จนเกินควร หนังสือของท่านจะเป็นประโยชน์แก่นุชนอย่างมหาศาลทีเดียว พระพุทธโฆสเองก็ไม่ได้บอกว่าท่านเป็นอรหันต์ชีนาสพะไรที่ไหน เมื่อคัดตอนส่วนที่เป็นเทวฤทธิ์ทั้งหลายออกแล้ว ก็มีทั้งสองนั้น มีเนื้อความสังเขปดังนี้

๑. *มหาวังส*— มีพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง เกิดใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีความรู้แตกฉานในไตรเพท ด้วยความหยิ่งผยองในภูมิความรู้ของตน เขาเที่ยวไปโต้ตอบกับนักปราชญ์ทั่วชมพูทวีป จนไม่มีใครท้าทายเขาได้ วันหนึ่งเขาไปพักยังวัดแห่งหนึ่ง ตกกลางคืนก็สาธยายมนตร์ปฏัญชลี พระเถระนามว่าเรวตะ สดับเสียงสาธยายมนตร์ จึงร้องถามไปว่า “ลาที่ไหนมาร้องอยู่ที่นี่” เด็กหนุ่มได้ยิน เดือดดาลใจ

ร้องสวนไปว่า “ชะ สมณะ ท่านรู้หรือไม่ว่าเสียงลำนั้หมาย
 ความอย่างไร” พระเถระได้อธิบายความหมายของมนตร์ให้
 เธอฟังอย่างถูกต้องทุกประการ ก่อพิศวงงงงวยแก่เขาไม่น้อย
 ในที่สุดพระเถระยกบู้มหาอิทธิรรมมาถามบ้าง เด็กหนุ่ม
 ตอบไม่ได้ อยากจะได้มนตร์นั้น จึงบวชศึกษาพระไตรปิฎก
 อยู่กับพระเถระ จนมีความรู้แตกฉาน ภายหลังปรากฏนาม
 ว่า พุทธโฆส เหตุมีเสียงทุ้มกังวานเหมือนพระสุรเสียงของ
 พระพุทธเจ้า

ขณะพักอยู่กับพระอุปัชฌายะ พระพุทธโฆส แต่งคัมภีร์
 ญาโณทโย เสร็จแล้วเริ่มแต่งอรรถกถาพระอิทธิรรมชื่อ อรรถ-
 สาลินี และอรรถกถาพระปริตร (พระสูตร) พระอุปัชฌายะ
 ทราบเข้าจึงแนะนำให้ ไปแปลอรรถกถาพระไตรปิฎก ที่ลังกา
 เป็นภาษามคธ แล้วนำกลับมาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก
 ท่านออกเดินทางไปยังเกาะลังกาตามคำแนะนำของพระอุปัช-
 ฌายะ เข้าพบพระสังฆปาโล (พระสังฆราช) ขออนุญาต
 แปลอรรถกถาพระไตรปิฎก พระมหาเถระตั้งกระทู้คาถา
 สืบาทให้ เพื่อทดสอบสติปัญญาว่าจะสามารถทำงานใหญ่
 เช่นนี้ได้หรือไม่ ท่านได้แต่งหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งพรรณนา
 พระกาถานั้นโดยพิสดาร ให้ชื่อว่า วิสสุทธีมรรค หลังจาก
 ตรวจสอบปรกณั้ที่ท่านนำขึ้นถวาย พระมหาเถระก็อุทานด้วย
 ความปลาบปลื้มว่า “ภิกษุหนุ่มรูปนี้ จะเป็นพระศรีอารย-

เมตไทยโพธิสัตว์แน่แท้” แล้วได้มอบพระไตรปิฎกพร้อมทั้ง
อรรถกถาให้ ท่านศึกษาจนชำของแล้ว เริ่มถ่ายทอดภาษามคธ
เป็นเวลา ๑ ปี เสร็จแล้วนำคัมภีร์เหล่านั้นกลับมาตุภูมิ

๒. พุทธโฆสปัตติ—มีเด็กหนุ่มคนหนึ่งนามโฆส อุปบัติในตระกูล
เกสัพราหมณ์ นายบ้านโฆส มีไหวพริบสติปัญญาเป็นเลิศ
สามารถเรียนจบไตรเพทแต่เยาว์วัย วันหนึ่งพระเถระนามว่า
เวตตะ ผู้รู้จักคุ้นเคยกับบิดาเขาไปเยี่ยม ได้นั่งบนอาสนะ
ของเขา เด็กหนุ่มไม่พอใจได้ไล่เลียงพระเถระถึงมนตร์ใน
ไตรเพท ด้วยหมายใจจะก่อความอับอายขายหน้าแก่พระ
เถระ และแสดงว่าผู้ที่ไม่รู้ไตรเพท ไม่ควรค่าที่จะนั่งที่นั่ง
ของเขา แต่การนี้กลับไม่เป็นดังคาด พระเถระตอบปัญหา
ได้ทุกแง่ทุกมุม ในที่สุดได้ยื้อถามปัญหาอภิธรรมบ้าง เด็ก
หนุ่มจนปัญญา ด้วยความอยากได้มนตร์จากพระเถระจึงขอ
อนุญาตบิดาขออยู่กับพระเถระ ปรากฏนามว่า พุทธโฆส
ต่อมาไม่นาน พุทธโฆสก็เกิดอติมานะในใจว่า เรากับอุปัชฌา
ยาจะ ใครจะรู้มากกว่ากัน พระเถระทราบความคิดหึง
ผยองของศิษย์ จึงเรียกไปตักเตือน ภิกษุหนุ่มลำนึกผิด
กราบขอขมา พระเถระกล่าวว่า ตราบใดที่ยังไม่แปล
อรรถกถาสังหลเป็นภาษามคธ เธอยังจะไม่พ้นโทษ ภิกษุ
หนุ่มจึงตกลงเดินทางไปลังกาด้วยเหตุนี้ ก่อนไปได้ขออนุญาต
พระอุปัชฌายะไปโปรดโยมบิดาให้กลับเป็นสัมาทิฐิ

ขณะแล่นเรือตรงไปยังเกาะลังกา ได้สวนทางกับพระ
 เถระรูปหนึ่งนามว่า พุทธทัตต เพิ่งกลับจากไปแปลพระ
 อรรถกถาที่ลังกาเช่นกัน พระพุทธทัตตเล่าว่าท่านแต่งคัมภีร์
 เสร็จ ๔ เล่ม คือ ชินาลังการ ทันทวังส และ โพธิวังส
 พร้อมทั้งสวดคาถาบางตอนจาก ชินาลังการ ให้พระพุทโธส
 พง์ เมื่อพระพุทโธสเรียนว่าหนังสือของท่านยากเกินกว่าที่
 คนทั่วไปจะเข้าใจได้ จึงกล่าวว่า “คุณ ผมไปลังการาวนี้
 ตั้งใจจะแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาให้จบ แต่ก็ทำได้แค่นี้
 เนื่องจากอายุสังขารไม่อำนวย ขอคุณจงไปทำให้สำเร็จเถิด”
 แล้วได้มอบเหล็กจาร หิน และสมอคิฐุ สำหรับฝนทาแก้ขัด
 ยอก และแก้โรคต่าง ๆ ให้แล้วแยกทางไป

พระพุทโธส ไปถึงท่าทิวาฐาน พบหญิงคนใช้สองนาง
 กำลังทะเลาะวิวาทโต้คารมกันอย่างถึงพริกถึงขิง นึกสนุกจึง
 จดบันทึก “สุนทรพจน์” ของนางทั้งสองไว้หมดทุกถ้อยทุกคำ
 นึกในใจว่าถ้าเรื่องไปถึงศาล ท่านคงถูกอ้างเป็นพยาน เรื่อง
 ก็เป็นจริงดังคาด เมื่อถูกตามตัวไปเป็นพยาน พระเถระได้
 มอบ “สำนวนคำ” ให้เจ้าพนักงานไป ปรากฏว่าเป็น
 ประโยชน์แก่การตัดสินคดีอย่างมากมาย จึงต่อมาพระราชา
 รับสั่งหาตัวท่านไปเฝ้า

จากนั้น ท่านได้เข้าไปยังมหาวิหาร เพื่อนมัสการพระ
 สังฆปาโล พระสังฆราชแห่งเมืองลังกา บังเอิญเดินผ่านไป

ได้ยินเสียงพระสังฆราชกำลังสอนอภิธรรมอยู่ เกิดขัดข้อง ไม่สามารถจะให้ความกระจ่างในข้อความบางตอน ภิกษุหนุ่ม แอบไปเขียนคำอธิบายสอนพระสังฆราชไว้ วันรุ่งขึ้นพระสังฆราชไปพบเข้า ชักไซ้ไล่เลียงรู้ว่าเป็นภิกษุหนุ่ม และทราบว่าเขามาเพื่อแปลพุทธพจน์สู่ภาษามคธ จึงมอบคาสีบาทให้แต่ง เพื่อทดสอบความสามารถ ท่านแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เสร็จแล้วนำไปถวาย ปรากฏว่าผลงานชิ้นแรกนั้นได้สร้างความเชื่อถือแก่พระมหาเถระ จนมอบหมาย ให้แปลพระพุทฺธพจน์ได้ตามปรารภนา ท่านเขียนคัมภีร์อยู่สามเดือน ออกพรรษาแล้วนำตำราทั้งหมดไปถวายพระสังฆราช กล่าวกันว่า ตำราภาษาสิงหลทั้งหมดถูกพระพุทฺธโสมขนออกมาเผาหมด (?) ก่อนจากลังกา มีเสียงพูดว่า พระพุทฺธโสมสักรู้แต่บาลี หารู้สันสกฤตไม่ ท่านกำจัดวิมตีกังขาในเรื่องนี้ด้วยการแสดงธรรม เป็นภาษาสันสกฤต ฝากกลดล่าย เป็นครั้งสุดท้าย เมื่อนำคัมภีร์อรรถกถากลับมาตุภูมิแล้ว ได้ไปขอมาพระอุปัชฌายะ เป็นอันพ้นโทษทัณฑ์กรรม

จากข้อความที่ยกมาทั้งสองคัมภีร์นี้ พอสรุปได้ดังนี้

๑. พระพุทฺธโสม เกิดในตระกูลพราหมณ์เกสี ณ พุทธคยา อินเดียตอนเหนือ
๒. เหตุที่บวชในพระพุทธศาสนา เพราะจิตใจอยากจะเรียนมนตร์จากพระเวทเถระ

๓. แต่งคัมภีร์ *ญาโณทย* เป็นเล่มแรก เริ่มจะแต่งอรรถกถา *อรรถสาลินี* และอรรถกถาปริตร แต่พระอุปัชฌายะแนะนำให้ไปลังกาก่อน (*มหาวงศ์*) การไปแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกครั้งนี้ เพื่อเปลี่ยนทัศนคติกรรมเหตุกิตฺตฺหมินอุปัชฌายะ (*พุทธโฆสุปฺปัตติ*)
๔. หลังจากเข้าพบพระธรรมपाल พระสังฆราชแห่งลังกา ณ มหาวิหาร เมืองอนุรธปุระแล้ว ได้แต่ง *วิสุทธิมรรค* บรรยายกระตุกษัตติที่พระมหาเถระมอบให้ เพื่อทดสอบความสามารถ และได้รับอนุญาตให้แปลอรรถกถาพระไตรปิฎกตามปรารธนา
๕. ระยะเวลาทำงานแปลหนังสืออรรถกถาทั้งหมด ๑ ปี (*มหา-วงศ์*) ๓ เดือน (*พุทธโฆสุปฺปัตติ*)

นอกจากนี้ยังมีข้อควรสังเกตอยู่ ๓ ประเด็นคือ

ประเด็นแรก — แสดงว่าพระพุทธโฆส เรียนรู้ภาษาสิงหลมาก่อนไปลังกา หากไม่ไหนเลยจะสามารถจกคำบริภาษหญิงคนใช้ทั้งสองที่ทำเรือได้ ในเมื่อไปถึงใหม่ ๆ แต่ถ้าพิจารณาตามความใน *สมันตปาสาทิกา* จะเห็นว่า ท่านเพิ่งจะมาเรียนอักษรสิงหลจากพระพุทรมิตตต่อเมื่อถึงเมืองลังกาแล้ว

ประเด็นที่สอง — ระยะเวลาทำงานที่ประเทศลังกา ดูสั้นเกินกว่าที่จะทำงานอันมหาศาลให้สำเร็จได้ แม้ชั่วระยะ ๑ ปีก็น้อยเต็มที่อยู่แล้ว สามเดือนเสร็จตามที่พระมหามังคลว่า (*พุทธโฆสุปฺปัตติ*)

คุณออกจะเหลือเชื่อเกินไป *สมันตปาสาทิกา* เล่มเดียว พระพุทธโฆส
ยังบอกว่า ใช้เวลาแต่งทั้งปี (คือแต่งในปีที่ ๒๐ เสร็จในปีที่ ๒๑ ใน
รัชกาลพระเจ้ามหายานาม)

ประเด็นที่สาม — พระพุทธโฆส จะเห็นประโยชน์โภชนผลประ-
การใด ที่อาจหาญชนเอาตำราอรรถกถาสังหลออกมาเผาหมด ทั้งหนึ่ง
คนไม่มีความคิดจะนั้น ในเมื่อตนเองก็อาศัยตำราเหล่านั้นเป็นหลักใน
การร้อยกรองคัมภีร์ต่าง ๆ คุณไม่น่าจะเป็นไปได้ที่พระมหาเถระแห่งมหา
วิหารจะอนุญาตให้ใครต่อใครเผาทำราเล่นง่าย ๆ เช่นนี้ นอกจากจะ
คิดเสียว่า ผู้แต่งพุทธมากเกินความจริงไป ตามวิสัยนักประพันธ์ *

๓. ปัญหาเรื่องชาติภูมิพระพุทธโฆส

เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า พระพุทธโฆสเป็นชาวอินเดีย เกิด
ที่พุทธคยา สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งอยู่ตอนเหนือของประเทศ
อินเดีย ตามที่อ้างถึงใน *มหาवंส* และ *พุทธโฆสอุปัติติ* แต่มีนักปราชญ์
ตะวันตกหลายท่านไม่แน่ใจในข้อนี้ เพราะจากหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ
เกี่ยวกับบุคคล และสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนถึงความชำนาญใน
ภูมิภาคแถบใต้เป็นพิเศษที่ปรากฏในผลงานของท่าน ทำให้คิดว่า ท่าน
น่าจะเกิดที่ตอนใต้ของอินเดียมากกว่าตอนเหนือ

ดร. ดัทท์ (S. Dutt) ผู้แต่ง *พระและวัดพระพุทธศาสนาของ
อินเดีย* *Buddhist Monks and Monasteries of India* แสดงความเคลง

* มิส.ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ นักภาษาศาสตร์ปณิธาน ประจักษ์ข้าพเจ้าว่า คำว่า“เผา”
ในที่นี้จะได้หมายความว่า ออฆหมายความว่า ผลงานของพระพุทธ
โฆสได้รับยกย่องจากพระมหาเถระดังกว่า สมบูรณ์ ทรงคุณค่า จนทำให้ตำรา
อรรถกถาสังหลต่างๆ ค่อยคุณค่า ดังหนึ่งถูกเผาเสียสิ้น

ใจว่า น้ำที่พระพุทธโฆสจะไม่ใช้ชาวมคธ เขาได้ตั้งข้อสังเกตสองประการคือ

ประการแรก — ข้อความตอนหนึ่งใน *วิสุทฺธิมรรค* พระพุทธโฆสได้เล่าเรื่องอุบาสกคนหนึ่งนาม วิสาข ต้องการเดินทางไปอุปสมบทที่ลังกา เสียเวลาหาเรือที่ริมฝั่งแม่น้ำเคื่อนหนึ่ง ในที่สุดได้ลงเรือที่ท่าเมืองปาตลีบุตร ไปลังกาตามประสงค์ และได้รับการอุปสมบทจากคณะสงฆ์สำนักมหาวิหาร เมืองอนูรธปุระ ถ้าพระพุทธโฆสเป็นชาวมคธก็ไม่น่าจะอธิบายว่า เมืองปาตลีบุตรเป็นเมืองท่า

ประการที่สอง—ประวัติความเป็นมาของท่านแต่เยาว์วัย ตลอดถึงการสนทนาโต้ตอบเกี่ยวกับพระศาสนาที่เป็นไปในแนวเดียวกับเรื่องพระนาคเสนใน *มิลินทปัญหา* ไม่ผิดเพี้ยน

เมื่อปีคริสตศักราช ๑๙๕๒ นักธรณีวิทยาสองท่าน (ดู Buddhaghosa his place of birth by C. Subrammaniam and S.P. Naimar) ได้เดินทางไปสำรวจที่ตำบล กุนเทอร์ (Guntur District) แคว้นอันธระ ตอนใต้ของอินเดีย ได้ค้นพบที่ตั้งหมู่บ้านสองแห่งอยู่ติด ๆ กัน อยู่ห่างจาก นาการจุนโกณฑ (Nāgārjuna Konda) ๕๑ ไมล์ และจาก “อมราวตี” (Amarāvati) ๕๘ ไมล์ หมู่บ้านสองแห่งนี้มีชื่อเรียกตามภาษาเตลกู (Telugu) ว่า “โกตเนมลิปรี และ กุนทลบัลลี” ตามลำดับ (Kotanemali puri and Gundala palli) “เนมลิ” ตรงกับศัพท์บาลีว่า *ไมร* นกยูง “กุนทล” เท่ากับ *อณฺท* ใช้รวมทั้งสองศัพท์เข้าด้วยกัน แปลว่า “หมู่บ้าน ไข่นกยูง” ชื่อทั้งสองนี้ บังเอิญไปตรงกับข้อความท้ายปกรณ *วิสุทฺธิมรรค* ที่พระพุทธโฆสระบุถึงตัวท่านเอง ดังนี้

พุทธโฆสเถติ ครุฑิ คหิตนามเชยเยน เถเรน
โมรณทเขฏกวัตตพเพน* กโต วิสุทฺธิมคโค

แปลว่า วิสุทฺธิมรรค แต่งโดยพระเถระ ผู้ที่ครูทั้งหลาย
ขนานนามว่า พุทธโฆส ผู้ควรกล่าวว่า อยู่หมู่บ้านไชนะกุง (โมร=
นกุง+อณฺท=ไข+เขฏก=หมู่บ้าน+วตฺตพเพน ควรกล่าว)

การค้นพบสถานที่ตั้งหมู่บ้านทั้งสองนี้ ทำให้นักปราชญ์ทั้งหลาย
มั่นใจยิ่งขึ้นว่าพระพุทฺธโฆสมีภูมิลำเนาอยู่แคว้นอันธระ ตอนใต้ของ
อินเดีย โดยไม่ต้องสงสัย ใน*ปรมัตถโชติกา* พระพุทฺธโฆสได้บรรยาย
สภาพแม่น้ำโคทาวรีว่า แยกออกเป็นสองสาย ตรงกลางเป็นเกาะ
กว้างประมาณ ๓ โยชน์ บนเกาะมีป่ามะขวิดอยู่หนาทึบและป่านี้เองที่
สร้งกคาบสเคยอยู่มาก่อน แม่น้ำโคทาวรี (Kodavari) ที่กล่าวถึงนี้
อยู่ตอนใต้ของอินเดียเช่นเดียวกัน การที่พระพุทฺธโฆสยกเอาสภาพของ
แม่น้ำโคทาวรีมาบรรยายอย่างแจ่มชัดตรงกับตาเห็นเช่นนี้ แสดงว่าต้อง
เป็นผู้คุ้นกับสถานที่แถบนี้เป็นอย่างคิติเดียว ยิ่งกว่านั้น สถานที่ที่ท่าน
เคยอยู่ และบุคคลที่รู้จักมักคุ้นก็ล้วนอยู่ตอนใต้ของอินเดียทั้งสิ้น เช่น
กล่าวถึงพระพุทฺธมิตต ผู้ขอร้องให้แต่ง*ปญฺญอสูตฺถิ* ว่าเคยอยู่ร่วมกัน
มาที่ มยฺรสุตตปฏฺฐานะ (เข้าใจว่าเป็น Mayararam) และพระโชติपाल
ผู้ขอให้แต่ง*สารตถที่ปนี* ว่าอยู่ที่กัณฺธิปุระ คือ คอนจีวรม์ (Conjeevaram)
ในปัจจุบันอยู่ทางเหนือของเนคปัตตินัม (Negapattinam) เข้าใจกัน
ว่า พระพุทฺธโฆสคงลงเรือไปลังกาที่ท่าเมืองนี้

* เขฏก เป็นศัพท์ สันสกฤต แปลว่า "หมู่บ้าน" ในที่นี้บางแห่งเขียนเป็น เจฏก

ดังนี้

จากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวมา พอจะสรุปสันนิษฐานได้

๑. พระพุทธโอสถ มีภูมิลำเนาอยู่แคว้นอันธระ
๒. เกษพ้านักอยู่หลายแห่งก่อนไปลังกา เช่น กัญจิปุระ และ
ศูนย์พระพุทธศาสนาที่อินเดียตอนใต้
๓. รัฐบาลประเทศ และเข้าใจชีวิตสังคม ของประชาชนแถบใต้
ที่ แต่ทางด้านเหนือของอินเดีย รู้สึกว่าท่านมีความรู้ไม่น้อยอย่างน่า
สังเกต

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าท่านเกิดที่แคว้นอันธระจริง
ตามนี้ ภาษาคำเดิมของท่าน ก็คือภาษาอันธกะ หรือ เทลคุในปัจ-
จุบัน แต่ทำไมท่านชอบเหยียดชนชาวอันธระว่าเป็นพวกป่าเถื่อน ไม่
สิวิไลต์ (Non Aryan) เมื่อพูดถึงภาษา ท่านกล่าวว่าในอินเดียสมัย
นั้น มีภาษาที่พูดกันอยู่ประมาณ ๑๐๑ ภาษา ใน ๑๐๑ ภาษานั้นภาษา
มากธิ (บาลี) อย่างเดียวเท่านั้น นับเป็นอารยันภาษา ภาษาอื่นจาก
นั้น เช่นโอททะ (ภาษาของชาวโอริสสา Orissa) กิระตะ อันธระ
(ภาษาชาวอันธระหรือเทลคุในปัจจุบัน) โยนกะ หรือ ยวนะ (ภาษา
ของชาวต่างชาติที่ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในอินเดีย) ทมิฬ (ภาษาของพวก
คราวีเดียน หรือทมิฬ) จัดเป็นอนารยันภาษาทั้งนั้น อันธกัฏฐจุลภา
อรรตถภาเก่าแก่เล่มหนึ่ง ที่ท่านพุทธโอสถใช้เทียบเคียงในการแต่ง
ปกรณ์ต่าง ๆ เข้าใจกันว่า เขียนเป็นภาษาอันธกะ หรือเทลคุ ก็ถูกท่าน
ประณามว่า เขียนไว้สังเกต เชื่อถือไม่ได้ ดูไม่น่าเป็นไปได้ ที่ใคร

ก็ตามจะเหยียดภาษาและเชื้อชาติดั้งเดิมของตนอย่างเสียหายเช่นนี้ นอกจากจะมองไปอีกแง่หนึ่งว่าพระพุทธโฆสเป็นผู้มีจิตใจกว้าง มีเหตุผลยอมรับสภาพที่เป็นจริง ในเมื่อตระหนักดีว่า ภาษาดั้งเดิมของตนมีความสละสลวยสมบูรณ์น้อยกว่าภาษามคร และเผ่าพันธุ์ของตนก็ด้อยพัฒนา หากตัดเทียมเขาไม่ ข้อนี้นขอฝากนักศึกษาพิจารณาด้วย

๓. พระพุทธโฆสเป็นชาวพม่า ?

บางท่านอ้างพระพุทธโฆสเป็นชาวพม่า พร้อมทั้งแสดงหลักฐานเรื่องราวที่ท่านไปแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกที่ลังกา และนำกลับไปพม่า (ก็คงแน่วเดียวกับพระปัญญาสามี อ้างเอาสุวรรณภูมิเป็นประเทศพม่า หาใช้สยามประเทศคงเข้าใจกันไม่ฉะนั้น) ข้อนี้นเป็นเรื่องใหม่สำหรับข้าพเจ้า และเชื่อว่า สำหรับชาวพุทธเมืองไทยทั่วไปด้วย จึงขอนำมาเสนอ ณ ที่นี้

ตามหลักฐานทั้งกล่าว (ดูเรื่องพระพุทธโฆสฉบับภาษาสิงหล โดยพระพุทธทศกมहाเดระ อ้างวังสทีปนีของ ชินาลังการ ราชครู) อ้างว่า พระพุทธโฆสมีชาติภูมิเป็นพม่า ชาวเมืองทะเลียงทีสืบเชื้อสายมาจากอินเดีย อพยพมาแต่อินเดียตะวันออก มาตั้งหลักแหล่งอยู่แถวลุ่มแม่น้ำอิรวดี ท่านได้ออกเดินทางจากเมืองมาตุภูมิไปแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท ที่ประเทศลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานาม เสร็จแล้วได้นำคัมภีร์ต่าง ๆ พร้อมทั้ง วิสุทธิมรรค กลับพม่า กล่าวกันว่า เมื่อท่านกำลังเดินทางมาใกล้จะถึงตัวเมืองประชาชนพากันออกไปคอยต้อนรับท่านอย่างล้นหลาม แท้ไหนเข้า

เมืองด้วยความปิตินิติเป็นที่ยิ่ง ฝ่ายพระเจ้าธรรมपाल ได้รับสั่งให้จัดพิธีต้อนรับท่านที่เมือง “ท่าทอง” (Thatong) เมืองหลวงประเทศพม่า ในสมัยนั้นอย่างสมเกียรติ คัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด ถูกอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่ประรำณตป ซึ่งสร้างไว้เป็นพิเศษ หน้าพระบรมมหาราชวัง เพื่อเฉลิมฉลองอย่างเอิกเกริก เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าชม โสมนัสในสามัตติยะอันมหัศจรรย์ของท่านโดยทั่วกัน ในการนี้ พระเจ้าธรรมपालได้พระราชทานอุปัฏฐากสี่คน ช้างเผือกหนึ่ง เชือกเป็นบำเหน็จความชอบ ที่ทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ประเทศชาติและพระศาสนา ประเทศพม่าได้ตั้งต้นนับศักราชพระพุทธศาสนาใหม่ในปีที่พระพุทธโฆสกลับจากประเทศลังกาเป็นต้นมา กล่าวกันว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เก็บรักษาไว้ ณ ประเทศพม่า มีครบถ้วนบริบูรณ์ทุกอย่าง มากยิ่งกว่าที่ลังกาและประเทศอื่นๆ แม้กัมพูชาและไทย ก็ได้ถ่ายทอดพระคัมภีร์ไปจากพม่านี้เอง ในกัมพูชามีวัดอยู่แห่งหนึ่ง ชื่อว่า พุทธโฆสวิหาร เชื่อกันว่าสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ ในคราวที่พระพุทธโฆสไปเยี่ยมประเทศนั้น ปัจจุบันชำรุดหักพัง เหลือซากปรากฏเป็นหลักฐานอยู่

หลักฐานอ้างอิงต่างๆ ข้างฝ่ายพม่า จะตรงกับแห่งอื่นอยู่บ้าง ก็เฉพาะระยะเวลาที่พระพุทธโฆสไปลังกาเท่านั้น (ราวคริสต์ศักราช ๔๐๐ รัชสมัยพระเจ้ามหานาม) นอกนั้นออกจะห่างไกลกันไปคนละเรื่องทีเดียว กัลยาณิศิลาจารึก (Kalyani Inscriptions) ของพระเจ้าธรรมเจติยะ ที่ถือเป็นศิลาจารึกประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่ง (ก.ศ. ๑๔๗๖) ก็มีได้ปรากฏข้อความใดเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้เลย

ศิลาจารึกนั้นมีความว่า พระเจ้าธรรมเจดีย์ ผู้ครองนครพะโค (Pegu) ประเทศพม่า ทรงจัดส่งคณะทูต ๒๐ นายไปรับการอุปสมบทจากคณะสงฆ์ลังกา พิธีอุปสมบทได้ประกอบขึ้นที่สีมากลางแม่น้ำกัลยาณี โดยคณะสงฆ์สำนักมหาวิหาร ครั้นต่อมาพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงให้ผูกพัทธสีมากลางน้ำแห่งหนึ่ง เพื่อให้พระสงฆ์กระทำสังฆกรรม พระราชทานนามตามอย่างลังกาว่า “กัลยาณีสีมา” ในการนี้ทรงให้จารึกเหตุการณ์สำคัญๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ณ ประเทศพม่า เท่าที่จะค้นหาได้ แต่ก็น่าแปลก เหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธโอสถที่ควรจะระบุถึง ก็ไม่ปรากฏในศิลาจารึกเหล่านั้นเลย

ข้าพเจ้าเคยปรารภความข้อนี้ กับท่านลัทธิธิดาสมมหาเถระ นักปราชญ์บาลีชาวลังกาคองค์หนึ่ง เมื่อคราวพบท่านที่วัดชิติก (London Buddhist Vihara) ท่านบอกว่า ถ้ายอมรับกันว่า พระพุทธโอสถเป็นชาวชมพูทวีป ก็อาจเป็นไปได้ที่มีผู้อ้างว่าท่านเป็นชาวพม่า เพราะชมพูทวีปก็กินความไปถึงพม่าด้วย แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่หายแคลงใจอยู่นั่นเอง เพราะตามหลักฐานทางพม่าบ่งว่า พระพุทธโอสถแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลสู่ภาษาพม่า จากคำของพระพุทธโอสถ คำว่าภาษาของตนนั้นก็บ่งชัดอยู่แล้วว่า ภาษามคธหรือภาษาบาลี ใน *มหาวังส* ก็กล่าวว่า ท่านแปลอรรถกถาสิงหลทั้งหมดเป็นภาษามคธเช่นเดียวกัน นอกจากจะคิดว่า พระพุทธโอสถเป็นชาวอินเดียรูปหนึ่ง ชาวพม่าอีกรูปหนึ่ง ซึ่งก็ฟังไม่ขึ้นอีกเหมือนกัน เพราะในหลักฐานนั้น ระบุ *วิสุทฺธิมรรค* ว่าเป็นผลงานของพระพุทธโอสถ (ชาวพม่า)

ท้วย ยิ่งกว่านั้นถ้าเชื่อว่า พระพุทธโอสถเกิดในตระกูลพราหมณ์แล้ว ย่อมจะเป็นชาวพม่าไม่ได้ยุติ เพราะในพม่าหาไม่มีพราหมณ์ไม่

๔. ผลงาน

งานเขียนของพระพุทธโอสถ มิใช่เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ แปลกๆ หากแต่รวบรวมเนื้อหาสาระที่กระจัดกระจายอยู่ตามอรรถกถาสิงหลทั้งหลาย มาแก้ไขตัดตอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น คำว่า แปล หรือ กลับ (ปรีเวเตตวา) ที่ปรากฏในคำของท่าน แสดงว่าท่านแปล กลับหรือแปลถ่ายจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ ตัดตอนส่วนที่พิรุณ ผิดพลาด และไม่ต้องการ เพิ่มเติมที่ขาดตกบกพร่อง พร้อมทั้งสอดแทรกความคิดเห็นแห่งตนเข้าด้วย อย่างที่เรียกว่า “แปลและเรียบเรียง” แม้แต่ปกรณ์ *วิสุทธิมรรค* ที่ว่าท่านแต่งโดยอัตโนมัติ ไม่ได้อาศัยตำรับตำราอะไรเป็นหลัก ก็ยังมีผู้เชื่อว่า ท่านเลียนแบบ *วิมุตติมรรค* (The Path of Freedom) ของพระอุปติสส ที่ พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ แปลเป็นภาษาอังกฤษจากฉบับภาษาจีน (*ต้นฉบับบาลีเพิ่งค้นพบเมื่อเร็วๆ นี้) ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างและแนวการอธิบายเหมือนกับ *วิมุตติมรรค* ถึงจะกล่าวข้างหน้า พระพุทธโอสถเองก็ได้บอกแนวการเขียนของท่านไว้ใน *สมันตปาสาทิกา* ว่า “อาศัยโครงสร้างจากมหาอรรถกถา และไม่ทั้งอรรถที่เป็นสาระ จากอรรถกถาที่สำคัญๆ เช่น *มหาปัจฉริ* และ *กुरुณี* เป็นต้น ทั้งข้อวินิจฉัย

* ต้นฉบับภาษาบาลี ปกรณ์วิมุตติมรรคที่ค้นพบนี้มีอยู่สองฉบับ ฉบับหนึ่งยาว ฉบับหนึ่งสั้น นักปราชญ์บาลีกำลังสอบสวนอยู่ว่าฉบับไหนถูกต้องและสมบูรณ์กว่า คาดว่าทางสมาคมบาลีปกรณ์คงตีพิมพ์เผยแพร่ในอนาคตอันใกล้.

ตกลงของบูรพาจารย์ทั้งหลาย” คำว่า เป็นต้น ในที่นี้ หมายความว่า ยังมีอีกหลายคัมภีร์ที่อาศัยเป็นแนวเทียบเคียง อาทิ สังเขปฐูกถา วินัยฐูกถา อันธกฐูกถา..... ตามที่ท่านอ้างอิงถึงในหน้าหนังสือของท่าน แต่ดูเหมือน มหาอรรถกถา คัมภีร์เดียว ที่พระพุทธโฆสยอมรับว่าถูกต้องกว่าแห่งอื่น รองลงมาคือ มหาปัจจรี และ กุรุนที อาจเป็นเพราะข้อความที่ไม่มีอธิบายไว้ในที่อื่น มีวินัยฉัยไว้พร้อมในมหาอรรถกถา ซึ่งก็คงเล่มใหญ่สมชื่อ ที่ใดปรากฏว่าวินัยฉัยไว้ผิดพลาด ไม่ตรงกับพระบาลีเดิม พระพุทธโฆสก็จะแก้แทนว่า “ตรงนี้น่าเขียนเพลออกไป” ตรงข้ามเกือบไม่มีที่ไหนเลยที่จะเห็นด้วยกับอันธกฐูกถา บางครั้งก็ประณามเอาแรงๆ ว่า “พูดไว้สงเดช” บ้าง (มิชฺฐา วุตฺตํ ทุรวุตฺตํ) “ไม่ตรงกับบาลีอรรถกถา” บ้าง (ปาลิอุฏฺฐกถาสฺส น สเมติ) “เพราะฉะนั้น อย่าไปเชื่อถือ” บ้าง (ตสฺมา น กเหตุพฺพิ)

พระญาณโมลีเถระ ผู้แปล *วิสุทธิมรรค* (The Path of Purification) ได้ให้บัญชีรายชื่อตำราที่แต่งโดยพระพุทธโฆส ทั้งที่ยอมรับกันในวงนักปราชญ์ทั่วไป และยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ดังนี้

ปกรณ์พิเศษ

*[ญาโณทย]

วิสุทธิมรรค

อรรถกถาพระวินัย

สมันตปาสาทิกา

อรรถกถาพระปาฏิโมกข์

กัณฺหาวิตรณิ

* ใน The Path of Purification พระญาณโมลีมิได้ใส่คัมภีร์ญาโณทยด้วย แต่ข้าพเจ้าใส่ไว้ในที่นี้ ตามคัมภีร์มหาวังศ

อรรถกถาพระสูตร

ทิมณิกาย
มัชฌิมนิกาย
สังยุตตนิกาย
อังคุตตรนิกาย

สมังกลวาลาสนี
ปปัญจสูทนี
สารตลปกาสนี
มโนรลปฺรณี

อรรถกถาขุททกนิกาย

ขุททกปาฐ
สุตตนีปาถ
ธัมมปท
ชาดก

ปรมัตถโชติกา
ปรมัตถโชติกา
ธัมมปทกฐกถา
ชาตกกฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรม

ธัมมสังคณี
วิกิณค
กถาวัตถุ
ปุกกถปญญัตติ
ธตฺตกถา
ยวมก
ปฏฐาน

อรรถสาธินี
สัมโมหวินาทนี

ปญฺจอปกรณกฐกถา

ผู้แต่ง *คันถวิงัส* กล่าวว่า อรรถกถา อปทาน ก็เป็นผลงานของท่าน
ด้วย แต่เห็นว่ามีผู้เห็นด้วยเป็นส่วนน้อย จึงไม่ได้ใส่ไว้ ณ ที่นี้

ญาโณทย

กล่าวกันว่า เป็นเล่มแรกและเล่มเดียวที่พระพุทธโฆสแต่งที่
อินเดีย บางท่านว่า *อรรถสาธินี* ด้วย แต่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านเพียง
แต่ปรารภจะแต่งยังมีไต่ลงมือเขียน ทั้งนี้ สืบได้จากคำปรารภใน
อรรถกถานั้นเอง ระบุถึงพระมหาเถระแห่งมหาวิหาร และคัมภีร์
วิสุทฺธิมรรค ด้วย ปกรณ *ญาโณทย* ปัจจุบันสาปสูญหาต้นฉบับไม่ได้

ในลังกา และพบว่า นัยว่ามีต้นฉบับอยู่ในเมืองไทยเรา และเพ็งทิพิมพ์
ในงานฉลองพระชนมพรรษาของสมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทโยมหา
เถระ) วัดสระเกศ ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น ข้าพเจ้าเองยังไม่ได้อ่าน
แม้แต่ตัวเดียว จึงขอผ่านไป ไม่วิจารณ์

วิสุทธิมรรค

ปกรณเล่มแรกที่แต่งในลังกา บรรยายกระทุ้ภาษิตสี่บาท ที่
พระมหาเถระแห่งมหาวิหารตั้งให้ เพื่อทดสอบสติปัญญาความสามารถ
ของท่าน ผลงานชิ้นนี้เองก่อความอัศจรรย์ใจอย่างใหญ่หลวงแก่พระ
มหาเถระแห่งลังกา ถึงกับอุทานว่า ท่านเป็นพระศรีอารยโพรตัตว์
กระทุ้นั้น ที่จริงเป็นภาษิตเทวดาตนหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

อนโต ชญา พหิ ชญา ชญา ย ชญาตา ปชา
ตัม ตัม โคตม ปุณฺณามิ โก อิมํ วิชฺฌเย ชญฺ

“มนุษย์นี้ยังทั้งข้างใน ทั้งข้างนอก ถูกตัวยุ่งพันกันยุ่ง ฉะนั้น
พระโคตม ข้าพเจ้าขอถามท่าน ใครจะสาวเรื่องยุ่งนี้ได้

พระพุทโธส ยกเอาพระพุทโธพจน์ที่ตรัสตอบเทวดามาแก้ว่า

สึเล ปตฺติชยา ย นโร สปลฺลโย จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวํ
อาดาปํ นีปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชญฺ

“คนมีปัญญา มั่นในศีล หมั่นเจริญสมาธิ อบรมปัญญา มี
ความเพียร รู้จักเอาตัวรอด เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย ย่อม
สามารถสาวเรื่องยุ่งนี้ได้”

แล้วแต่งบรรยาย คีล สมาริ ปัญญา โดยพิศดาร ให้ชื่อ
 อย่างไพเราะเพราะพริ้งว่า *วิสุทธิมรรค* แปลว่า ทางแห่งความบริสุทธิ์
 (The Path of Purification) ยอมรับกันว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่ง ในบรรดา
 ผลงานของพระพุทธโฆส พระมหานามเถระกล่าวสรรเสริญไว้ใน
มหาวังส ว่า “*วิสุทธิมรรค* เป็นปกรณเล่มเดียว ที่สรุปพระพุทธพจน์
 ทั้งสามปิฎกไว้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด” นางริส เดวิดส์ (Mrs.
 Rhys Davids) ให้ทัศนะที่น่าฟังว่า “เป็นหนังสือที่แปลกประ-
 หลาด ที่ผู้อ่านจะได้พบบางสิ่งในทุกสิ่ง ในหน้าหน้าหนังสือนี้ คุณ
 เกี่ยวกับบทละคร *ดิไวนา คอมมิเคีย* (Divina Comedia) และบท
 ละครเชกสเปียร์ (Shakespearean Plays) นั่นคือ ให้ความรู้เกี่ยวกับ
 วรรณคดีพระพุทธศาสนา ในยุคก่อนหน้าท่าน เช่น *มิลินทปัญห*
เปฏโกปเทศ อนาคตวงศ์ เป็นต้น” (Afterword to Visuddhimagga
 P.T.S. Edition)

คงได้กล่าวมาแล้ว มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธโฆสแต่ง
วิสุทธิมรรค เลียนแบบ *วิมุตติมรรค* และปกรณอื่นอีกมาก จริงอยู่
 แม้ท่านจะมีได้เอ่ยชื่อ *วิมุตติมรรค* ไว้ ณ ที่ไหนก็ตาม แต่เค้าโครง
 การอธิบายเป็นไปในรูปเดียวกันไม่มีผิด เมื่อ *วิมุตติมรรค* สันนิษฐาน
 กันว่าแต่งที่อินเดีย ก็เลยเหมาเอาว่า ท่านคงได้ศึกษามาแล้วก่อน
 เดินทางไปลังกา ในกัมมัฏฐานนิกาย ตอนอธิบายเรื่องจริยา ๖ ท่าน
 อ้างมตินั้นว่า “*เกจิ ปน จุททส อัจฉนฺติ*” อาจารย์บางพวก ต้อง
 การแยกจริยาเป็น ๑๔ อย่าง พระธรรมपाल ผู้แต่ง *ปรมัตถมัญจุสา*
 อธิบายว่า คำว่า “อาจารย์บางพวก” ในที่นี้ พระพุทธโฆสหมายเอา

พระอุปติสส ผู้แต่ง *วิมุตติมรรค* เป็นจุดใหญ่ เพราะใน *วิมุตติมรรค* กล่าวจรรยาไว้ ๑๔ อย่าง (Introduction of the Path of Freedom)

ในอินทรีนิเทศ ท่านอธิบายความหมายของ อินทรียญฺโฐ ว่า อินทลึงฺกุโจ อินทริยญฺโฐ อินทเทสิตฺตญฺโฐ อินทริยญฺโฐ อินททัญญญฺโฐ อินทริยญฺโฐ อินทสญฺญญฺโฐ อินทริยญฺโฐ อินทขุญญญฺโฐ อินทริยญฺโฐ” คำอธิบายนี้ ก็เอามาจาก *ปาณินีสูตร* ว่า “อินทริยมนุ อินทลึงฺกมนุ อินททญฺญมนุ อินทสญฺญมนุ อินทขุญฺญมนุ อินททตฺตมนุ อิติ วา” (Journal of the Pali Text Society)

อีกประการหนึ่ง ตามประวัติ พระพุทธโฆสได้รับมอบ พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาต่าง ๆ จากพระมหาเถระลังกา ก็ต่อเมื่อแต่งปกรณ์ *วิสุทธิมรรค* เสร็จเรียบร้อยแล้ว แสดงว่า ขณะที่แต่ง ไม่มีคำรับตำราอะไรพอที่จะอาศัยเป็นคู่มือเลย ถ้าเช่นนั้นจริง ข้อความต่าง ๆ ที่ยกมาจากพระไตรปิฎก ตลอดทั้งอรรถกถาที่อ้างถึง เช่น *สุตตันตปิฎก* *มัชฌิมปิฎก* *สังยุตตปิฎก* *อังคุตตรปิฎก* *อภิธรรมปิฎก* *วินยปิฎก* พระพุทธโฆสไปเอามาจากไหน

อย่างไรก็ตาม พระพุทธโฆสคงภูมิใจในผลงานชิ้นนี้ไม่น้อย ท่านมักจะอ้างถึงอยู่เสมอในอรรถกถาที่แต่งชุดหลัง ๆ เมื่อถึงตอนอธิบายเรื่องใดที่เคยกล่าวไว้แล้วใน *วิสุทธิมรรค* ท่านก็จะเลี่ยงไม่อธิบายซ้ำ พร้อมทั้งบอกให้ผู้อ่านไปค้นรายละเอียดเอาเอง แต่การอ้างอิงนี้เหมือนกันได้ก่อความยุ่งยากสับสนแก่นักปราชญ์รุ่นหลัง จนไม่สามารถจะวินิจฉัยได้ว่า เล่มไหนแต่งก่อนแต่งหลังกันแน่ ด้วยต่างก็

อ้างถึงกันและกันเช่น *สมันตปาสาทิกา* อ้าง *อรรถสาลินี* *อรรถสาลินี*
อ้าง *สมันตปาสาทิกา* เป็นต้น

สมันตปาสาทิกา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก แต่งตามคำเชิญของพระเถระรูปหนึ่ง
นามว่า พุทธสิริ ขณะแต่งหนังสือนี้ พักอยู่ที่ตึกซึ่งอุปาสกมหานิกม
สร้างถวาย ตั้งอยู่ด้านทิศทักษิณแห่งมหาวิหาร ณ เมืองอนูราชปุระ
พระพุทโธสเป็นผู้ที่เข้าใจสรรพคำที่ไพเราะเพราะพริ้งมาตั้งชื่อหนังสือ
ของท่านทั้ง ๆ ที่บางชื่อก็ไม่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระในหนังสือนั้นเลย
จากคำสรุปท้ายเล่ม บอกให้เราทราบว่าเหตุที่ตั้งชื่อ *สมันตปาสาทิกา*
เพราะก่อให้เกิดความเลื่อมใสรอบด้าน ไพเราะงดงาม ด้วยอรรถพญ
ชนะหาพิรุณที่ตีบมิได้ พร้อมทั้งทำนายไว้ว่าใครได้อ่านแล้วจะไม่ตกใจ
เป็นไม่มี ซึ่งก็เป็นปกติวิสัยของพระพุทโธส ที่ชอบยกความสามารถ
ของตนไว้ในผลงานทุกเล่ม ด้วยเหตุนี้เหมือนกัน นักปราชญ์ตะวันตก
หลายท่าน จึงไม่แน่ใจว่า *ปรมัตถโชติกา อรรถกถาพุทธกนิยาย*
(ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า)เป็นฝีมือของท่าน เพราะขึ้นอรัมภบท กียอม
รับความ อ่อนแอของตน แล้วว่าไม่รู้ซึ่งถึง พระพุทธพจน์ อันไม่ใช่คุณ
ลักษณะของพระเถระเช่นพระพุทโธสเลย

จาก *สมันตปาสาทิกา*นี้เหมือนกัน เราได้ทราบว่า พระพุทโธส
เรียนอรรถกถาสืบหลังจากพระเถระองค์หนึ่ง นามพุทธมิตต และเริ่ม
แต่งอรรถกถาเล่มนี้ในปีที่ ๒๑ รัชสมัยของพระเจ้าสิริวิลาส (คือพระ
เจ้ามหานาม) แต่งเสร็จในปีต่อมา พระเจ้ามหานามครองรัชย์ ๒๒ ปี

(* จาก ค.ศ. ๔๑๙—๔๓๑ บางแห่ง ๔๑๒—๔๓๔) เพราะฉะนั้นสรุปได้ว่า แท้ในปี ค.ศ. ๔๒๙—๔๓๐ การแสดงออกซึ่งความปรีติปราโมทย์ที่สามารถแต่ง *สมันตปาสาทิกา* เสร็จ โดยปราศจากอุปสรรคขัดข้องใด ๆ “ในเมื่อบ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะคับขัน” สื่อแสดงถึงสถานการณ์ทางการเมือง ประเทศลังกาขณะนั้น ซึ่งตรงกับคัมภีร์ *มหาวังส* ว่า พอพระเจ้ามหายานามสวรรคต ประเทศลังกาก็ถูกพวกทมิฬรุกรานและครอบครองเป็นเวลา ๒ ปี

กัณฑ์ชีวิต

อรรถกถาวินัยอีกเล่มหนึ่ง เฉพาะส่วนภิกขุปาฏิโมกข์ แต่งตามคำเชิญของพระโสณเถระ ชำความกับ *สมันตปาสาทิกา* ข้าพเจ้าก็ยังไม่ได้ออกว่า ทำไมพระพุทธโฆสจึงเขียนเรื่องเดียวกันซ้ำสองครั้ง จะว่าเพื่อนสนับสนุนข้อความที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ใน *สมันตปาสาทิกา* ให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นหรือ ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ ในเมื่อตัวท่านก็บอกแล้วว่า *สมันตปาสาทิกา* ของท่านนั้น ถูกต้องทั้งอรรถพยัญชนะ สมบูรณ์ทุกแง่ทุกมุมแล้ว เมื่ออ่านโดยตลอดแล้ว จะเห็นว่าถ้อยคำสำนวนใน *กัณฑ์ชีวิต* ออกจะด้อยกว่าเสียด้วยซ้ำ นอกจากจะเข้าใจว่า ท่านแต่งสรุปใจความใน *สมันตปาสาทิกา* ให้เป็นที่เข้าใจง่าย ซึ่งก็เป็นเช่นนั้น ตอนไหนที่จะต้องวิจารณ์มาก ท่านก็บอกให้ย้อนไปดูรายละเอียดที่ *สมันตปาสาทิกา* ทุกที

* มีบางท่านทักว่า เมื่อเขียนให้คนไทยอ่าน ก็น่าจะใช้พุทธศักราชแทนคริสต์ศักราช ที่ข้าพเจ้ายังขึ้นใช้ ค.ศ. อยู่ ก็ด้วยมคิจ้างเรากับฝรั่งยังไม่ลงรอยกัน นักปราชญ์ตะวันตกส่วนใหญ่ อาทิ วิลเลียม ไกเกอร์ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก่อนพระเชษฐาเกิด ๔๘๐ ปี ข้างเราถือว่าเสด็จดับขันธก่อนคริสต์สมภพ ๕๔๐ ปี ท่านผู้อ่านเรื่องข้างฝ่ายไหน ก็เอา ค.ศ. นั้นไปลบ พ.ศ. ปัจจุบัน เพื่อทราบปี พ.ศ. ที่แน่นอนเถิด

ต้นฉบับไม่มีหน้านี้

ต้นฉบับไม่มีหน้านี้

ต้นฉบับไม่มีหน้านี้

ต้นฉบับไม่มีหน้านี้

หมายที่แน่นอนขึ้น (๑) *อุปนิภิตตัม* แยกศัพท์ *อุป*=ใกล้+*นิภิตต*=เก็บไว้ วางไว้ รวมกันแปลว่า “วางไว้ใกล้ๆ” หรือ “นำเข้าไปวางไว้” (๒) *สาทิเยยุ* แยกศัพท์ *ส*=ตน+*อาทิเยยุ*=พึงถือเอา รวมกันแปลว่า “พึงถือเอามาเพื่อตน” หรือ “ถือเอาเป็นกรรมสิทธิ์” เพราะฉะนั้น สิกขาบทนี้ จึงควรแปลเสียใหม่ว่า “อนึ่งภิกษุใด รับกัฏฐิ ให้คนอื่นรับกัฏฐิ ซึ่งทองและเงิน หรือถือเอาทองและเงินที่เขาวางไว้ใกล้ๆ เพื่อตน เป็นนิสสัคคียะ ปาจิตตีย์” การแปลเช่นนั้นนอกจากจะไม่ผิดหลักไวยากรณ์แล้ว ยังไม่ผิดจากหลักฐานว่าด้วยสมมุติฐานของอาบัติแม้แต่อย่างใดด้วย ได้ทราบว่า สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) เดชะ) วัดมหาธาตุ เคยท้วงว่าสิกขาบทนี้แปลกันมาผิดๆ แต่ท่านจะวินิจฉัยไว้โดยละเอียดที่ไหนหรือไม่นี้ ข้าพเจ้าไม่ทราบ ถ้าหากท่านผู้ใดจะกล่าวหาว่าข้าพเจ้าอุทรทำสิ่งที่ถูกต้องอยู่แล้วให้ผิด ข้าพเจ้าขอเรียนว่า อย่างน้อยก็มีผู้คิดอย่างนี้มาแล้วท่านหนึ่ง คือสมเด็จพระ ผู้เป็นปราชญ์รูปนั้น

อรรถกถาในกายทั้งสี่

๑. *สุมังกลวิลาสินี* อรรถกถาที่ชนิกาย ชื่อเพราะพริ้งอีกเหมือนกัน ถ้าจะแปลตามใจก็อยากจะแปลว่า “งามยังเป็นมิ่งขวัญ” ซึ่งก็คงหมายถึงงามด้วยรสด้วยร่ายกรอง ถูกต้องไร้พริ้งนั่นเอง อรรถกถา^{นี้} พระทราฐานาคเถระ เป็นผู้สนับสนุนให้แต่ง ท่านรูปนี้อยู่ที่วัดสุมังกล (สุมังกลบริเวณ) บางทีอาจด้วยชื่อบริเวณนี้ก็ได้ ที่ท่านพระพุทฺธโฆส เอามาตั้งชื่อหนังสือ ถ้าเช่นนั้นก็ควรแปลเสียใหม่ว่า “อรรถกถาอันประดับสุมังกลบริเวณให้งดงาม” อะไรทำนองนั้น

๒. *ปปัญจสูทนี* อรรถกถาัมชฌมินิกาย แต่งตามคำเชิญของ พระพุทธมิตต ผู้เคยอยู่ร่วมกันมาที่มยุรสุตตปฏิกูณะ รูปประโยคบาลี ตอนนี้นำพิจารณาอยู่ ดังนี้ “อายาจิโต สุมคินา เถเรน ภทฺทนุต- พุทฺทมิตฺเตน ปุพฺเพ มยุรสุตตปฏิกูณมฺหิ สทฺธิ วสนฺเตน แปลว่า พระสมุทติเถระ ผู้เคยอยู่ร่วมกับพระพุทธมิตตเถระ ที่มยุรสุตตปฏิกูณะ เชิญให้แต่ง” ก็น่าจะได้ (เพราะ “สทฺธิ” ขวนให้โยงความกับ “ภทฺทนุตพุทฺทมิตฺเตน” ตติยาวิภक्ति ซึ่งจะพบคู่กันเสมอ ตามหลัก ไวยากรณ์) ถ้าสมมติว่าเป็นไปได้ ไม่ใช่ข้าพเจ้าคิดมากไป คน สันนิษฐานให้แต่งหนังสือเล่มนี้ก็กลายเป็นคนละคนไป ดร. ทัตท์ แบล ชื่ออรรถกถาเล่มนี้ว่า “หนังสือผลาญความยุ่งยากของโลก” พังคู เข้าที่ตี *ปปัญจ* นอกจากหมายถึงสิ่งที่ก่อความยุ่งยากแล้ว ยังแปลว่า ความยียายดล่ำช้า ของกาลเวลาได้อีกด้วย *สูทนี* หมายถึงการหลั่งไหลออก ก็ได้ ฉะนั้นชื่อนี้ ลองแปลว่า “หนังสือที่ออกมาอย่างเชื่องช้า” ก็เห็นจะได้ แต่คงไม่เข้าที่ เพียงแต่แปลตามตัวอักษรเท่านั้น (เพราะเห็นว่าแต่ละชื่อเพราะ ๆ ทั้งนั้น) ส่วนความมุ่งหมายที่ให้ชื่อนี้เป็นอย่างไร นอกจากพระพุทธโฆส คงไม่มีใครล่วงรู้ได้

๓. *สารัตถอปกาสินี* อรรถกถาสังยุตตินิกาย แปลตามตัวว่า “อรรถกถาชี้แจงอรรถอันเป็นแก่นแท้” แต่งตามคำเชิญของพระ โชติปาละ มีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นรูปเดียวกับพระเถระที่ปรากฏชื่อ อยู่ในนิคมคาคา *มโนรทปฺรณี* ว่า เคยอยู่ร่วมกับพระพุทธโฆสที่ กัญจิปุระตอนใต้ของอินเดีย

๔. *มโนรทปฺรณี* อรรถกถาอังคุตตรนิกาย แต่งตามคำเชิญของพระชีวกเถระจากคำแปลชื่อ “*สมปฺรารณนา*” นำให้สันนิษฐานว่า

พระพุทธโฆสคงตั้งใจเขียนอรรถกถาเพียงสี่นิกายเท่านั้น อรรถกถาอังคุตตรนิกายนี้เป็นเล่มสุดท้าย และก็สมปวารณาแล้ว ถ้าจริงตามสันนิษฐานนี้ ก็ไม่ควรจะเถียงกันให้เสียเวลาว่า อรรถกถาขุททกนิกายทั้งสาม คือ *ธัมมปทัฏฐกถา* *ชาตกัฏฐกถา* และ *ปรมัตถโชติกา* ใช่ว่าผลงานของพระพุทธโฆสหรือไม่

ชาตกัฏฐกถา

ไม่ระบุนิยามผู้แต่งไว้ เหมือนอรรถกถาอื่น แต่เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสแต่ง วิลเลียม เกรียร์สัน สันนิษฐานว่าคงแต่งก่อน *ธัมมปทัฏฐกถา* ในที่นี้ระบุนามพระเถระผู้เชิญให้แต่งสามรูป คือ พระอัทธทัสสี พระพุทธมิตต พระพุทธเทว รูปหลังนี้นัยว่า เป็นพระนิกายมหิงสกะ การที่พระพุทธโฆสร่วมงานกับพระพุทธเทวได้แสดงว่า คงไม่มีการรังเกียจกันในเรื่องนิกายในยุคของท่าน

ปรมัตถโชติกา

แปลตามศัพท์ว่า “อรรถกถาส่องอรรถอันยิ่งยวด” การตั้งชื่อเช่นนี้ อาจเป็นความรู้สึกของผู้แต่งว่าเป็นงานที่ยากยิ่ง ดังในคำปรารภนั้นก็ได้อรรถกถาให้พรรณนาขุททกปาฐและสุตตนิปาต ให้ชื่อเดียวกันทั้งสองเล่ม หลายท่านไม่ปักใจเชื่อว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆส อ้างหลักฐานดังต่อไปนี้

๑. ปกรณ์ทุกเล่มที่พระพุทธโฆสแต่ง จะต้องเอ่ยนามพระเถระรูปใดรูปหนึ่งผู้สนับสนุนให้แต่งเสมอ แต่ใน *ปรมัตถโชติกา* หามีการอ้างนามท่านผู้ใดไม่

๒. ปณามคาถา ก็แปลกกว่าที่เคย ผู้แต่งกล่าวว่า “เพราะเหตุที่ขุททกนิกายลี้ล้าคัมภีรภาพ จึงเป็นการยากยิ่ง ที่คนไม่รู้ซึ่งถึงพระศาสนา เช่นข้าพเจ้าจะพรรณนาได้ (ขุททกานํ คมฺภีรฺตฺตาทิกญฺจาปี อติทฺถกฺกรา วณฺณนา มาทีเสเนว อจาเรนฺเตน สาสนํ) การยอมรับว่าตนไร้สมรรถภาพเช่นนี้ ดูไม่ใช่ปกติวิสัยของพระอรรคกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่เช่นพระพุทธโฆส วิสฺสุทฺธิมรรค สมันตปาสาทิกา อັถตฺตาสาลินี ฯลฯ ล้วนพินเพื่อยากกว่านี้หลายเท่า ไฉนไม่ปรากฏคำสารภาพเช่นนี้

๓. สำนวนลีลาการเขียน แปลงจากคัมภีร์อื่น ๆ ตอนอธิบายรัตนสูตร ท่านผู้แต่งยกมติของอาจารย์สองพวกว่า พวกหนึ่งกล่าวว่า ห้าคาถาแรกเท่านั้น เป็นพุทธภาษิต นอกนั้นเป็นของพระอานนท์ อีกพวกหนึ่งว่า พุทธภาษิตทั้งหมด เสร็จแล้วผู้แต่งสรุปว่า “จะอย่างไรก็ตามเกิด จะมามีวพิจารณาเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ให้เสียประโยชน์ทำไม เป็นอันว่าข้าพเจ้าจะพรรณนาหมดทั้งสูตรก็แล้วกัน” (ยถา ตถาวา โหตุ กิณฺโน อิมาย อปริกฺขาย ปริตฺตาย สพฺพถาปี เอตฺตฺสฺสรัตนํ สุตฺตํ สุตฺสํ กิรฺสฺสํ สามตฺตวณฺณนํ) การพูดคัตบทไม่แสดงความคิดเห็นใด ๆ เช่นนี้ ออกจะแปลกสำหรับพระพุทธโฆส

๔. รัตนสูตร มงคลสูตร และเมตตสูตร อธิบายไว้อย่างละเอียดทั้งสองเล่ม ถ้าคนเดียวกันเขียน ก็ไม่น่าจะซ้ำกันโดยไม่จำเป็น

๕. ในอรรถกถาสุตตนิပါတ ผู้แต่งขอให้ผู้อ่านไปเปิดดูรายละเอียดเกี่ยวกับอาการ ๓๒ ที่ วิสฺสุทฺธิมรรค แต่ขณะเดียวกัน ราย

ละเอียดทั้งกล่าวก็มีอยู่ในขุททกปาฐเหมือนกัน ถ้าผู้เขียน *วิสุทธิมรรค* กับผู้เขียน *อรรถกถาขุททกปาฐ* เป็นคนเดียวกันทำไมไม่อ้างถึง *วิสุทธิมรรค* ดังที่สุตตนิปาตอ้างถึง

๖. ทำนองเดียวกัน ใน *อรรถกถาสุตตนิปาต* ได้อ้างถึงรายละเอียดของคำว่า *เอวมเม สุตํ วัไโน ปญฺญอสฺส* นี้ แต่รายละเอียดทั้งกล่าวนี้มีอยู่ที่ *ขุททกปาฐ*

หลักฐานที่รวบรวมมานี้ ล้วนมีเหตุผลพอฟังได้ทั้งนั้น ผิดถูกอย่างไรฝากไว้กับดุลยพินิจของปัญญาชนทั้งหลาย แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าท่านจะลองเปิดดูหน้าสุดท้ายของ *อรรถกถา* ที่กล่าวถึงอยู่นี้ ก็จะทำให้แปลกใจที่ได้พบนามพระพุทโธสมพร้อมทั้งคำ “*อวดอ้าง*” ดังที่ปรากฏในที่อื่นว่า “*อรรถกถาขุททกปาฐ* แต่งโดยพระเถระ ที่บรรดาครูทั้งหลายขนานนามให้ว่า *พุทโธสม* ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ ความบริสุทธิ์ ศรัทธา ปัญญา และความเพียร เป็นยอด.....ผู้มอญภาพแห่งความรู้อันไม่ขัดข้องในคำสอนของพระศาสดา คือพระ *ไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา....*” ดูเอาเถิด คำขึ้นต้น กับคำลงท้ายขัดแย้งกันอยู่เช่นนั้น หรือท่านผู้อ่านจะเห็นอย่างไร

ธัมมปทัฏฐกถา

อรรถกถา พรรณนาคาถาพระธรรมบท บอกบุคคล สถานที่ที่พระพุทโธเจ้าตรัสเทศนาคาถาเหล่านี้ไว้เสร็จ ตลอดถึงผลได้ (ไม่มีผลเสีย) และเล่ากันสาวยปลายเหตุไว้อย่างละเอียดลออ เหมือนกับไปเห็นมาด้วยตนเอง ดูจะเป็นคัมภีร์เดียวที่ง่ายที่สุดในบรรดาหนังสือของ

พระพุทธโฆส จนบัดนี้ ข้าพเจ้ายังไม่ลืมที่เคยกล่าวหาว่าพระพุทธโฆส เป็นยอตนกโกหก ที่ชอบใส่คำว่า “สัตว์แปดหมื่นสี่พันได้บรรลุธรรม” ทุกครั้งที่พระพุทธเจ้าเทศน์จบแต่ละคาถา และ “โจรห้าร้อย, พ่อค้าห้าร้อย, ภิกษุห้าร้อย, บริวารห้าร้อย.....” ทุกครั้งที่พูดถึงจำนวน เนื่องจากไม่รู้ว่าเป็นสำนวนภาษาใช้แทนคำว่า “มาก” จากคำปรารภของท่าน อรรถกถาเล่มนี้ ท่านแปลจากต้นฉบับภาษาสิงหล ตามคำขอร้องของพระกุมารกัสสป มีผู้วิจารณ์กันมากกว่า ไม่ใช่ผลงานของพระพุทธโฆส เพราะสำนวนผิดกับอรรถกถาเล่มอื่น ดร. มาลาลา-เชเกร่า (G.P. Malalasekera) กล่าวว่าข้อนี้ไม่สำคัญ เพราะเมื่อต่างเรื่องสำนวนก็อาจต่างกันได้เป็นธรรมดา (Pali Literature of Ceylon) ตามนิคมคาถา หนังสือเล่มนี้แต่งเสร็จในรัชกาลพระเจ้าสิริกุกกะ พระเจ้าสิริกุกกะ ก็ได้แก่พระเจ้าสิรินิवासหรือมหานามนั่นเอง ซึ่งก็เป็นสมัยที่พระพุทธโฆสทำงานแปลหนังสืออยู่ที่ลังกา

อรรถกถาพระอภิธรรม

พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ ได้รวมอธิบายไว้ในอรรถกถาสามเล่ม คือ *อรรถสาลินี สัมโมหวิโนทนี* และ *ปัญจปรกณฎฐกถา* เล่มแรก บรรยายธัมมสังคณี เล่มที่สอง บรรยายวิภังค ส่วนเล่มสุดท้าย บรรยาย ๕ ปกรณ์ที่เหลือ คือ กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ธาตุกถา ยมก บัญฐาน ทั้งหมดแต่งตามคำเชิญของพระเถระ นามพระพุทธโฆสเช่นเดียวกับท่าน แต่งที่มหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ *สัมโมหวิโนทนี* จะให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในลังกามากกว่าอีกสองเล่ม และเชื่อว่าดีกว่าด้วย

๕. ความผิดพลาดของพระพุทธโอส

ฟังดูออกจะมหัศจรรย์ไม่น้อย ที่ปรากฏว่ามีผู้เก่งกาจถึงขนาดจับความผิดของนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ท่านนี้ อย่างไรก็ตาม “สี่เท่าก้าวอย่างยังพลั้งพลาด ปราชญ์ก็ปราชญ์บางครั้งยังถล่ำ” ความผิดเป็นสมบัติอันหนึ่งของมนุษย์คู่กับความถูก พระอรหันต์เองก็ยังมีพลาดหากแต่ความพลาดพลั้งของท่านเป็นเพียงกิรยา หาบอกเจตนาเข้าช่วยไม่ พระพุทธโอสคงอยู่ในกฎแห่งความผิดและความถูกของมนุษย์เช่นเดียวกัน เพราะเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ฉะนั้นในที่นี้จะขอยกเอาข้อผิดพลาดลงอย่างทีนักปราชญ์บางท่านค้นพบมาเสนอ พระพุทธโอสผิดหรือผู้วิจารณ์ผิด เพราะไปหาว่าท่านผิดเข้า ก็แล้วแต่ท่านจะวินิจฉัย

๑. คำว่า “โทลีนา รตุติ” ใน *สุมังกลวिलाสิ* พระพุทธโอสให้ความหมายว่า “ราตรี ปราศจากโทษ” (โทลีนาติ โทสาปคตา) ดร. อาทิกกรมกล่าวไว้ว่า ที่ถูกคำว่า “โทลีนา” มาจากคำสันสกฤตว่า “ชฺโยตฺ-ลีนา” ที่แปลว่า แสงจันทร์ (ความจริงก็ไม่น่าจะถือเป็นผิด นอกจากแสงจันทร์แล้ว คำนี้ เซอร์ มอเนียร์ วิลเลียมส์ แปลว่า แสงสว่าง (light) วิเศษ (Splendour) (Sanskrit English Dictionary by Sir M. Monier-Williams) เฟื่องทางความหมาย คตินที่มีแสงจันทร์ ก็คือคตินที่มีแสงสว่างเป็นพิเศษ ปราศจากโทษคือความมืดนั่นเอง)

๒. “มกุขลิ” นามของเจ้าลัทธิคนหนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้า พระพุทธโอสว่า ย่อมาจาก “มา ขลิ” (อย่าพลาดนะ) เรื่องมีว่าแรกเริ่มเดิมที ศาสดาคนนี้เป็นทาสบุคลอื่น วันหนึ่งกำลังแบกไห

เนยใสเดินไปบนทางที่ลื่นเฉอะแฉะ นายสั่งกำชับว่า “อย่าพลัดนะ” แต่ก็พลัดล้มทำให้เนยใสแตกจนได้ ด้วยกลัวนาย เขาได้วิ่งหลบหนีไป ภายหลังกลายเป็นอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงเข้า จึงได้ชื่อว่า มกขลิ เขาว่าที่ถูกเป็น *มาสกกริน* แปลว่าผู้หามล่ำไผ่

๓. ใน *สมันตปาสาทิกา* ได้ให้บัญชีรายชื่อพระเถระผู้รักษาวงศ์พระวินัยสืบต่อกันมาแต่ยุคพระมหินทเถระ จนถึงสมัยปัจจุบัน (ขาวขุชุตตนา) คือสมัยพระพุทธโฆส ตามรายชื่อนี้ไม่มีแม้แต่รูปเดียวที่มีชีวิตอยู่ถัดจากคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ลงมา ทั้ง ๆ ที่พระพุทธโฆสเขียนตำราในยุศตวรรษที่ ๕

๔. “อุปาทินนกสังขาร” “อนุอุปาทินนกสังขาร” พระพุทธโฆสให้ความหมายว่าสังขารมีใจครอง และสังขารไม่มีใจครอง อธิบายว่า ต้นไม้เป็นต้น เป็นอนุอุปาทินนกสังขาร สังขารไม่มีใจครอง นายพร รัตนสุวรรณ แย้งว่า มตินี้ผิดหลักพระพุทธพจน์ที่ว่า “มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา = วิญญานเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง” เมื่อถือว่าสิ่งทั้งปวงมีวิญญานก็ย่อมครอบคลุมไปถึงทั้งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต เช่นก้อนอิฐก้อนหินด้วย มติต้นไม้มไม่มีวิญญาน แย้งกฎปฏิบัติสมุปฺบาทว่า “วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดนามและรูป” นับเป็นอุปสรรคสำคัญที่กีดขวางไม่ให้เข้าใจแจ่มแจ้งถึงสภาพของวิญญาน (ดูรายละเอียดที่ พุทธปรัชญา โดย พร รัตนสุวรรณ)

๕. เรื่องกรรม พระพุทธโฆสถือเอาเรื่องชวนจิตแรกเป็นหลัก วิวินิจฉัยระยะเวลาของการให้ผลของกรรม เช่นว่า “กรรมที่ทำในขณะ

แรก ย่อมให้ผลในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้แล้ว กรรมนั้นเป็นอโหสิกรรม” การถือหลักเช่นนี้ แยกกับพระพุทธประสงค์ที่ทรงถือเอากิเลสเป็นหลักว่า “กรรมทุกอย่างที่ทำลงไปแล้ว ในเมื่อยังมีกิเลสอยู่ กรรมนั้นย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่ชาตินี้ ก็ชาติหน้า หรือชาติต่อๆ ไป” การที่กรรมจะเป็นอโหสิกรรมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการละกิเลสอันเป็นเหตุของกรรมนั้นๆ ไม่ใช่อยู่ที่เวลา (ดู พุทธวิทยา โดย พร รัตนสุวรรณ)

๖. “हत्यวัตถุ” พระพุทธโสมสแปลว่า วัตถุคือหัวใจ อธิบายว่า หัวใจเป็นก้อนเนื้ออยู่ ณ ทรวงอกข้างซ้าย เป็นที่ตั้งของมนวิญญาณโดยวิญญาณอาศัยอยู่ในน้ำเลี้ยง หรือโลหิตที่หัวใจทำหน้าที่สูบฉีดไปเลี้ยงเซลล์ต่างๆ ทางแพทย์พิสูจน์ได้ว่า เมื่อชีวิตแรกเกิดใหม่ๆ ท่อนหัวใจโตกว่าส่วนอื่น แสดงว่าสมองเจริญก่อนอวัยวะส่วนอื่น ซึ่งในขณะนี้หัวใจยังคันไม่พบ เมื่อทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า “กายทสก คือ กายประสาท และวัตถุทสก คือ หทัยวัตถุ เกิดพร้อมกันตั้งแต่วิญญาณปฏิสนธิแล้ว” จึงควรลงมติได้ว่า หทัยวัตถุก็คือสมองนั่นเอง หาใช่หัวใจไม่ (พุทธวิทยา)

๗. “วิญญาณ” พระพุทธโสมสแปลว่า สภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ พร รัตนสุวรรณ กล่าวว่า การจำกัดความเพียงเท่านี้ ทำให้เข้าใจสภาพของวิญญาณไม่เพียงพอ เพราะสัตว์แรกปฏิสนธิก็กล่าวว่า มีวิญญาณอยู่พร้อมแล้ว แต่ขณะนั้น ก็หารู้อารมณ์อะไรๆ ไม่ (พุทธปรัชญา)

๘. “อุปนิภิจิตตํ วา สาทิเยยุ” สิกขาบทที่ ๘ โกสิยวรรค นิสสัคคีย์ ปาจิตติยฺ พระพุทธโฆสแปลว่า ภิกษุยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ ต้องนิสสัคคีย์ ปาจิตติยฺ พิจารณาตามสมุฏฐานของอาบัติ ๖ แล้ว อาบัติจะเกิดทางใจอย่างเดียวไม่ได้ จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่ภิกษุจะต้องอาบัติเพียงใจคิกคยินติ (ดูตอนอธิบาย กังขาวิตรณฺ์ ที่ผ่านมาแล้ว)

๙. ใน *วิสุทธิมรรค* พระพุทธโฆส ระบุเมืองปาตลีบุตรว่าเป็นเมืองท่า ในเมื่อความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ (ดูตอนปัญหาเรื่องชาติภูมิของพระพุทธโฆส—ความเห็นของ ดร. ตัทธ)

เท่าที่รวบรวมมานี้ เป็นเพียงความคิดเห็นส่วนน้อยที่บางท่านคัดค้านทั่วถึงไว้ ความจริงอาจจะมีมากกว่านี้ หากแต่ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสประมวลมาได้หมด เนื่องจากตำรับตำราอุเทศยังไม่เพียงพอ แม้บางแห่งจะค้นพบด้วยตนเองว่า น่าจะเป็นความผิดพลาดของท่าน แต่เกรงว่า ญาณปัญญาของข้าพเจ้ายังไม่แก่กล้าพอที่จะตัดสินได้ถึงขั้นนี้ จึงขอพิจารณาสอบสวนโดยถี่ถ้วนก่อน แล้วจะเสนอให้ทราบเมื่อมีโอกาส ในขั้นนี้จึงเพียงแต่ให้ท่านผู้ใดการศึกษาทั้งหลายทราบข้อคิดเห็นบางประการของนักปราชญ์อื่นๆ ว่า มีปฏิกิริยาต่อผลงานของพระพุทธโฆสอย่างไรบ้าง ข้าพเจ้าก็ได้แต่หวังว่า ท่านผู้แสดงความคิดเห็นขัดแย้งที่ระบุนามมานี้ คงไม่ถูกกล่าวหาว่า เป็นมิฉนาทวิภูริ หรือคัดค้านพระคัมภีร์ให้เขวอะไรทำนองนั้นเป็นแน่ หากผู้ใดศึกษาหวังข้อเท็จจริงและเนื้อแท้ของธรรมะ จะมิว่าถือคติว่า อะไรในคัมภีร์

ถูกต้องหมด คุณอกจะเป็นการเกิดตำราเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ไป การถือ
เช่นนั้นนอกจากจะเป็นผ้าพรางตาให้หลงผิดตามตำราได้ง่ายๆ อันมิใช่
วิสัยของนักศึกษาที่แท้จริง ยังค้านกับหลักพระพุทธพจน์ในกาลามสูตร
อีกด้วย

ข้อขัดแย้งดังกล่าวข้างต้นนี้ บางข้ออาจจะไม่ผิดโดยสิ้นเชิงที่
เดียว หากแต่ความคิดเห็นไม่ตรงกันบางแง่บางมุมเท่านั้นเอง กระนั้น
ก็ควรจะรับฟังไว้บ้าง อย่างไรก็ตาม เมื่อนึกถึงผลงานอันใหญ่ยิ่งมหา
ศาลของพระพุทธโฆส ความผิดพลาดเล็กๆ น้อยๆ ที่ปรากฏ ก็เป็น
เพียงหยดหมึกหยดเดียวในห้วงมรรณพอันกว้างใหญ่ไพศาล หาได้
ทำให้ความเป็นปราชญ์ของท่านด้อยศักดิ์ศรีลงแต่ประการใดไม่ ตรง
ข้าม เมื่อเทียบกับพระอรรถกถาจารย์รูปอื่นๆ ในยุคเดียวกัน และยุค
ต่อมา เช่นพระพุทธทศต พระมหานาม พระธรรมปาล จะมองเห็น
อัจฉริยภาพของท่านพระพุทธโฆสเด่นชัดเหนือกว่ารูปใดสิ้น

ข้าพเจ้าขอแนะนำการพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ นามว่าพุทธโฆส
รูปนี้ ผู้เป็นคูประที่ป่องจรโลงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองมา
ตราบเท่าทุกวันนี้

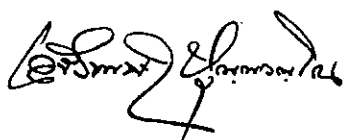
พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณณโณ

Trinity College Cambridge

หน้าว่าง

ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร

เหตุยัสฺตรนี้ ดร. โรเบิร์ต เอกเซลล์ กับ ป. มุขนาก ร่วมกัน
เขียน ข้าพเจ้ามีส่วนช่วยเพียงถอดสันสกฤตเป็นบาลีและ
แปลเป็นไทย ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับ
ปฐมฤกษ์ ฉบับอธิบายเป็นอังกฤษล้วน เลขลงพิมพ์ใน News
Bulletin ของ World Fellowship of Buddhists และ
Wisdom Gone Beyond ของ Social Science
Associaton Press การตีพิมพ์ครั้งนี้ ได้คัดพากษ์ภาษาบาลี
สันสกฤตและอังกฤษออก เหตุยัสฺตรเป็นสูตรสำคัญที่ฝ่าย
มหายานนับถือว่าลึกลับยิ่งนัก เช่นเดียวกับมหาสติปัฏฐาน
สูตรของฝ่ายเถรวาท จึงสมควรที่เราจักได้ศึกษากันบ้าง เท่าที่
แล้วๆ มาเราให้ความสำคัญแก่คำสอนฝ่ายมหายานกันน้อยนัก
เพราะโลกใจแคบถือลัทธิทิภาชระมาคอยู่หัว ที่เขาเรียกเราว่า
หินยาน ชานเล็ก ๆ แคบ ๆ คูก็เหมาะสมแล้ว

ความนำ

หฤทัยสูตร เป็นพระสูตรฝ่ายมหายานแห่งคัมภีร์สันสกฤต ฉบับใหญ่ชื่อว่า **ปรัชญาปารมิตา** ซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในประเทศอินเดีย แถบตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕ พระนาการชุนผู้เป็นเจ้าของลัทธิศูนยวาท (หลักของศูนยตา) ได้พรรณานำเนื้อหาธรรมะของ **คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา** นี้ไว้อย่างละเอียด และท่านก็ได้ใช้หลักของศูนยตานี้ในการดำเนินทางสายกลางระหว่างทัศนคติรุนแรงทั้งสองฝ่าย เหล่าสาวกของนิกายที่พระนาการชุนตั้งขึ้นนี้เรียกกันว่า **มัธยมิกะ** หรือแปลว่า ผู้ดำเนินตามทางสายกลาง นั่นเอง

ตามเรื่องปรัมปราที่เล่าสืบเนื่องกันต่อ ๆ มานี้มีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศนา **ปรัชญาปารมิตาสูตร** นี้แก่บรรดานาคทั้งหลาย ผู้ซึ่งได้ถือนอมรรักษาพระสูตรนี้ไว้ในห้วงทะเลสาบลึก ต่อมาพระนาการชุนได้นำพระสูตรนี้มาเผยแผ่ในมนุษยโลก หลังจากที่ได้รับการเทศนาโปรดจากพระยานาค (พระยามุจลินทร์) ทั้งนี้คงจะหมายความว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศนา **คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา** โปรดพระสาวกที่เลือกเฟ้นแล้วไม่กี่องค์ ระหว่างที่ยังทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ ด้วยเหตุฉะนั้น จึงตกทอดกันมาอย่างลับ ๆ เป็นเวลาหลายร้อยปี จวบจนกระทั่งมาถึงสมัยพระนาการชุน ซึ่งเป็นสมัยที่พระสูตรนี้แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา นี้ มีอยู่หลายฉบับด้วยกัน แต่ฉบับที่สำคัญที่สุดนั้น คือ ที่ประกอบไปด้วยโคลกแปดพันบท ซึ่งรวมกันแล้วเป็นหนึ่งเล่ม คัมภีร์ฉบับใหญ่ที่สุดมีโคลกถึงหมื่นโคลก ในบรรดาคัมภีร์ย่อย ๆ ที่ย่อสังเขปข้อความธรรมะนั้น *หฤทัยสูตร* เป็นพระสูตรที่รู้จักกันมากที่สุด สันนิษฐานว่าคงจะมีผู้รจนาขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานประมาณเก้าร้อยปีเศษ สาเหตุที่มีชื่อว่า *หฤทัยสูตร* นั้น ก็เพราะว่าพระสูตรนี้ประจักษ์แก่แท้หรือหัวใจของหลักปรัชญาปารมิตา ซึ่งว่าด้วยศุญญตานั่นเอง

ลัทธิปรัชญาปารมิตา ได้เจริญรุ่งเรืองในมหาวิทยาลัยนาลันทา มหาวิทยาลัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียแถบตะวันตกเฉียงเหนือ จากนั้นก็แพร่ไปสู่ทิเบต จีน และญี่ปุ่น ได้มีผู้ถอด *คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา* นี้ ออกเป็นภาษาทิเบตและจีนและ *คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา* นี้ ก็ได้ก่อรากฐานทางพระพุทธศาสนาภาคอุษณภูมิของฝ่ายนิกายฌานและเซ็น ในประเทศจีนและญี่ปุ่นตามลำดับ

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้แพร่หลายมาสู่หมู่เกาะสุมาตรา ชวา และเขมร พร้อมกันนั้นก็แผ่จากเกาะสุมาตรามาจนถึงทางใต้ของประเทศสยามในสมัยศรีวิชัย และจากทางด้านเขมรก็แผ่เรื่อยไปจนเข้ามาถึงภาคกลางของสยามในสมัยลพบุรี เนื่องจากเหตุนี้ ศิลปแห่งพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ในสมัยลพบุรี จึงเป็นแบบมหายาน ในบรรดาพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยนั้น เราจะเห็นได้ว่า ปรัชญาปารมิตา ถือสัญลักษณ์เป็นพระโพธิสัตว์เพศสตรี ถือหนังสือหนึ่งเล่มในหัตถ์ขวา และคอกบัวหนึ่งดอกในหัตถ์ซ้าย

อย่างไรก็ตาม ระหว่างสมัยสุโขทัยนั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจากลังกาก็ได้รวมตัวเป็นปึกแผ่นขึ้น ฉะนั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งมีมาแต่ยุคเดิม จึงค่อย ๆ เลือนหายไปจากประเทศนี้

พระสูตร

โอม ขอนอบน้อมแด่พระปัญญาบารมีอันประเสริฐ อันมี
สวัสดิกาย ๔

๑. พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐ ทรงประพาศพระ
ปัญญาบารมีจรรยาอันล้าลึก พิจารณาขั้นที่ ๕ และเห็นขั้นที่ ๕ เหล่า
นั้นว่าเป็นสภาวะว่างเปล่า ๔

๒. คุณร สारिบุตร รูปในที่นี้เป็นธรรมชาติว่างเปล่า (ศูนยตา)
ศูนยตาเองก็เป็นรูป ศูนยตาไม่ต่างไปจากรูป รูปก็ไม่ต่างไปจากศูน-
ยตา รูปอันใด ศูนยตาก็อันนั้น ศูนยตาอันใด รูปก็อันนั้น ถึงเวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน

๓. คุณร สारिบุตร ธรรมทั้งหมดในที่นี้ มีความว่างเปล่า
เป็นลักษณะ ไม่เกิด ไม่ดับ ไม่มีมลทิน ไม่ปราศจากมลทิน ไม่
พร่อง ไม่เต็ม

๔. เพราะฉะนั้น สारिบุตร ในศูนยตานี้ ไม่มีรูป ไม่มี
เวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ ไม่มีตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรม (อารมณ์
ของใจ) ไม่มีจักขุธาตุ จนถึงมนโวิญญาณธาตุ ไม่มีอวิชา ไม่มี
ความสิ้นอวิชา จนถึงไม่มีขรามรณะ ไม่มีสิ้นขรามรณะ ไม่มีทุกข์

สมุทัย นิโรธ มรรค ไม่มีความรู้ (ญาณ) ไม่มีการบรรลุ และ ไม่มีการไม่บรรลุ ฯ

๕. เพราะฉะนั้น สารีบุตร เพราะเหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่ติด อยู่ในการบรรลุและอาศัยพระปัญญาบารมี ท่านย่อมอยู่ได้โดยไม่มีเครื่องกีดขวางจิต เพราะเมื่อปราศจากเครื่องกีดขวางจิตแล้ว ท่าน ก็ไม่หวาดหวั่น ล่วงพ้นการมีความคิดเห็นผิดวิลาส และบรรลุ ถึงพระนิพพานในที่สุด ฯ

๖. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ผู้ดำรงอยู่ในส่วนอัทธา (กาล-ไกล) ทั้ง ๓ ทรงอาศัยพระปัญญาบารมีแล้ว ได้ตรัสรู้พระสัมมา สัมโพธิญาณอันสูงสุด ฯ

๗. เพราะฉะนั้น ฟังรู้เถิดว่า พระปัญญาบารมีเป็นมหา มนต์ เป็นมหาวิชยามนต์ เป็นมนต์ที่สูงที่สุด เป็นมนต์ที่ไม่มีมนต์ ใดเหมือน เป็นมนต์ที่ระงับทุกข์ทั้งปวง เป็นของจริงแท้ เพราะ ไม่มีของปลอมเจือปน ในพระปัญญาบารมีนี้ มีมนต์ซึ่งใช้สวดกันว่า “คเต คเต ปารคเต ปารสัคเต โพธิสวหา” ฯ

ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร จบบริบูรณ์

อรรถาธิบาย

๑. หฤทัยสูตร นี้มีอยู่สองฉบับด้วยกัน ฉบับเล็กซึ่งนำลงตี พิมพ์ในที่นี้ ประจวบเนื้อหารรรมะที่สำคัญของทั้งสองฉบับ ส่วนฉบับ ใหญ่นั้น มีประโยคขึ้นต้นลงท้ายปลีกแยกออกไปเล็กน้อย ตามข้อความ ในฉบับใหญ่นั้นกล่าวไว้ว่า พระสูตรนี้ พระอโกลกิตศวรได้ทรงวิสัชนา ในขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังประทับอยู่บนเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์

แวดล้อมไปด้วยเหล่าภิกษุและพระโพธิสัตว์กลุ่มใหญ่ ครั้นนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่สมาธิและพระอวโลกิเตศวรก็ทรงบำเพ็ญจริยาใน ปรัชญาปารมิตา

ในทางมหายาน พระโพธิสัตว์ คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ท่านมุ่งหวังพระนิพพานเป็นที่ตั้ง และอุทิศทุ่มเทตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น พระอวโลกิเตศวรเป็นพระโพธิสัตว์ ชั้นเทพยดาผู้ยิ่งใหญ่ ผู้กอปรไปด้วยพระกรุณาคุณ ท่านได้ทรงตั้งอธิษฐานไว้ว่าท่านจะนำสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ให้พ้นจากสังสารวัฏ

พระโพธิสัตว์ ย่อมกระทำการบุญ กิริยาอัน เป็นโลกุตระหก ประการ คือ ทานปารมิตา ศีลปารมิตา ขันติปารมิตา วิริยปารมิตา ฌานปารมิตา และปรัชญาปารมิตา บุญกิริยาเหล่านี้ อาศัยซึ่งกันและกัน และทำให้ประการแรกนั้นจำเป็นที่จะต้องบำเพ็ญก่อนที่จะถึงขั้น ปรัชญาปารมิตา ที่เรียกว่าบุญกิริยาอันเป็นโลกุตระนั้น ก็เพราะว่าคำว่าปารมิตานั้น หมายถึงสิ่งซึ่งข้ามพ้นห้วงสังสารวัฏ พระอวโลกิเตศวรทรงอาศัยโลกุตระปัญญาของท่าน ทำให้ท่านแลเห็นขั้นทั้งหลายเป็นเสมือนภาพมายาที่เป็นศูนย์ภาพ เห็นรูปเป็นอนิจจัง ซึ่งผิดกับความเชื่อของปุถุชนทั้งหลายที่เห็นรูปนั้นเป็นของเที่ยง

๒. พระสารีบุตรเป็นพระสาวกเอกผู้เรืองปัญญาของพระพุทธเจ้า และพระสูตรนี้ก็วิสันนาแก่ท่านโดยเฉพาะ เนื่องจากที่ท่านมีปัญญาความสามารถดีพอที่จะเข้าใจธรรมะที่ลึกซึ้งในพระสูตร บทนี้ได้โดยอาศัยแรงคลไຈจากพระพุทธเจ้า พระสารีบุตรจึงเฝ้าถามพระอวโลกิเตศวรว่า การบำเพ็ญจริยาในปรัชญาปารมิตานี้ควรกระทำเช่นไร พระสูตรนี้คือคำตอบของพระอวโลกิเตศวร

คำว่า รูปเป็นศูนย์ตา นี้ หมายถึงว่าขณะที่เราเพ่งพิจารณา กายรูปอยู่นั้น เราควรจะแลเห็นว่ากายนั้นเป็นของไม่เที่ยง และไม่ เป็นของผู้ใด เนื่องจากเหตุฉะนั้นจึงเห็นรูปเป็นศูนย์ภาพ และไม่ยึดมั่นในรูปนั้น แต่อีกประการหนึ่ง ก็เป็นเรื่องพ้นวิสัยที่จะหนีจากรูป ไปสู่ศูนย์ภาพ เพราะว่ารูปนั้นถูกปรุงแต่งจากกรรม และผลของกรรม นั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ศูนย์ภาพเปรียบเสมือนกระจกเงาซึ่งรูป มองเห็นจากการที่ถูกลายสะท้อนในกระจกเงานั้นเอง เพราะฉะนั้น เนื้อหาธรรมะในสูตรจึงกล่าวไว้ว่า ศูนย์ตาเอง ก็คือรูป ในการปฏิบัติ ที่ถูกต้องนั้น ควรจะเพ่งพิจารณารูปและศูนย์ภาพควบไปด้วยกัน เพราะพระสูตรก็กล่าวว่าสิ่งทั้งสองอย่างนี้ ไม่แยกจากกัน ฉะนั้น ไม่ว่า ขณะใดที่ตามองเห็นรูปควรจะเห็นว่ารูปมีสภาวะเช่นเดียวกับศูนย์ภาพ และไม่ว่าขณะที่เราเห็นศูนย์ภาพ ก็ควรที่จะมองว่าไม่แตกต่างไป จากรูป พระโหราธิบดีผู้บำเพ็ญจริยาในปรีชาญาณโดยวิธีนี้ จะไม่ ยึดถือโลก หมกมุ่นในห้วงแห่งทุกข์ และทั้งท่านก็จะไม่ปลื้มทนหนี จากโลกและทอดทิ้งสรรพสัตว์ทั้งหลายไว้ ณ ที่นั้นด้วย

เมื่อได้เข้าใจวิธีพิจารณารูปในทำนองนี้แล้ว ก็อาจจะนำเอา ไปใช้กับการพิจารณา เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ได้เช่นเดียวกัน

๓. เมื่อใดเรายังเป็นห่วงกังวลในเรื่องการเกิดดับของขันธ เรื่อง กิเลสอาสวะและความบริสุทธิ์ของจิต หรือเรื่องการปฏิบัติซึ่งพร่องไปและไม่สมหวัง เมื่อนั้นเราก็ยังติดในอัตตาอยู่ จิตก็ยังถูกกิเลสรบกวน และก็ทำให้ ไปไม่ถึงนิพพาน เพื่อที่จะขจัดสิ่งบกพร่องเหล่านี้ พระสูตร

จึงบ่งไว้ว่า ธรรมะทั้งปวงเป็นศูนย์ ไม่มีลักษณะตัวตนอะไรดังที่เราทั้งหลายนึกคิดกันอย่างผิด ๆ ว่ามี

๔. ธรรมหัวข้อใหญ่ๆ ซึ่งเป็นหลักสำคัญของปัญญา คือชั้นธ ๕ อายุชนะ ๑๒ ธาตุทั้ง ๑๘ ปฏิจสมุปบาท และอริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบธรรมเหล่านี้ เสมือนแพซึ่งใช้ข้ามห้วงน้ำอันกว้างใหญ่ หลังจากที่ใช้ข้ามฝั่งไปถึงฝั่งตรงกันข้ามแล้ว เราก็เดินทางต่อไป และย่อมจะทิ้งแพไว้เบื้องหลัง เพราะว่าแพนั้นจะกลายเป็นสิ่งกีดขวาง รุนรัง ถ้าหากเราจะคิดเอาติดตัวไปด้วย เช่นเดียวกัน บรรดาผู้ซึ่งได้ข้ามพ้นห้วงสังสารไปแล้ว และผู้ที่บำเพ็ญจริยาในปรัชญาปารมิตา ก็ย่อมจะทิ้งธรรมเหล่านี้ไว้เบื้องหลัง แม้ว่าธรรมนั้นจะอำนวยประโยชน์ให้อย่างมหาศาลก็ตาม ก็ไม่ควรจะเอาใจไปจดจ่ออยู่ เพราะธรรมเหล่านี้ ก็เป็นเพียงแต่สิ่งที่นึกคิดขึ้นมาเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งจะอันแท้จริง พระสูตรนี้จึงกล่าวว่าในศูนย์ภาพนั้นไม่มีธรรมะ

๕. บรรดาผู้ซึ่งเข้าถึงตามโลกุตรมรรคเรียกว่า พระโสดาบัน ๑ พระสกทาคามี ๑ พระอนาคามี ๑ พระอรหันต์ ๑ นับตามลำดับขั้นที่ท่านได้บรรลุ พระโพธิสัตว์ย่อมไม่นึกเข้าใจเอาเองว่าท่านได้บรรลุถึงธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง เพราะเหตุว่าตราบใดที่มีความคิดเช่นนั้นอยู่ก็แสดงว่ายังติดอยู่ในอภักตา แทนที่จะไปมัวคิดว่าได้บรรลุอะไรหรือยังไม่บรรลุอะไร พระโพธิสัตว์จะทรงดำรงมั่นอยู่ในศูนย์ภาพของโลกุตรปัญญา เมื่อนั้นจิตของท่านจะปราศจากเครื่องกีดขวางทั้งปวง ท่านย่อมไม่หวาดกลัวต่อทุกข์หรือมรณะท่านหมดสิ้นแล้วซึ่งความกิเลสวิปลาส และผลก็คือท่านบรรลุถึงความสงบแห่งพระนิพพาน

๖. ปรัชญาปารมิตานี้เป็นวัตร ไม่เฉพาะแต่ของพระโพธิสัตว์เท่านั้น หากยังเป็นวัตรของบรรดาพระพุทธเจ้าในทุกกาลสมัย ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เพราะโดยอาศัยปรัชญาปารมิตานี้เอง ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงบรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๗. เนื่องจากเหตุที่ปรัชญาปารมิตานี้ มีผลานุภาพ ที่จะชักจูงทุกซ์และอริชาทั้งหลาย จึงชื่อว่าเป็นมหามนต์ และคุณสมบัติอันมหัศจรรย์ของมนต์นี้ก็ได้พรรณนาไว้แล้วในพระสูตร คำหูกำของมนต์แห่งปรัชญาปารมิตาที่อยู่ท้ายพระสูตรนั้น ได้รวบรวมจิตใจความของเนื้อหาธรรมะในพระสูตรทั้งบท และได้บรรจุหัวใจและแก่นแท้ของโลกุตระปรัชญาไว้ทั้งสิ้น

ในมนต์นั้น คำว่า คเต แปลว่า *ล่องพ้นไป* คเต คำแรกหมายถึงการล่องพ้นหายไปของทิวี่ที่มีตัวตนอยู่ในขันธทั้งห้า ซึ่งตัวตนนี้พยายามที่จะปลื๊กหนีไปจากขันธทั้งห้า นั้น คเต คำที่สองคือการสิ้นไปของความคิดในเรื่องเกิดดับ บริสุทธ์หรือไม่บริสุทธ์ พร่องหรือเต็ม ปารคเต หมายถึงผ่านล่องไปเบื้องหน้า ไปสู่ฝั่งอีกฝั่งหนึ่งอันเป็นที่ซึ่งแพแห่งขรรมะถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง ปารสัคเต คือ *ผ่านพ้นไป* *เบื้องหน้าโดยสิ้นเชิง* ซึ่งหมายถึงวิมุติสุข บรรลุโดยเหล่าโพธิสัตว์โพธิ แปลว่า *การรู้แจ้ง* ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ สวาหา เป็นคำอุทานซึ่งหมายถึงมนต์นั้นมีผลศักดิ์สิทธิ์ เป็นคำที่ใช้ลงท้ายมนต์ต่าง ๆ ซึ่งระบุแก่เทพดาเพศสตรี และในที่นี้ปรัชญาปารมิตาก็ได้ถูกสมมติให้เป็นบุคคล คือเจ้าแม่แห่งพระพุทธทุกพระองค์

การภาวนามนต์นี้มีอยู่หลายวิธีด้วยกัน วิธีหนึ่งก็คือ ท่องบ่นมนต์นั้นในใจและรู้เท่าทันในความหมายของมนต์ หลีกเลียงความคิดฟุ้งซ่าน และวิเคราะห์วิจารณ์ในมนต์นี้โดยตลอด

กล่าวโดยสรุปได้ว่า *หฤทัยสูตร* ฉบับใหญ่นี้มีข้อความเพิ่มเติมตอนที่พระอวโลกิเตศวรได้วิสัชนาพระสูตรนี้ต่อพระสารีบุตร พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากสมาธิ และได้ประทานพระสารการแก่พระสารีบุตรและพระอวโลกิเตศวร ครั้นแล้วพระอวโลกิเตศวรและเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ได้ชุมนุมกัน ณ ที่นั้น ก็ได้มีความปีติปลาบปลื้มและแซ่ซ้องสรรเสริญพระพุทธรพจน์นั้น

ฉบับที่ ๒๒๖ ลงวันที่ ๒๕/๑๒/๒๕๖๓

